

Бабікова К.О.

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
АГРАРНОГО ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ
(монографія)**

Київ 2016

УДК 379.834(477)
ББК 75.812.59 (4Укр)
Б12

*Рекомендовано до друку вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №2 від 22.10.2015)*

Рецензенти:

В. М. Ісаєнко – доктор біологічних наук, професор, декан Факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Г. О. Білявський - доктор геолого-мінералогічних наук, професор, директор інституту управління та екологічної безпеки Державної екологічної Академії післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України;

Смірнов І. Г. - доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка.

Бабікова К.О. Сталий розвиток аграрного туризму в Україні: монографія / К.О. Бабікова. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – 170 с.

ISBN 978-966-931-066-8

У монографії висвітлені сучасні, науково-практичні підходи розвитку аграрного туризму в Україні. Визначено агротуризм одним із напрямів сталого розвитку сільських територій. Особливу увагу приділено екологічній оцінці територій розвитку агротуризму, екологічній категоризації й паспортизації закладів агротуристичного розміщення.

ISBN 978-966-931-066-8

© Бабікова К.О., 2016

© Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. АГРОТУРИЗМ ЯК ОКРЕМА ФОРМА ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	8
1.1 Соціально-економічні та екологічні передумови розвитку агротуризму	8
1.2 Сутність поняття, умови та перспективи агротуристичної діяльності	12
1.3 Нормативно-правове регулювання в сфері аграрного туризму	21
1.4 Агротуризм в зарубіжних країнах: принципи, концепції, моделі розвитку	26
РОЗДІЛ 2. АГРОТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	33
2.1 Принципи та стратегії сталого розвитку туристичної сфери	33
2.2 Агротуризм як складова сталого розвитку сільських територій	44
2.3 Сучасна модель розвитку агротуризму в Україні	47
2.4 Соціально-економічне значення агротуристичної діяльності	58
РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРОТУРИЗМУ	62
3.1 Агроекологічна оцінка територій – невід’ємна складова управління агротуристичною діяльністю	62
3.2 Екологічна паспортизація територій та об’єктів розвитку агротуризму	64
3.3 Управлінські підходи проведення екологічної категоризації агросадиб	74
РОЗДІЛ 4. ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ’ЄКТІВ АГРОТУРИСТИЧНОЇ	86

ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

4.1	Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю ґрунтів	91
4.2	Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю питної води	95
4.3	Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю продукції рослинництва	97
4.4	Інтегральний показник – складова комплексного оцінювання екологічного стану територій розвитку агротуризму	99
4.5	Стратегічна екологічна оцінка як інструментарій формування сталого розвитку агротуризму	114
	ВИСНОВКИ	139
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	141
	ДОДАТКИ	147

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС	Європейський союз
ГДК	Гранично допустима концентрація
ГЦХГ	Гексахлорциклогексан
ДСТУ	Державний стандарт України
НПС	Навколишнє природне середовище
НПП	Національний природний парк
ОВНС	Оцінка впливу на навколишнє середовище
ООН	Організація об'єднаних націй
ОСГ	Особисте селянське господарство
ППП	Політика, плани, програми
СЕО	Стратегічна екологічна оцінка
CARPE	Спільна Аграрна Політика
ARGE	Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села
ERDF	Європейський фонд регіонального розвитку
ESF	Європейський соціальний фонд
EAGGF	Європейський сільськогосподарський фонд орієнтацій та гарантій
FIFG	Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства

ВСТУП

Прагнення України до вступу у європейське співтовариство, негативні тенденції розвитку сільських територій, а також низка екологічних і соціально-економічних проблем не викликають сумніву в необхідності пошуку принципово нових, сформованих на засадах сталого розвитку шляхів їх вирішення. На особливу увагу заслуговує позааграрна господарська діяльність, що набула значного розвитку серед європейських країн та цілком може бути реалізована на території нашої держави.

Одним із пріоритетних видів позааграрної діяльності є аграрний туризм, що одночасно здатний задовольнити туристичні потреби у відпочинку й рекреації, а також розширити сферу діяльності сільського населення.

В європейських країнах агротуризм вважається одним із основних важелів економічного підйому сільських територій, а тому заохочується на національних рівнях і розглядається як складова Програми комплексного соціально-економічного розвитку села, Спільної аграрної політики розвитку сільських територій Європи (CARPE).

В Україні поняття «аграрний туризм (агротуризм)» досі законодавчо не закріплено, проте перспективність й значущість цього напрямку частково висвітлені в Законі України «Про туризм», Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р., Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р., Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р., Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, проекті закону «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність».

Окремі вітчизняні науковці розглядають аграрний туризм винятково як напрям економічного розвитку села та

підприємницької діяльності. Однак досі залишаються не визначеними питання екологічної спрямованості агротуризму, практично відсутні науково-обґрунтовані підходи організації агротуризму, а також інформація щодо агроекологічного стану ґрунтів, якості питної води, продукції рослинництва і тваринництва, вирощеної в межах особистих селянських господарств, що надають послуги в сфері аграрного туризму.

Відсутність інформаційної, нормативно-правової й фінансової підтримки також стають на заваді, стримуючи вихід агротуристичної діяльності на внутрішньому й міжнародному ринках.

В монографії запропоновані науково-методичні підходи сталого розвитку агротуризму за рахунок проведення комплексного агроекологічного оцінювання сільських територій, екологічної паспортизації та категоризації агросадиб.

Висвітлені науково-теоретичні й практичні результати проведених в межах окремих агросадиб досліджень дають змогу вчасно виявляти й аналізувати існуючі екологічні, соціально-економічні проблеми, розробляти відповідні рекомендації щодо раціонального природокористування, ведення сільськогосподарської й агротуристичної діяльності в контексті сталого розвитку.

РОЗДІЛ 1

АГРОТУРИЗМ ЯК ОКРЕМА ФОРМА ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Соціально-економічні та екологічні передумови розвитку агротуризму

Розробка та практичне впровадження механізмів сталого розвитку сільських територій є одними із пріоритетних для вирішення завдань, адже від їх функціонування залежить характер розвитку всього агропромислового комплексу держави.

Ситуація, що склалась нині на селі характеризується низкою невирішених проблем соціально-економічного й екологічного характеру. Першочергово до них ми відносимо:

- зростання антропогенного навантаження на основні компоненти агроєкосистеми (грунт, вода, продукція рослинництва);

- деградація агроландшафтів;

- забрудненість сільськогосподарських територій нітратами, важкими металами, засобами хімічного захисту рослин;

- накопичення твердих побутових відходів;

- низький рівень та якість життя, безробіття та міграція сільського населення;

- вимирання сіл, нерозвиненість соціально-культурного сектору тощо.

Розв'язання цих та інших проблем вимагає від державної політики формування сприятливого організаційного та економічного середовища, залучення інвестицій у сільські регіони, створення належних умов проживання і праці.

Більшість існуючих державних і регіональних програм (Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року та інші) [1, 2], пов'язаних із розвитком сільських територій мають лише декларативний характер, а також не підтримуються достатніми фінансовими ресурсами, що ускладнює їх виконання.

Все це зумовлює необхідність пошуку альтернативних інструментів підвищення ефективності функціонування аграрного сектору України на основі забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Важливим при цьому, на нашу думку, є досвід європейських країн, в яких політика розвитку сільських територій здійснюється в рамках Спільної Аграрної Політики (CAP), що спрямована на:

- покращення правового регулювання відносин в аграрній сфері;
- удосконалення адміністративних відносин між відповідними інститутами та суб'єктами господарювання в сільському господарстві;
- прийняття економічно доцільних та ефективних регуляторних актів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства ЄС і розвитку сільської місцевості;
- сприяння подальшій лібералізації сільського господарства ЄС у відповідності до вимог СОТ (Світова організація торгівлі).

Європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення, а з 1988 р. активно діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE).

Для фінансування програм розвитку сільських територій створено такі потужні інституції як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський

соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) тощо [3, 11].

Європейський досвід регулювання розвитку сільського господарства засвідчує високу якість регуляторної політики, що проявляється не лише у послабленому оподаткуванні господарюючих суб'єктів, але й у розвиненій та диверсифікованій системі дотування, субсидування і відшкодування витрат на страхування сільськогосподарської діяльності [3].

Такі позиції, на нашу думку, є актуальними для України. Особливу увагу при цьому слід звернути на фінансову підтримку фермерським та особистим селянським господарствам. Нині вони виробляють переважну більшість продукції рослинництва і тваринництва, що зумовлено проведеною раніше аграрною реформою.

Політика розвитку сільських територій України здійснюється здебільшого в рамках державної регіональної політики та державної аграрної політики. Базовими документами нормативно-правової бази у цій сфері є Указ Президента України “Про Концепцію державної регіональної політики” та Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” [4].

Підвищення ефективності функціонування аграрного сектору України, покращення добробуту сільського населення і раціональне використання природних ресурсів села в умовах реалізації політики європейської інтеграції можливе лише при застосуванні комплексного підходу до вирішення існуючих проблем з урахуванням наявного досвіду ЄС та інших розвинених країн світу. Це можливо лише у випадку виділення сільських територій як пріоритетного об'єкту державної регуляторної політики.

Необхідно пам'ятати, що розвиток агросфери на засадах сталості тісно пов'язаний із розвитком сільських територій, що виявляється в таких положеннях:

- за раціонального використання земельних, водних та інших природних ресурсів в аграрному виробництві зберігаються найважливіші активи розвитку сільських громад;

- якщо сільськогосподарська діяльність оптимально вписується в межі екосистем, то агроландшапти сприятливі не лише для виробничих потреб, але й для життєдіяльності сільського населення і розвитку туристичної галузі;

- виробництво екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, приваблюватиме на сільські території покупців та туристів;

- екологічна безпека аграрного виробництва забезпечує населення від природно-техногенних явищ, забруднення питної води, продукції рослинництва і тваринництва тощо [5].

Ми вважаємо, що особливу увагу слід приділяти розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності в сільській місцевості, ключовим із яких є аграрний туризм.

Ці положення підтверджуються тим, що з кожним роком все більше туристів прагнуть відпочити поза межами урбанізованого середовища, в тиші та спокої, насолодитись природою, багатством й самобутністю традицій різних регіонів, освоїти для себе нові ремесла, познайомитись із незвичним для них способом життя.

Все це туристи можуть отримати завдяки аграрному туризму, який вже широко розвинений в європейських країнах й, останнім часом, користується популярністю в нашій державі.

Це обумовлено зокрема:

- зростаючим попитом мешканців українських міст та іноземців на відпочинок у відносно незмінній, привабливій сільській місцевості;
- унікальною історико-етнографічною спадщиною українських сіл;
- різноманітністю природно-туристичних ресурсів;
- наявністю вільного та відносно дешевого сільського житлового фонду;
- незадіяними трудовими ресурсами для обслуговування туристів;
- традиційною гостинністю господарів і доступною (в порівнянні з рекреаційно-освоєними територіями) вартістю відпочинку;
- можливістю надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, кінних прогулянок, риболовлі, мисливства, збирання ягід, грибів тощо.

З метою активізації господарської діяльності в сільських регіонах України найперспективнішим є державна, маркетингова популяризація агротуризму [11].

1.2. Сутність поняття, умови та перспективи агротуристичної діяльності

Агротуристична діяльність – пріоритетний напрямок розвитку сільськогосподарської діяльності в межах сільських територій України. Організація дозвілля і відпочинку на селі дозволить комплексно підійти до вирішення низки соціальних, економічних, а особливо – екологічних негараздів.

Питанням організації агротуризму присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, проте в цілому, дослідження даної проблематики не набуло належного розвитку. Досі відсутній системний характер, а напрями

розвитку аграрного туризму в межах сільських територій розглядаються лише відокремлено [6,11].

Існують деякі підходи щодо трактування поняття «аграрний туризм», в залежності від прийнятої в тій чи іншій країні моделі його розвитку. Проте досі у науковій літературі та практиці немає однозначного підходу щодо визначення даного поняття. Це в свою чергу ускладнює процес його активного становлення як виду туристичної діяльності.

Згідно визначення, наведеного в британському словнику подорожей та туризму С. Медліка, агротуризм (farm tourism) – відпочинковий туризм, що передбачає використання сільського (фермерського) господарства. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає винаймання помешкання. Розрізняють дві базові форми агротуризму:

- винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах господарства;
- розміщення на нічліг із самообслуговуванням на землях, що належать до господарства, наприклад, в кемпінгах та наметах [7,11].

На думку Я. Маєвського, агротуризм – це різні форми туризму, пов'язані з функціонуванням сільського господарства. Сільськогосподарське виробництво і годівля тварин становлять одну з істотних принад подорожі [8, 48].

Рутинський М. вважає, що агротуризм – це відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях і передбачає використання сільського (фермерського) господарства з метою рекреації, освіти та активного залучення відпочиваючих до традиційних форм господарювання [9].

Ткаченко Т. розуміє під аграрним туризмом туристську діяльність на території сільськогосподарських (фермерських) угідь, де є умови для виробництва сільськогосподарської продукції і відпочинку міського

населення з добровільним частковим залученням бажаючих до деяких видів сільськогосподарських робіт [10,11].

Агротуризм – це екологічно стійкий вид туризму, направлений на ознайомлення та використання природних, культурно-історичних та інших ресурсів сільської місцевості для створення туристичного продукту [12].

Агротуризм – це форма підприємницької діяльності, яка безпосередньо пов'язана з сільськогосподарським виробництвом та / або туризмом, направлена на організацію відпочинку на фермі, ранчо або в особистому селянському господарстві з розважальною або пізнавальною метою, а також приносить прибуток за надані послуги [13].

Турковський М. визначає агротуризм як можливість відпочинку у період відпустки чи вихідних і здійснюється з використанням існуючих природних ресурсів, вільних приміщень тощо [14].

За визначенням Асоціації сприяння розвитку агротуризму, він являє собою вид діяльності, який організовується в сільській місцевості, при якому формуються та надаються відпочиваючим комплексні послуги з проживання, відпочинку, харчування, екскурсійного обслуговування тощо [11].

У Проекті Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» (який досі не є ратифікованим) агротуризм визначається як вид туризму, відпочинкового й пізнавального характеру, що пов'язаний з використанням майна особистих селянських господарств і передбачає здійснення агротуристичної діяльності під час тимчасового перебування туристів у сільській місцевості.

На нашу думку, **агротуризм** – різновид сільського туризму, що організовується в сільській місцевості, в межах діючого особистого селянського господарства і може виступати у двох формах:

- активній: пішохідні та кінні прогулянки, полювання, риболовля, збір лікарських рослин, грибів, ягід, участь у

сільськогосподарських роботах (насадження сільськогосподарських культур, їх обробка, збір урожаю, догляд за тваринами, участь у їх годуванні, випасанні тощо) і тематичних (фольклорних) вечорах або фестивалях;

- пасивній: знайомство з побутом, культурою й звичаями як регіону, так і сільської родини, в якій проживає турист, спостереження за роботою селян та ремісників, споживання страв традиційної (регіональної) кухні тощо [6,11].

Агротуризм являє собою специфічний вид відпочинкового туризму, що безпосередньо поєднує в собі окремі риси, притаманні зеленому, сільському та екологічному туризму.

Відмінною та ключовою рисою агротуризму є те, що туристична діяльність відбувається в межах агросадиби чи діючого особистого селянського господарства, де обов'язково проводиться сільськогосподарська діяльність, а відпочивальники мають змогу самотійно приймати участь у технологічних процесах із вирощування сільськогосподарської продукції, догляді й годуванні тварин тощо в поєднанні з відпочинком й оздоровленням.

Для туристів відкривається унікальна можливість стати свідками того, як виробляється сільськогосподарська продукція (сир, масло, ковбаса тощо), як вирощуються свійські тварини (кури, свині, корови, коні), познайомитись із ремісничою діяльністю (як виготовляється дерев'яний та глиняний посуд, кошики, меблі з лози) [15, 17].

Сільські території нашої держави, маючи надзвичайно багату історико-архітектурну спадщину, культуру, побут, колорит, мальовничі природні ландшафти цілком сприятливі для організації агротуризму.

Особливо це стосується регіонів з невисоким рівнем індустріалізації та урбанізації, високими показниками безробіття, низькими доходами населення, яке має вільні помешкання для прийому й розміщення відвідувачів.

Ми визначаємо основні передумови розвитку агротуризму в Україні, до яких належать:

- наявність нічліжної бази для прийому, розміщення туристів;

- можливість надання послуг з харчування (високоякісна продукція рослинництва й тваринництва, вирощена власниками особистих селянських господарств, наявність в селі продуктових крамниць, закладів громадського харчування (кафе, бари, ресторани) тощо);

- розвинена система послуг (пошта, банки, бібліотеки, прокатні пункти тощо);

- система інформації (наявність довідкової інформації для туристів про різноманітність туристичних шляхів, культурних заходів, що відбуваються в даному регіоні) тощо [18].

Агротуристична діяльність повинна відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки сільських територій, забезпечити демографічну стабільність й стимулювати населення до організації сільськогосподарської діяльності на власних присадибних земельних ділянках.

Підсумовуючи вище сказане, нами (рис. 1.2) узагальнено та обґрунтовано значення агротуризму для ОСГ, сільського населення, туристів та сільських територій [11,18].

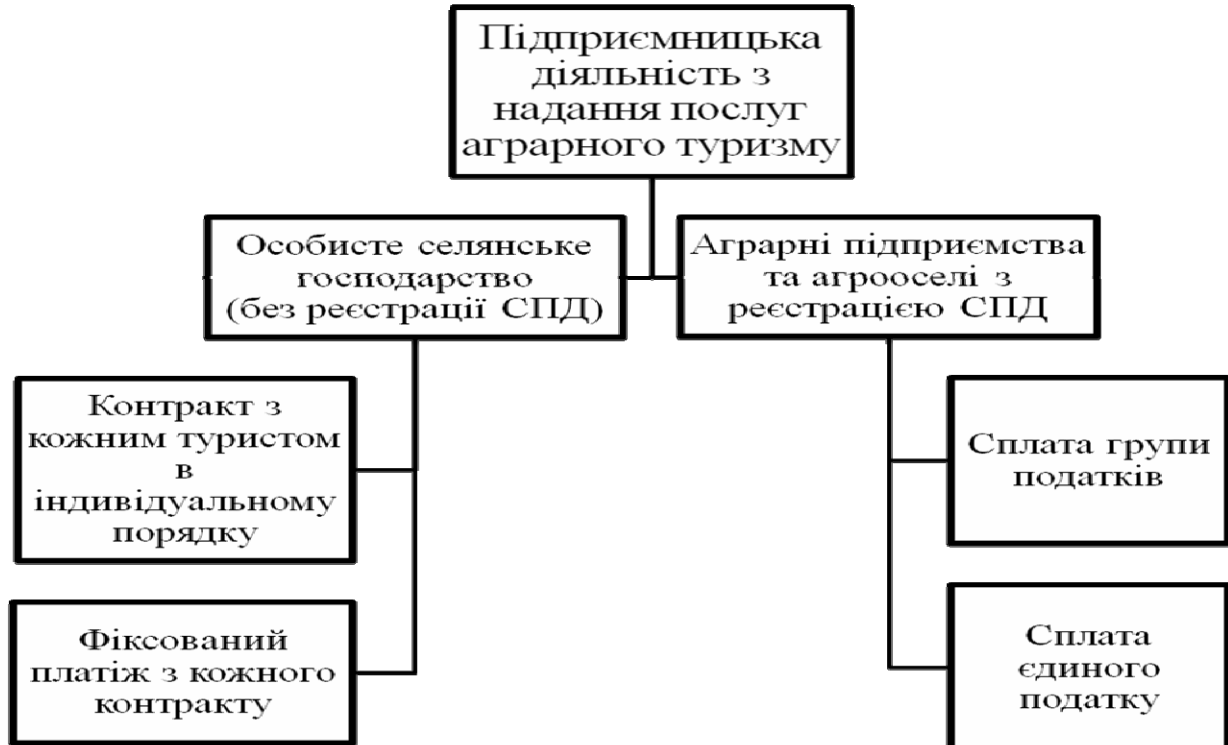
Агротуризм, пропонуючи туристам відпочинок у тиші і спокої, одночасно є шансом для сільської громади покращити умови проживання та підвищити власний соціально-культурний рівень.

Він розглядається як стратегія вертикальної диверсифікації селянських господарств, у якій вироблена сільськогосподарська продукція набуває додаткової вартості, задовольняючи тим самим ширші потреби і вимоги споживачів.

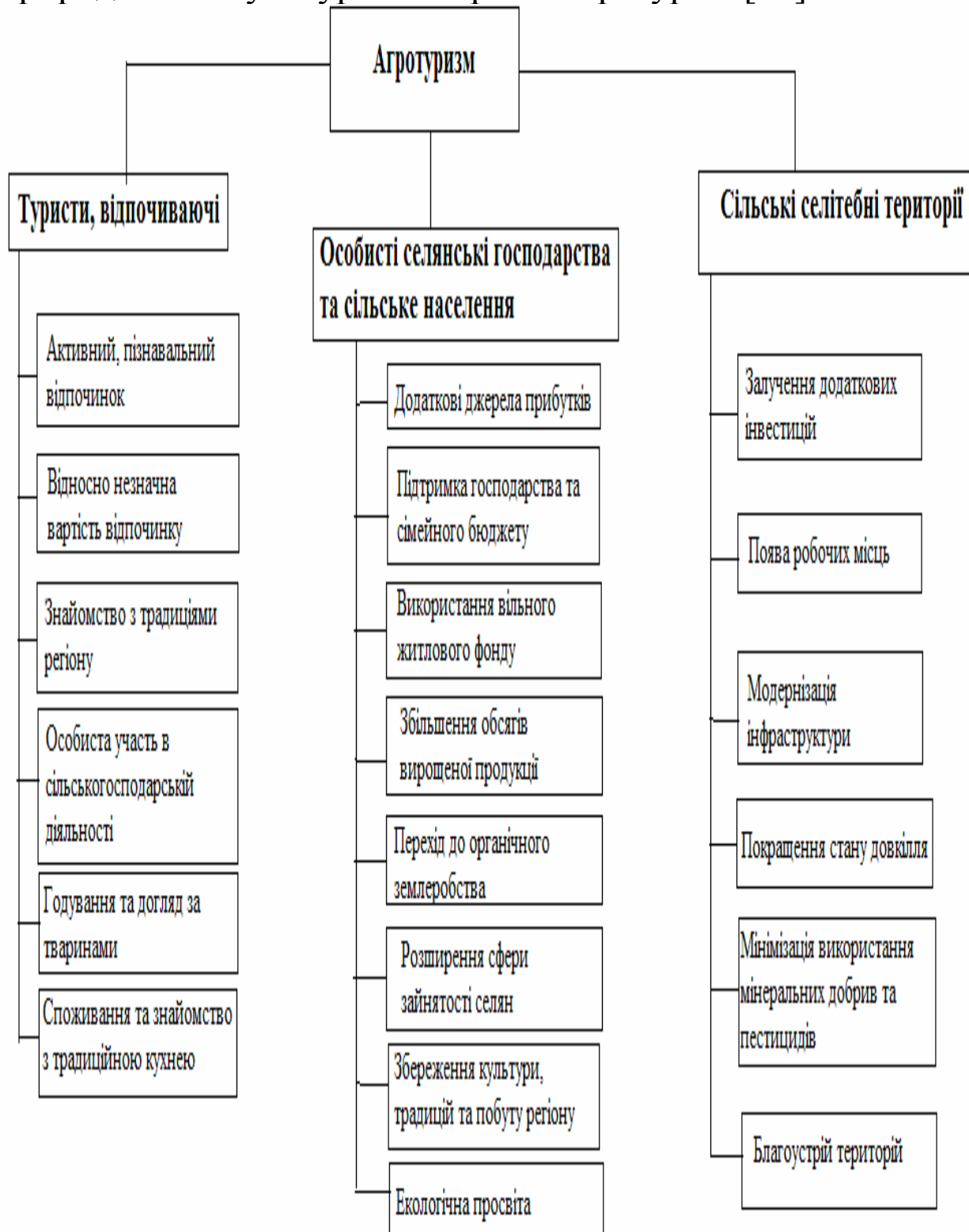
Основними умовами розвитку агротуристичної діяльності є:

- туристичний потенціал регіону й самого господарства, яке і слугує об'єктом туристичної зацікавленості;
- зростання популярності альтернативних видів туризму;
- наявність вільного та відносно дешевого житлового фонду;
- оточення господарства (привабливість: природна, культурно-історична; макроекономічні умови – економічний розвиток, кредитно-податкова система, правові засади, охорона НПС);
- стан регіональної інфраструктури (дороги, комунікації, зв'язок, заклади культури та спорту, гастрономія).

Рис. 1.1 *Сутність та форми надання послуг з агротуризму в Україні*

Для того аби агротуристичне господарство представляло інтерес для потенційних відвідувачів, необхідно в першу чергу визначити туристичний потенціал регіону (рис. 1.3), головною складовою якого є наявність природних та культурно-історичних ресурсів [11].

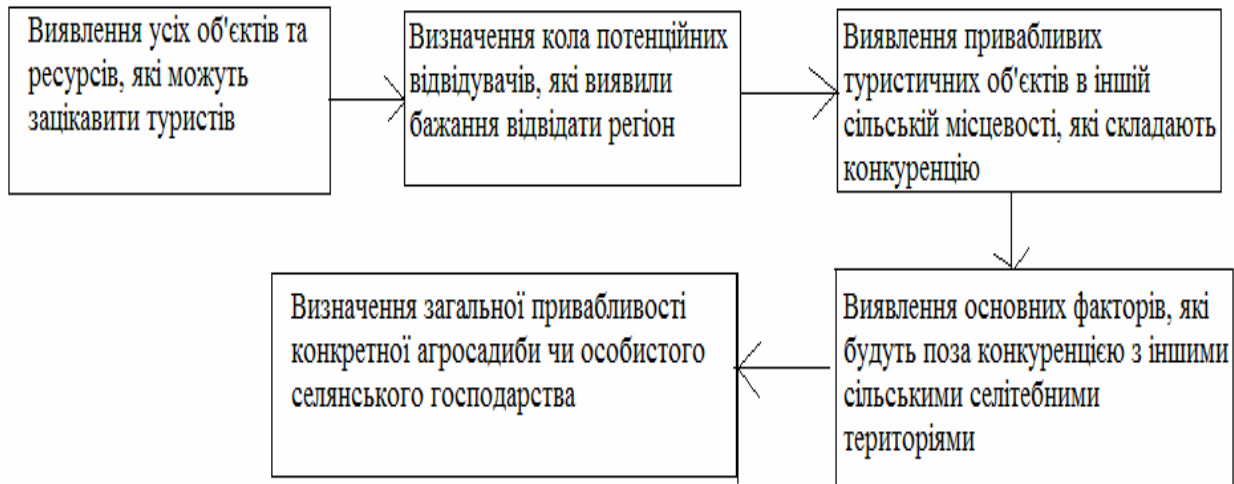

Рис. 1.2 – Значення аграрного туризму

Рис. 1.3 – Структура туристичного потенціалу регіону

Виходячи з цього нами вдосконалено алгоритм визначення агротуристичної привабливості сільських територій (рис. 1.4):

Рис. 1.4 – Поетапність визначення привабливості сільської території

У підсумку встановлюємо, що перспективами від агротуристичної діяльності на державному, регіональному та місцевому рівнях є:

- можливість отримання додаткових джерел доходів за рахунок надання послуг з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних послуг тощо (частину з яких можна використати на ремонт чи будівництво нових об'єктів агротуристичної інфраструктури);
- створення нових (додаткових) робочих місць;
- розширення сфери зайнятості сільського населення;
- модернізація місцевої інфраструктури (водопостачання, каналізування, дороги, громадський транспорт тощо);
- розвиток виробництва народних промислів (рукоділья, гончарство, ковальство, лозоплетіння тощо);
- покращення естетичного вигляду будинків, присадибних ділянок, вулиць та інших громадських місць;
- збереження й відновлення місцевих, регіональних традицій;
- формування у селян та відпочиваючих дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища, підвищення рівня екологічної свідомості тощо [11, 19].

1.3. Нормативно-правове регулювання в сфері аграрного туризму

Туристична галузь є багатогранною, характеризується різноманітністю послуг і тісною взаємодією з відомствами, міністерствами, представниками приватного бізнесу тощо. Враховуючи потреби туристів, їх вподобання та цілі відпочинку, з'являються нові види туризму, які потребують правового регулювання взаємовідносин між суб'єктами туристичної діяльності.

Говорячи про один із пріоритетних напрямів розвитку несільськогосподарської діяльності на селі, вітчизняне законодавство поняття «агротуризм» оминає, оскільки в офіційних документах він не відокремлюється і не специфікується як окремий вид туризму.

Досить часто поняття агротуризму ототожнюють (порівнюють) із сільським туризмом. Ми переконані в тому, що це викликано нерозумінням їх принципової відмінності і факту того, що агротуризм виступає лише формою, різновидом останнього. Це в свою чергу гальмує розвиток як самого агротуризму, через відсутність державних програм щодо його підтримки у формі самостійного виду туристичної діяльності, так і формування його нормативно-правової бази.

Досі не вирішеним залишається питання до якого виду діяльності відносити агротуризм – до виду підприємництва, чи до особистого підсобного господарства. Від цього неабияк залежать режим і ефективність його функціонування, адже система оподаткування в кожному з цих випадків є різною [20,21].

Існуючі незначні зрушення у напрямі створення хоча б якоїсь нормативно-правової бази можна помітити тільки в рамках сільського зеленого туризму.

Термін «сільський зелений туризм» у правовому полі з'явився у 1996 р. з реєстрацією в Міністерстві юстицій України громадської неприбуткової організації Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Пізніше цей термін було використано в Законі України «Про особисте селянське господарство» [22] та в Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [23].

У Законі України «Про туризм» [24] від 1995 року сільський зелений туризм визначено основним пріоритетним напрямом державної політики в галузі туризму. Стаття 4 цього Закону чітко виділяє сільський та екологічний (зелений) туризм у самостійні види. Це положення набуло подальшого розвитку в Указі Президента України «Про основні засади розвитку соціальної сфери села», в якому зазначено можливість залучення приватного сектору, особливо у сільській місцевості, до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму); сільський зелений туризм визнано одним із засобів забезпечення соціального розвитку села, зокрема, зайнятості населення, а також одним із чинників розвитку туристичної галузі.

В Законі України «Про особисте селянське господарство» [22] сільський зелений туризм відноситься до сфери діяльності особистого селянського господарства. Особисті селянські господарства підлягають обліку, що повинні здійснювати селищні міські ради за місцем розташування земельної ділянки.

У Законі конкретизовано дозвіл надавати селянам послуги з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі у сфері сільського зеленого туризму, а також визначено, що «діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької».

Відповідно до вітчизняного законодавства, сільський туризм як вид діяльності, що не належить до підприємницької, передбачає надання послуг з розміщення і харчування туристів. Ці послуги може надавати будь-яка особа без додаткових на це дозволів. Якщо туристам необхідно показати певні місцеві пам'ятки або природні особливості території, то ці послуги (туристичний супровід) потребують спеціальної освіти та дозволу.

Поняття «сільська садиба», «туристична садиба» або ж «агросадиба» не визначено в Законі України «Про туризм», а такого роду будинки відносять до категорії – інші місця, призначені для розміщення громадян.

Відсутні дані поняття і в інших нормативно-правових актах, а термін «сільська садиба» зустрічається лише в статті 1 Проекту Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» та Проекту Закону України «Про сільський аграрний туризм», де:

«сільська садиба» – розташований в сільській місцевості та пропонується для тимчасового розміщення туристів житловий будинок з земельною ділянкою, в якому постійно проживає сільський господар та члени його родини, що належить на праві власності сільському господарю або будь-кому з членів родини, які постійно проживають разом з ним.

Сільські садиби повинні відповідати протипожежним, санітарним та іншим вимогам, передбаченим нормативно-правовими актами України для сільських будинків.

Щодо спеціального правового регулювання аграрного туризму, то ситуація залишається складною й невизначеною вже багато років. Так, наприкінці 2004 р. Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм».

Пізніше, 12.04.2007 р. у Верховній Раді України було зареєстровано інший законопроект «Про сільський зелений туризм» [20].

У 2009 р. Міністерство аграрної політики України розробило та оприлюднило на своєму сайті (www.minagro.kiev.ua) проект Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність». До сьогодні жодний із зазначених законопроектів так і не був прийнятий вищим законодавчим органом України.

Виходячи з цього особливої уваги потребує уточнення відповідного понятійного апарату, необхідно дійти згоди щодо розуміння сутності основних понять і категорій в сфері агротуристичної діяльності. Для цього вважаємо за необхідне:

- розробити і прийняти Закон України “Про агротуризм та агротуристичну діяльність” (це дасть змогу виокремити цей вид туризму серед інших);

- розробити Національний стандарт України “Послуги туристичні. Агротуризм. Агротуристичне господарство. Основні вимоги” (на основі вже існуючих стандартів в туристичній галузі);

- доручити функції з регулювання взаємовідносинами в агротуристичному секторі відповідно визначеному департаменту Міністерства аграрної політики (оскільки основне спрямування агротуризму – розвиток як несільськогосподарської діяльності на селі з метою поліпшення фінансово-економічного становища сільського населення) тощо.

Прийняття даного законопроекту стане важливим кроком на шляху до популяризації агротуристичної діяльності в нашій країні та дасть змогу більш ефективно проводити контроль за її здійсненням і розвитком.

Важливе місце посідають екологічна паспортизація та категоризація об’єктів розвитку агротуризму.

Ці підходи згадуються в проекті Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» та у проекті Закону України «Про сільське господарство» від 27.01.2012 р. (висвітлено поняття аграрний паспорт, агрохімічний

паспорт земельної ділянки, виробничі стандарти сільськогосподарської діяльності, заплановано категоризацію).

В наказі Мінагрополітики «Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року» № 280 від 20.08.2003 р. [25] визначено основні положення формування екомережі на сільськогосподарських землях, впровадження ресурсозберігаючих та невиснажливих агротехнологій, запровадження економічного стимулювання землевласників й землекористувачів щодо ведення екологічно збалансованої сільськогосподарської діяльності, що є актуальним і для організації агротуризму.

У «Державній цільовій програмі сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» визначено необхідність проведення паспортизації сільських населених пунктів, однак про екологічну паспортизацію садиб нічого не зазначено. Також відсутні чіткі напрями та моделі розвитку агротуристичної діяльності на селі.

Законодавчо не визначено процедуру надання пільг господарям, які задіяні в агротуристичній сфері, а також механізм їх фінансового стимулювання.

Відсутні критерії й вимоги до агросадиб, а також розмежування щодо понять сільський, зелений та аграрний туризм. Відповідного правового регулювання потребує і система екологічної паспортизації й категоризації туристичних територій та агросадиб.

1.4. Агротуризм в зарубіжних країнах: принципи, концепції, моделі розвитку

Агротуризм як один із видів туристичної діяльності набув значного розвитку в різних країнах світу. Практично 45 % міського населення країн ЄС віддають перевагу відпочинку в сільській місцевості (у Голландії їх частка становить 49 %).

Важливим кроком в організації агротуристичної діяльності є те, що аграрна політика європейських країн спонукає фермерів та сільське населення до пошуку альтернативних джерел доходу. Особливого розвитку агротуризм набув серед країн-членів ЄС (в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Польщі, Швейцарії його частка складає близько 20 % від загального обсягу туризму).

У Франції агротуризм з'явився ще у 1950-х роках, що було зумовлено стрімкою міграцією населення з неперспективних сільських регіонів у великі міста. Реакцією держави на цей процес стало відродження покинутих садиб, при яких раніше функціонували ферми, сироварні, виноробні господарства тощо та пропаганда несільськогосподарських видів діяльності [26].

Нині нараховується більше 35 тисяч ферм з міні-готелями, а кожен десятий фермер займається агротуризмом. Такі послуги організують у рамках товариства "Cites de France".

Фінансові умови розвитку агротуризму поліпшенні за рахунок дотацій з Міністерства сільського господарства, позик з Фонду кредитування сільського господарства і з Фонду кредитування готельного бізнесу.

В країні запроваджено високі стандарти агротуристичного житла та їх обов'язкову категоризацію. Окремо існує спеціальна категорія агроосель для інвалідів,

розроблена програма дитячого відпочинку впродовж шкільних канікул.

В Австрії 10 % всіх господарств надають послуги з агротуризму, причому 80 % з них знаходяться в гірській місцевості. Розвитку агротуризму в країні сприяє Міністерство сільського господарства, яке надає фермерам та власникам агросадиб низько відсоткові позики на облаштування житлових приміщень, їдалень, медичних кімнат, туристичних центрів тощо.

У країні створено базу даних агротуристичних господарств, агротуризм вписано в стратегію розвитку села і туристичної індустрії в цілому. Важливу роль відіграє організація «Відпочинок в садибі» (Urlaub am Bauernhof), яка об'єднує понад 2800 ферм по всій країні [11,26].

В Італії агротуризм розвивається з 1970 року в якості доповнення до сільськогосподарської діяльності. Він став додатковим джерелом отримання прибутків, особливо в таких регіонах як Тоскана та Сицилія. За підрахунками у країні функціонує більше 12000 агротуристичних підприємств, з яких лише близько 7000 ліцензовані державними інституціями. Щорічно послугами в сфері агротуризму користується близько 2 млн. осіб [26].

Іспанія є однією з країн, де агротуризм розвивається дуже динамічно. З 1996 року до сьогодні кількість ліжко-місць зросла на 254,4 %. Власники агросадиб об'єднані в асоціації, основне завдання яких полягає в тому, щоб здійснювати категоризацію сільських осель залежно від рівня наданих послуг і контролювати їхню відповідність загальноприйнятим вимогам асоціації [27].

Загалом в Іспанії налічується більше 30 тисяч ліжко-місць. Існує категоризація 750 готелів за системою «INNS of Spain», їм присвоюється від 1 до 4 тюльпанів. Щорічно в країні послугами агротуризму користується близько 1,2 мільйони осіб.

В Англії держава покриває 25 % витрат на пристосування сільських житлових будинків для цілей агротуризму. Агротуризм стає все привабливішим, так як пропонує доступні ціни та надає знижки для дітей. У Південно-Західній Англії відновлюють стародавні ферми для туристських цілей: всі вони розкішно обладнані, з опаленням, електропобутовими приладами, телевізорами тощо.

Національною туристичною організацією акредитовано 1100 агроосель. Агротуризм забезпечує понад 400 тисяч робочих місць та є основою для існування малого бізнесу [26,27].

У Німеччині спочатку агротуризм розвивався в рамках державної програми «Сталий розвиток сільської місцевості», результатом якої стали внутрішні поїздки більш доступними по ціні для населення. Пізніше товариство «Відпочинок на селі та на сільських теренах» почало займатись розвитком агротуризму і присвоювати знак якості тим господарствам, які відповідають встановленим вимогам щодо рівня відпочинку. Сьогодні налічується близько 20 тисяч місць з готелями та агросадибами [27].

На Кіпрі ідея розвитку агротуризму виникла на початку 1990-х років, коли відчутно спостерігалась депопуляція та занепад сільських регіонів. В основі ідеї розвитку агротуризму було те, що він не лише дозволить туристам познайомитись з мальовничими пейзажами країни, спокійним ритмом сільського життя і традиціями, але й дасть змогу залучити необхідний капітал.

Агротуризм поступово стає альтернативою пляжному прибережному туризму, значні масштаби організації якого суттєво збільшують антропогенне навантаження на прибережні екосистеми.

В Малайзії агротуризм організовано на досить високому рівні, а концепція агротуризму орієнтована

здебільшого на створення сільськогосподарських парків, які пропагують основи та традиції національного сільського господарства, приносять дохід від туризму.

Агротуристичні тури охоплюють широкий вибір екзотичних екскурсій, серед яких – відвідування маєтків, де виробляється каучук, пальмове масло, а також рибних ферм та плантацій по вирощуванню екзотичних квітів і фруктів [11,27].

На Шрі-Ланка розвиток агротуристичної діяльності проходить по принципу створення VIP-поселень – сучасних туристичних підприємств, які пропонують повний пакет послуг, проживання в окремих, стилізованих під традиційне житло та оснащених всіма зручностями будиночках, з обслуговуванням і харчуванням на найвищому рівні.

В Болгарії розвиток агротуристичних послуг пов'язується переважно з ідеями національної культурної спадщини, традиційної сільської архітектури та особливостей сільського способу життя, можливості для ознайомлення з якими є максимальними виключно за умов проживання у сільській місцевості.

Особлива увага в країні приділяється споживанню екологічно чистої продукції, що доводить позитивний вплив агротуризму на розвиток екологічного землеробства. Проте потенціал Болгарії у сфері агротуризму використовується неповною мірою [11,26].

Свого розвитку агротуризм набув і в сусідній Білорусії. Національна програма передбачає такі напрямки його розвитку: створення туристичних поселень з традиційною народною архітектурою та побутом; створення агротуристичних комплексів на базі сільськогосподарських кооперативів; організація еколого-освітніх турів; фотомисливство тощо.

Агротуризм останнім часом активно розвивається і в Росії. В окремих регіонах можна відмітити досвід організації агротуристичних підприємств згідно моделей

типу «пансіон», «тур з проживанням в традиційному національному будинку», «національне село», «VIP-село», «сільський готель» тощо. Реалізуються проекти «Зелёный дом», «Русский терем» (Алтай), «К бабушке в деревню» (Центральна Росія), мережа Bed&Breakfast (Прибайкальє), «Усадьба» (Карелія) тощо [27].

Активно діє в Росії «Асоціація сприяння розвитку агротуризму», яка впливає на становлення агротуризму на шляху до відродження і розвитку російського села.

Серед країн Східної Європи агротуризм найбільше розвинутий в Польщі. Цьому сприяє Міністерство сільського господарства і продовольства, а Комітет наукових досліджень фінансує дослідження, що стосуються агро- та екотуризму.

Важливу роль відіграють і неурядові організації, такі як: Фонд розвитку польського сільського господарства, Національний Фонд охорони середовища, фундація “Agroturystyka”, польська секція Європейського руху відновлення села і малих міст.

Діяльність цих державних і недержавних організацій у справі розвитку агротуризму полягає в організації торгів агротуристичних і екотуристичних пропозицій, організації навчань і дорадництва, фінансуванні видання інформаторів і фолдерів, виконанні наукових експертиз тощо [283].

На сьогоднішній день в Польщі нараховується більше 50 різних агротуристичних асоціацій, окремі з них розділені за профілем діяльності (екологічний туризм, кінний, водний тощо). Нараховується більше 800 агросадиб, які спеціалізуються виключно на агротуризмі, а також використовують його як додаткове джерело доходів.

Цікавим досвідом світового агротуризму є запровадження міжнародної програми WWOOF (англ. World Wide Opportunities on Organic Farms, тобто «Всесвітні Можливості на Органічних Фермах», або Willing Workers on Organic Farms, тобто «Добровільні Працівники на

Органічних Фермах»), які дозволяють сумістити туризм з роботою в органічному сільському господарстві.

Сутність програми полягає в обміні праці на житло і харчування - «добровільний працівник» працює на фермі 4-6 годин в день, а в обмін на це фермер-господар надає йому житло і харчування. Ні фермер, ні турист не платять один одному [11].

Таблиця 1.1

Функції агротуризму в окремих країнах

Країна	Функції
Франція, Італія, Австрія, Польща, Швейцарія	1. Підтримка сільськогосподарського виробництва та малорозвинених сільських регіонів 2. Підтримка неперспективних сільськогосподарських регіонів 3. Покращення добробуту сільського населення 4. Створення додаткових робочих місць
Німеччина, Англія	1. Підтримка та розвиток сільської місцевості 2. Відпочинок для малозабезпеченого населення 3. Створення нових робочих місць
Греція, Кіпр, Іспанія, Болгарія	1. Альтернатива пляжному прибережному туризму 2. Підтримка та розвиток сільської місцевості 3. Покращення добробуту населення
Малайзія, Шрі-Ланка	1. Пропаганда національного сільського господарства 2. Створення нових робочих місць

На нашу думку для України важливо перейняти досвід зарубіжних країн в сфері організації агротуристичної діяльності, адаптувати основні принципи і підходи, враховуючи специфіку сільських територій нашої держави.

Вважаємо за доцільне здійснювати організацію агротуризму зусиллями фермерів, власників агросадиб та ОСГ і членами їх родин, які постійно проживають в сільській місцевості.

Саме вони є найбільш зацікавленими суб'єктами в отриманні додаткових прибутків, розширенні напрямів діяльності, не змінюючи при цьому свого виробничого профілю та стилю життя.

РОЗДІЛ 2

АГРОТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Принципи та стратегії сталого розвитку туристичної галузі

Питання переходу до сталого розвитку є одними із найактуальніших і невідкладних у світі, спричинені ускладненням взаємозв'язків між людиною та довкіллям. Виходячи з цього, на міжнародному рівні всерйоз почали обговорюватись й вирішуватись глобальні соціально-економічні та екологічні проблеми, першочерговими з яких є:

- незворотні деградаційні процеси, забруднення довкілля;
- демографічний вибух, нестача продовольства, безробіття;
- виснаження природних ресурсів, знищення й збідніння видового (флористичного та фауністичного) різноманіття;
- нерівномірність розвитку та зростаюча прірва між економічно розвиненими і бідними країнами тощо.

Гострою залишається демографічна ситуація в світі, викликана:

- стрімким зростанням народонаселення;
- омолодженням населення у групі країн, що розвиваються, і старінням – в економічно розвинених державах;
- диспропорціями у розміщенні світового економічного потенціалу й всієї сукупності соціальних благ, які надаються населенню, що зумовлює високий ступінь

розриву в рівнях економічного розвитку основних світових центрів та периферії;

- зростанням кількості біженців і мігрантів тощо [19].

Нестача продовольства, його висока вартість зумовлюється рядом факторів, що стримують розвиток сільськогосподарської діяльності та гальмують процес залучення інвестицій. До них належать:

- деградація сільськогосподарських земель (непридатні або потребують значних капіталовкладень для відновлення понад 15% усіх оброблюваних земель у світі);

- скорочення та надмірне забруднення запасів водних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві;

- перенасичення земель мінеральними добривами й засобами хімічного захисту рослин;

- нераціональне ведення сільськогосподарської діяльності тощо[29].

Першочерговими для вирішення є екологічні проблеми, спричинені посиленням антропогенних тисків на НПС. До них належать:

- забруднення атмосферного повітря (викиди шкідливих речовин від промислових підприємств, автотранспортних засобів тощо);

- погіршення якості водних ресурсів (виснаження водойм, зникнення малих річок, забруднення водних об'єктів мало очищеними стоками підприємств та житлово-комунальних господарств, потрапляння у ґрунті і поверхневі води отрутохімікатів, біогенних та органічних речовин, які використовуються у сільськогосподарській діяльності тощо);

- деградація і забруднення ґрунтового покриву залишками пестицидів, важкими металами (в світі залишається все менше вільного для оранки ґрунту, втрачено понад 2 млрд. гектарів родючих земель, які перетворені на пустелі або непридатні землі);

- вплив на лісові ресурси (вирубка значних площ лісових масивів під будівництво тощо).

З огляду на сучасну екологічну ситуацію, людство поступово прийшло до усвідомлення реальної загрози екологічної катастрофи.

Саме на цьому тлі з'явилась триєдина концепція сталого розвитку, яка багато в чому співзвучна із концепцією ноосфери, висунутою В.І. Вернадським, який майже століття тому створив вчення про єдність людини і природи, їх тісний взаємозв'язок і взаємний вплив.

Перехід до сталого розвитку у всіх сферах людської діяльності є однією із першочергових та актуальних тенденцій в сучасному світі, якою опікуються світові лідери, присвячені сотні урядових і міжурядових програм. Основним завданням даної концепції є поєднання необхідності забезпечення економічного зростання, соціального розвитку людства із збереженням та охороною довкілля.

Ключові положення триєдиної концепції наголошують, що економічне зростання повинно відбуватись в контексті збереження довкілля, дотримання екологічних обмежень і стандартів, супроводжуватись соціальними перетвореннями та сприяти підвищенню рівня соціально-культурної сфери.

Стратегія сталого розвитку є однією із основоположних та пріоритетних в усіх галузях народного господарства, промисловості, економіки. В основі концепції лежить необхідність досягнення гармонії, балансу між ростом економічних показників, стабільністю, розвитком соціальної сфери й збереження довкілля.

Основні принципи сталого розвитку закладені ще у 1992 р. на конференції ООН з проблем навколишнього природного середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро), переосмислені й вдосконалені на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р. (конкретизовано

план реалізації сталого розвитку) та закріплені на конференції «Ріо+20» у 2012 р. [19].

Стратегія сталого розвитку особливо актуальна і для туристичної галузі. Вже з 60-х років впливи масового туризму призвели до загальної критики та дискусій щодо розвитку туризму та засадах сталості.

Вперше термін «сталий туризм» був використаний у 80-х роках, коли і дослідники, і фахівці туристичної галузі працювали над Брундтланською доповіддю, а конференція «Тіні зеленого кольору» (Лідсі, Англія, 1990 р.) була присвячена діяльності, що пізніше отримала назву «сталий туризм».

Появі триєдиної концепції передували дві основні проблеми - потреба розвитку прибуткового туризму з одного боку, а з іншого - врахування обмежень щодо наявних природних ресурсів та необхідності їх збереження.

Вже на початку 90-х років термін «сталий туризм» почали використовувати частіше, а «Конвенція з питань біологічного різноманіття», і «План дій на 21 століття», прийняті в 1992 р. підкреслили необхідність додати туризм до складових міжнародної політики захисту довкілля [19,29].

Всесвітня Туристична Організація (ВТО) запропонувала власне визначення «сталого туризму», під яким розуміють:

«туристичну діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя» [19].

Сталий туризм – це процес, який здатний задовольнити потреби відвідувачів, туристів та місцевостей, які їх приймають, і в той же час, зберігає та розвиває можливості для майбутнього» (ВТО, 1996 р.).

У Хартії зі сталого туризму (1995 р.) зазначено, що:
«сталий туризм базується на критерії сталості, тобто це означає, що він має бути екологічно нешкідливим в довготривалій перспективі, економічно доцільним та соціально рівним для місцевих громад».

Світовий саміт з питань сталого розвитку, або Саміт Землі, який відбувся в Йоганнесбурзі (ПАР) у 2002 році, підкреслює важливість впровадження принципів сталості в розвиток туризму, зважаючи на значну енергомісткість даного сектору економіки.

«Правила та принципи розвитку сталого туризму можна застосовувати до усіх форм туризму та типів місць розміщення, включаючи масовий туризм та інші туристичні продукти. Принципи сталості стосуються екологічних, економічних та соціо-культурних аспектів розвитку туризму. Потрібно збалансувати ці три аспекти для досягнення довготривалої сталості» - (ВТО, 2004 р.) [19,29].

Виходячи з цього, сталий туризм повинен:

1) *раціонально використовувати природні ресурси, підтримуючи при цьому основні екологічні процеси, сприяти збереженню природної спадщини та біорізноманіття.*

2) *підтримувати соціально-культурну, історичну спадщину та традиції регіону, задіяного в туристичній сфері.*

3) *забезпечити отримання економічної дохідності та створення умов для соціального розвитку місцевого населення.*

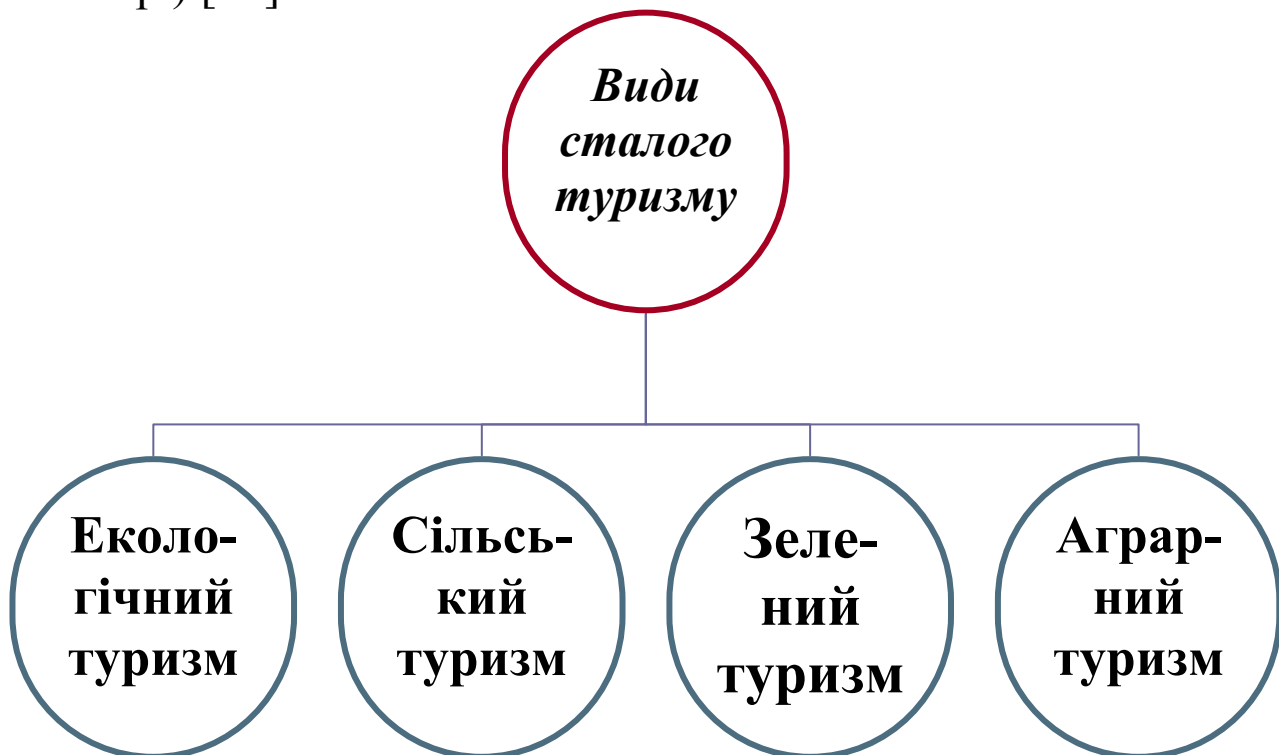
Організація туризму на засадах сталості повинна базуватись не лише на захисті довкілля й повазі до природних екосистеми, але враховувати всі економічні, соціальні та культурні особливості туристичного регіону.

Зважаючи на різноманітність видів туризму, необхідно кожен з них ввести в русло сталого розвитку. Це

можливо за умови, якщо повага до місцевого населення та раціональність споживання природних ресурсів будуть їх невід’ємною складовою.

Проведення належного контролю й моніторингу за досягненням цілей і втіленням основних ідей сталого розвитку, оцінка ефективності використаних інструментів вимагають розробки та реалізації відповідних критеріїв і показників – індикаторів сталого розвитку, які відіграють ключову роль в діагностиці стану складної системи «природа – економіка – людина», відкривають можливість виділення існуючих проблем за рахунок розробки відповідних міжнародних, державних, регіональних програм.

Завдання розробки показників (індикаторів) було поставлене ще у 1987 році Міжнародною комісією з довкілля та розвитку (комісія Г.Х. Брундтланд), а їх необхідність була відзначена в «Порядку денному на ХХІ століття», прийнятому Конференцією ООН з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [19].

Рис. 2.1 Різновиди сталого туризму

Рис.2.2 Принципи сталого туризму

У главі 40 цього документа «Інформація для прийняття рішень» відзначено: «З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої стійкості комплексних екологічних систем і систем розвитку, необхідно розробити індикатори сталого розвитку».

В світі активно проводиться розробка критеріїв та індикаторів сталого розвитку. Цими питаннями займаються провідні міжнародні організації, такі як: ООН, Всесвітній Банк, Організація країн економічної співпраці та розвитку, Європейська комісія, Науковий комітет з проблем навколишнього середовища та інші.

Процес розробки індикаторів ще повністю не завершено, проте вже запропоновані проекти індикаторів для систем різних масштабів: глобального, регіонального, національного, локального, галузевого і навіть для окремих населених пунктів та підприємств.

Не можливо не відзначити такі проекти по розробці індикаторів сталого розвитку як:

- система індикаторів сталого розвитку, запропонована Комісією ООН по сталому розвитку, яка складається з 132 індикаторів;

- система інтегрованих екологічних та економічних національних рахунків (System for Integrated Environmental and Economic Accounting), запропонована Статистичним відділом ООН;

- програма екологічних індикаторів тощо.

Індикатори сталого розвитку (лат. indicator – показник) – це певні, доступні для спостереження та вимірювання, характеристики, нормативи і умови, які дозволяють робити висновки про стан та зміни, які відбуваються в навколишньому середовищі.

На світовому рівні проблемою розробки індикаторів сталого розвитку займаються Департамент політичної координації та сталого розвитку ООН, Комісія Об'єднаних націй зі сталого розвитку, Міжнародний інститут сталого розвитку (Канада), Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE). Ця проблема розглядається та постійно обговорюється на різних міжнародних конференціях і семінарах.

Необхідно запроваджувати систему індикаторів сталого розвитку і для туристичної галузі, які дозволять простежувати зміни в процесі економічного розвитку туризму, його соціально-культурне значення для розвитку регіону, систематизувати впливи на довкілля тощо[19,30].

Нині вже існує ряд показників сталого розвитку туризму, до яких належать:

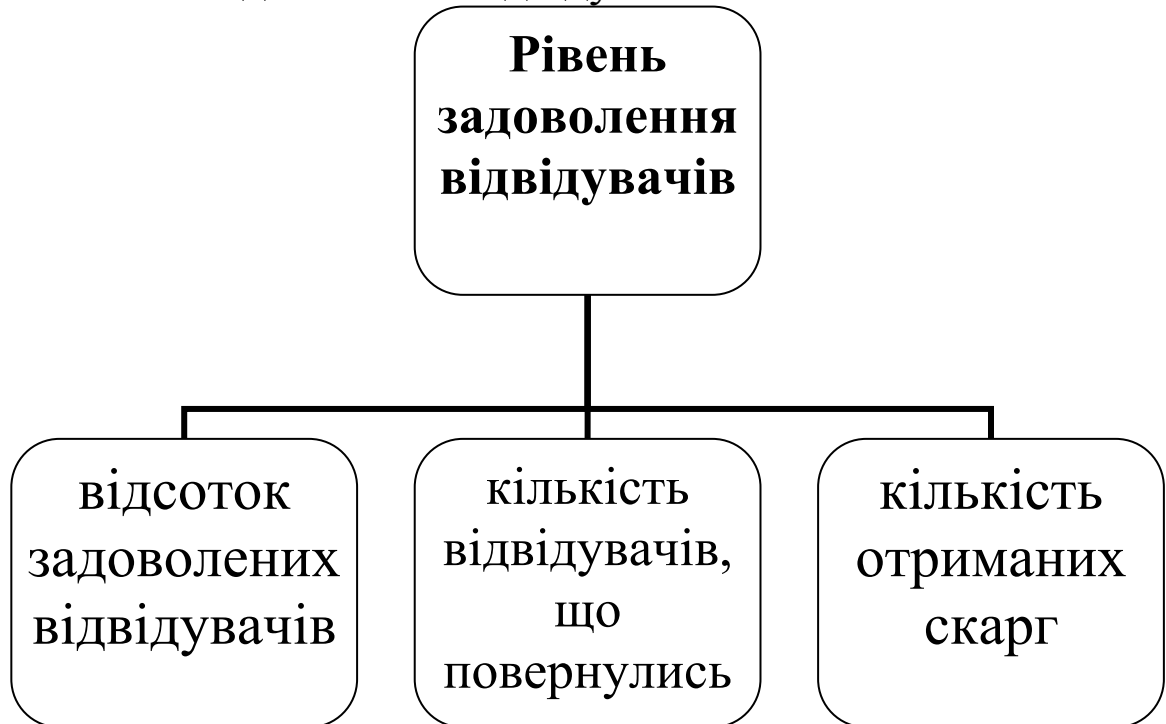
- показники раннього попередження (зменшення кількості туристів, які повторно приїжджають, розрахунок допустимих туристичних навантажень);
- показники стресу природної системи (якість води, рівень шумового забруднення, поводження з відходами тощо);
- вимірювання сучасного стану туристичного сектора (рівень зайнятості населення в туристичному бізнесі, рівень економічної ефективності);
- вимірювання впливу туризму в біофізичній та соціально-економічній сфері (втрата лісових ресурсів, втрата робочих місць в туризмі, зниження рівня доходів місцевих громад);
- вимірювання результативності управлінських рішень (правила прийому гостей, зміна рівня забруднення, більша кількість туристів, що повертаються).

Існують показники, що використовуються в стратегії сталого розвитку туризму, а саме:

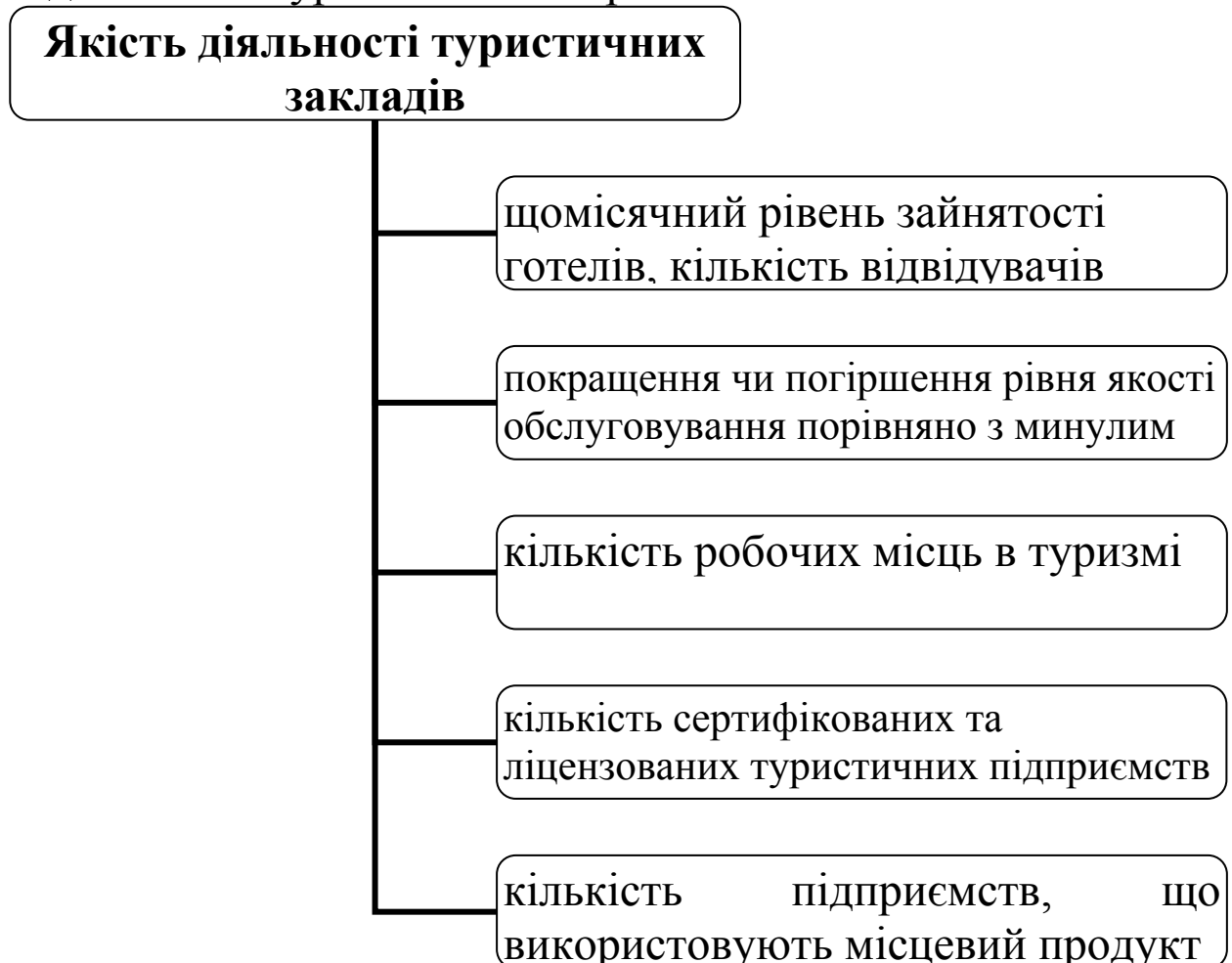
1. Обсяг туризму:

2. Рівень задоволення відвідувачів:

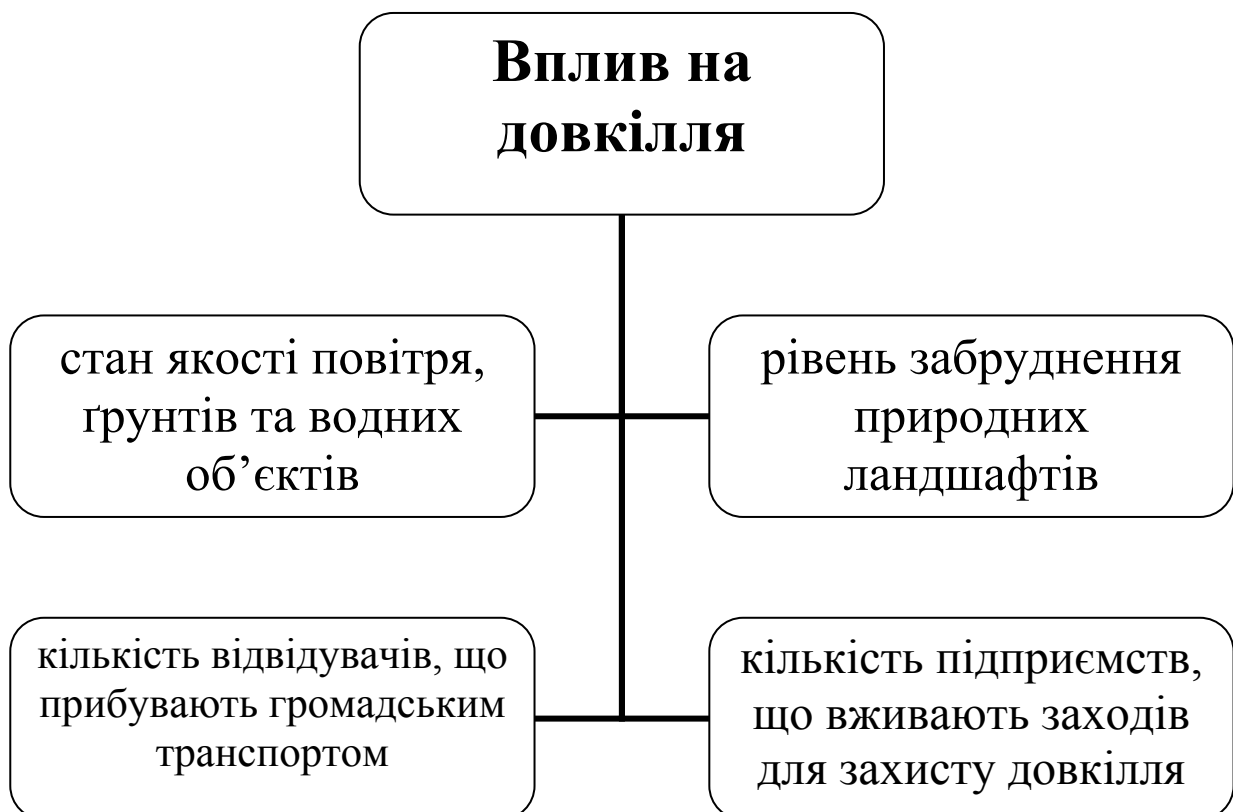
3. Якість діяльності туристичних закладів та рівень задоволення туристичних потреб:

4. Реакція громади:

5. Вплив на довкілля:

Розробка індикаторів сталого розвитку, в тому числі і для туристичної галузі, являється комплексною, дорогоцінною процедурою, яка потребує великої кількості

інформації, отримати яку не рідко буває складно, а інколи просто неможливо. Ці та інші проблемні питання потребують подальшого доопрацювання на міжнародному й державному рівнях [19].

2.2. Агротуризм як складова сталого розвитку сільських територій

Критерії сталого розвитку вже сьогодні широко застосовуються і в аграрному туризмі, який є одним із різновидів туристичної діяльності та важливим сектором економіки, соціальної сфери села.

У пошуку шляхів сталого розвитку сільських територій, подолання стану їх деградації, цікавим і корисним є досвід країн із усталеними традиціями управління.

Зокрема, вагомі теоретико-методологічні та прикладні напрацювання у політиці розвитку сільських територій мають країни ЄС. На сьогодні вони є складовою Спільної аграрної політики ЄС, розвиваються відповідно до Лісабонської та Гетеборзької стратегій і мають назву “Спільна аграрна політика та політика розвитку сільських територій Європи” (CAPRE).

Згідно з положеннями спільної аграрної політики, стратегічною метою соціально-економічних перетворень на селі має стати “забезпечення комплексного багатofункціонального розвитку сільських територій, за якого зростала б їх роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання” [31].

Слід відмітити, що політика розвитку сільських територій країн ЄС постійно еволюціонує.

Принципи політики розвитку сільських територій країн ЄС:

- багатofункціональність сільського господарства;
- комплексний підхід до сільської економіки з метою диверсифікації її діяльності;
- гнучкі механізми надання допомоги та заходи для сільського розвитку на основі субсидіарності та децентралізації;
- прозорість програм управління сільськими територіями [32].

З огляду на це, нагальним завданням, що стоїть перед органами державної влади і сільським населенням є пошук нових механізмів активізації господарської та несільськогосподарської діяльності, однією з яких і є агротуризм.

Проте, подальший розвиток агротуризму в Україні стримується рядом факторів, пов'язаних із державною та регіональною політикою, а також загальною тенденцією розвитку туризму, сільського господарства і села зокрема. Основними з них є:

- відсутність цілісної системи державного управління;
- неврегульованість нормативно-правової бази і системи оподаткування агротуристичної діяльності;
- недостатність методичної, інформаційної та матеріально-технічної підтримки суб'єктів підприємництва агротуристичної галузі з боку держави;
- відсутність змістовних наукових досліджень з питань розвитку агротуризму, механізмів проведення екологічної паспортизації та категоризації закладів агротуристичного розміщення;
- слабкі фінансові можливості сільського населення для започаткування власної справи;
- відсутність бізнесової активності органів самоврядування у розвитку агротуризму в сільській місцевості та цільової програмної підтримки держави.

Агротуризм має стати стимулюючим фактором, що дозволить збільшити обсяги виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, покращити соціально-економічну ситуацію на селі одночасно із дотриманням принципів сталого розвитку.

Важливим результатом для власників агросадиб є можливість реалізації продукції особистого селянського господарства одразу ж на місці, і не лише у вигляді сільськогосподарської сировини, а як готових продуктів харчування після відповідної обробки й приготування.

Особливе місце посідає саме екологічна безпечність вирощеної сільськогосподарської продукції, а отже і значення агротуристичної діяльності для сталого розвитку як сільського господарства, так і сільських територій. Мінімізація застосування мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин дозволить підвищити якість продукції, цим самим збільшити на неї попит серед потенційних туристів та відпочивальників [15].

Практика показує, що ті господарства або сім'ї, які приймають відпочивальників, удосконалюють структуру посівів на власних присадибних земельних ділянках з урахуванням потреб гостей, розширюють асортимент овочевих культур, фруктових дерев, ягідників тощо, розвивають та урізноманітнюють присадибне тваринництво, заводять тепличне господарство, займаються бджільництвом, рибальством.

Якщо умовно розділити організацію агротуризму на чотири етапи – виникнення – становлення – розвиток – утвердження, то існуючі вже сьогодні факти засвідчують, що агротуризм в Україні загалом залишається на стадії *виникнення*, але в окремих областях (Івано-Франківська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька та Львівська) є підстави для того, щоб говорити про етап активного його *становлення*. Свідченням цього є зростання чисельності

агросадиб, збільшення кількості відпочивальників, а також тенденції в розробці відповідної нормативно-правової бази.

2.3. Сучасна модель розвитку агротуризму в Україні

На нашу думку розвиток агротуризму в Україні обумовлений такими основними чинниками:

Природні цінності та ресурси конкретного регіону (розташування господарства, природні умови, тваринний і рослинний світ, характер сільськогосподарської діяльності).

Матеріальні прояви культури (будинки культури, сільські клуби, музеї, пам'ятки природи, храми, інші цікаві об'єкти матеріальної культури, притаманні даному регіону).

Духовна культурна спадщина (важливим аспектом розвитку туризму є зацікавлення туристів регіоном, селом, традиціями, обрядами, звичаями).

Рис. 2.3 Основні чинники розвитку аграрного туризму [15].

Агротуризм орієнтований здебільшого на мешканців міст, які не мають досвіду перебування в сільській місцевості і хотіли б скористатись послугами з розміщення в агросадибі, можливістю безпосереднього контакту з місцевими жителями, участю у сільськогосподарській виробничій діяльності тощо.

Як і будь-яка господарська діяльність, агротуризм ставить собі за мету пропонування продуктів та надання якісних послуг. Продукт повинен задовольняти потреби гостей садиби, бути повторюваним та доступним, а також відповідати діючим національним та міжнародним нормативам і стандартам.

При поступовому збільшенні кількості відпочивальників виникає потреба в задоволенні різноманітних потреб, що стимулює розвиток сфери агротуристичних послуг (табл. 2.1) [19].

Таблиця 2.1

Цілі агротуристів

Цілі агротуристів	Зміст цілей
Природо-пізнавальна	<ul style="list-style-type: none"> - проведення активної діяльності в сільській місцевості (риболовля, фотомисливство, збиральництво, бджільництво тощо); - освоєння нових видів діяльності (їзда верхи на конях, вирощування сільськогосподарської продукції, догляд за тваринами тощо); - знайомство з рідкісними (або реліктовими) видами флори чи фауни тощо.
Гастрономічна	<ul style="list-style-type: none"> - можливість харчування та купівлі екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, власноруч вирощеної в межах ОСГ;

	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство з особливостями приготування традиційних (регіональних) страв.
Історико-культурна	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення місцевої культури, традицій, побуту, звичаїв; - відвідування історико-культурних об'єктів та пам'яток.
Соціально-психологічна	<ul style="list-style-type: none"> - відновлення психологічного стану шляхом тісного контакту з навколишнім природним середовищем; - комфортні умови проживання на свіжому повітрі, в тиші та спокої.
Рекреаційна	<ul style="list-style-type: none"> - відпочинок на природі (не рідко поблизу розташовані заповідні території, місця з мінеральними водами, лікувальними грязями тощо); - оздоровлення.

Особливе місце в організації агротуризму належить інфраструктурі, до якої відносяться:

- засоби розміщення туристів (агросадиби, сільські будиночки, господарчі двори або ферми);

- інженерна інфраструктура (освітлення, опалення, телефонний зв'язок, мережа Інтернет, дороги, водопостачання, тобто все те, без чого неможливе комфортне споживання турпродукту);

- виробнича інфраструктура – орієнтована на народні ремесла, виробництво характерних для окремого регіону сувенірів, приготування традиційних страв, організація для туристів різних видів сільськогосподарської діяльності;

- соціальна інфраструктура (будинки культури, кінотеатри, ярмарки, виставки тощо).

Враховуючи цілі та вподобання туристів, селянин може організувати:

- відпочинок і проживання в оригінальних чи адаптованих під автентичний стиль будівлях;

- активний туризм (побудувати на своїй території спортивний майданчик, розробити маршрути для велосипедних та кінних прогулянок);

- екологічний туризм (відпочинок поза межами урбанізованого середовища, споживання екологічно безпечних продуктів, мінеральних вод, екскурсії на території природо-заповідних об'єктів тощо);

- пізнавальний туризм (вивчення аграрної тематики, історії і культури краю, народних ремесел);

- мисливство та риболовлю (виключно за наявності відповідних дозволів чи ліцензій);

- культурно-історичний туризм (екскурсії, національні обряди, побут) тощо [33].

Безумовно для забезпечення високоякісного обслуговування власники агросадиб повинні дбати про:

- матеріально-технічне забезпечення створюваного агротуристичного продукту (наприклад розмір та умеблювання кімнат, оснащення побутовою технікою, оснащення санітарного вузла тощо);

- емоційно-абстрактну якість (рівень сервісного обслуговування).

Це пов'язано в першу чергу з тим, що туристи прагнуть насолодитись красою природи, а тому краєвиди села повинні мати привабливий, естетично оформлений вигляд.

Модель організації агротуризму в Україні [15]

<p>Умови проживання (типи поселень)</p>	<p>А) в будинку сільського господаря (агросадибі) з послугами харчуванням у вигляді:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сніданку; - сніданку та обіду / вечері; - повний пансіон (триразове харчування). <p>Б) в будинку сільського господаря (агросадибі) без харчування;</p> <p>В) в окремо орендованій агросадибі в межах сільської території з харчуванням / без харчування;</p> <p>Г) агрокемпінг (без харчування на базі особистого селянського господарства / агросадиби);</p> <p>Д) нічліг у межах агросадиби із самообслуговуванням (як варіант – ночівля на сіні).</p>
<p>Види діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> - пішохідні, кінні, велосипедні прогулянки; - катання на безмоторних човнах, байдарках; - риболовля та мисливство; - збір грибів, ягід, лікарських рослин; - знайомство з побутом і традиціями регіону; - гастрономія (споживання та самостійне приготування страв місцевої кухні); - допомога господарям у сільськогосподарських роботах, догляд, випасання та годівля тварин;

	<ul style="list-style-type: none"> - екскурсії та агророзваги (як приклад – кукурудзяні лабіринти); - гіпнотерапія (аромотерапія, апітерапія); - ярмарки, фольклорні й тематичні вечори тощо.
Значення	<ul style="list-style-type: none"> А) підтримка та розвиток сільського регіону; Б) екологічна просвіта та виховання; В) підтримка сільськогосподарського виробництва; Г) покращення якості та умов проживання сільських жителів.

Для досягнення успіху господар разом із своєю сім'єю повинен формувати власну туристичну свідомість на засадах ввічливості, відкритості, гостинності, налагодження контактів, забезпечення належної дисципліни.

Дуже важливо створити позитивний образ для власної агросадиби чи селянського господарства, забезпечувати охайність, чистоту, відповідність санітарним і гігієнічним стандартам кімнат та садиби в цілому, піклуватись про естетичне оформлення тощо.

Для цього слід зважати на очікування туристів, які орієнтовані на:

- розміреність, спокій та тишу сільського життя;
- високу якість продуктів харчування (молоко, масло, сир, яйця, м'ясо тощо);
- комфортні, стилізовані умови проживання, родинну атмосферу;
- різноманітність видів діяльності та розваг, участь у сільськогосподарських роботах;
- помірні ціни для відвідувачів із середнім рівнем доходів;
- нові емоції та враження;

- можливість брати активну участь у сільськогосподарських роботах, ткацтві, лозоплетінні, вишивці, гончарстві тощо;

- наявність розважальної програми (організація свят, весіль, фестивалів, тематичних вечорів) тощо [15].

Головним завданням при цьому є створення імпульсу щодо розвитку сільських територій за рахунок організації нового специфічного сектору місцевої (регіональної) економіки – аграрного туризму.

Окрім економічних, державна політика повинна переслідувати і соціально-культурні цілі, а саме:

- зупинити деградацію сільських регіонів, ріст безробіття та міграцію населення;

- зберегти й відновити культурну спадщину і національну самобутність регіонів.

Становлення і розвиток агротуристичної діяльності в Україні вимагає:

- наявності вільного або умовно-вільного житлового фонду;

- достатньо високого рівня комфортності житлового фонду (як правило це приватні будинки з автономною системою забезпечення);

- систематичної державної підтримки агротуристичних підприємств (особливо – фінансової);

- нормативно-правового забезпечення (наявність відповідних законопроектів та цільових державних програм);

- рекламно-інформаційного забезпечення тощо.

З огляду на вище зазначене, вважаємо, що для активізації агротуристичної діяльності в Україні необхідно:

- започаткувати реалізацію регіональних та місцевих стратегій, програм розвитку агротуризму на основі існуючого ресурсного потенціалу, потреб у продукції чи послугах в межах конкретних сільських територій;

- запровадити пільгове оподаткування для новостворених агротуристичних підприємств у разі інноваційного характеру їх виробничої діяльності;

- створити умови для надання необхідних соціальних послуг, організувати інфраструктурне забезпечення сільських селітебних територій, що є об'єктами розвитку агротуризму тощо.

Концепція розвитку агротуризму націлена на вирішення низки соціально-економічних та екологічних проблем сільських територій, а тому потребує чіткого планування на рівні районів, окремих сільських громад, агросадиб.

Для успішного ведення бізнесу, підвищення якості послуг й конкурентоспроможності необхідно:

- уміти передбачати й усувати труднощі;
- відкривати нові можливості для розвитку;
- визначати пріоритетні напрями розвитку агротуристичної діяльності;
- розробляти бізнес-плани та пристосовуватися до змін зовнішнього середовища;
- використовувати сучасні технології організації управлінських процесів;
- змінювати стратегії діяльності, а отже і здійснювати стратегічне управління.

Саме тому нами проведено детальний SWOT-аналіз умов та перспектив розвитку аграрного туризму в Україні.

Таблиця 2.3

SWOT-аналіз умов розвитку агротуризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
- наявність природних, історико-культурних, архітектурних ресурсів; - сільськогосподарський потенціал;	- несприятливе правове та економічне середовище; - відсутність спеціалізованих програм кредитування й оподаткування для

<ul style="list-style-type: none"> - розгалуженість діяльності особистих селянських господарств; - наявність вільного житлового фонду в сільській місцевості; - самобутність традицій, звичаїв, обрядів; - відносно дешеві ціни на відпочинок; - наявність уже прокладених екскурсійних та екотуристичних маршрутів; - готовність сільського населення зайнятись бізнесом. 	<ul style="list-style-type: none"> сільського населення, задіяного в агротуристичній сфері; - необізнаність сільського населення основам ведення агротуристичного бізнесу; - недостатньо використовується досвід сусідніх країн (Польща, Чехія, Австрія, Франція, Італія та інші); - низький рівень екологічної культури та свідомості; - низький рівень транспортної інфраструктури; - проблеми з водопостачанням; - відсутність інформаційної підтримки – єдиного бренду, реклами, інформаційних центрів; - відсутність статистичної бази даних об'єктів агротуристичної діяльності та чисельності туристопотоків; - незахищеність від природних негараздів; - слабка система просування агротуристичного продукту.
--	---

Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - перехід до сталого розвитку сільських територій; - створення додаткових робочих місць; - покращення умов проживання населення; - збереження культурно-історичної спадщини, відродження традицій; - вирощування екологічно безпечної сільськогосподарської продукції; - підвищення соціально-культурного, екологічного рівня населення та самих туристів; - розвиток малого підприємництва на селі; - розвиток і модернізація інфраструктури (дороги, інженерія та комунікаційні мережі, заклади громадського харчування тощо); - залучення іноземних туристів; - охорона та збереження довкілля; - створення нових атракційних об'єктів. 	<ul style="list-style-type: none"> - нестабільність законодавчої системи, економічної та політичної ситуації; - відсутність зацікавленості з боку державної влади у розвитку агротуризму; - поява проблем у зв'язку із погіршенням екологічної ситуації; - конкуренція зі сторони туристичних центрів в інших регіонах; - втрата туристичного ринку у зв'язку із низьким рівнем сервісу та обслуговування.

Результати SWOT-аналізу показали, що в Україні є потенціал та всі необхідні умови для розвитку агротуристичної діяльності.

Проведений нами SWOT-аналіз має важливе значення для здійснення стратегічного планування. Він дозволяє систематизувати проблемні ситуації в різних регіонах держави, краще розуміти структуру ресурсів, на які слід опиратися у вдосконаленні агротуристичної діяльності, виділяти і використовувати нові потенційні можливості швидше, ніж конкуренти, приймати зважені рішення, що стосуються розвитку бізнесу.

SWOT-аналіз надав можливість узагальнити коло проблем, які стримують розвиток агротуристичної галузі в нашій державі.

До них ми відносимо:

- відсутність права у місцевих органів державної виконавчої влади на здійснення перевірок суб'єктів агротуристичної діяльності з метою контролю за якістю надаваних послуг;

- недотримання вимог законодавства щодо відводу земельних ділянок та хаотичного розміщення на них туристичних об'єктів;

- недостатня кількість обладнаних туристичних маршрутів;

- незадовільний стан доріг;

- несприятливі умови кредитування суб'єктів агротуристичної діяльності;

- невідповідність співвідношення «ціна-якість» туристичних послуг.

Беручи до уваги результати SWOT-аналізу, вважаємо, що агротуризм є найбільш реальним та пріоритетним напрямом розвитку, що може сприяти активізації сільськогосподарської діяльності в регіоні та спонукати сільське населення до отримання економічної вигоди.

Його слід відносити до еколого-безпечних видів туристичної діяльності, що дозволяють зберігати й охороняти природну та культурно-історичну спадщину, забезпечувати екологічну просвіту, добробут і здоров'я як сільських жителів, так і самих екскурсантів, мінімізувати використання ресурсів, що не відновлюються.

Позитивний вплив аграрного туризму на вирішення соціально-економічних проблем села повинен мати комплексний, системний характер, сприяти розширенню зайнятості сільського населення, стимулювати благоустрій сільських поселень тощо [15.19].

2.4 Соціально-економічне значення агротуристичної діяльності

Розвиток туризму в сільських регіонах є однією із реальних можливостей вирішення гострої проблеми працевлаштування населення та поліпшення їх економічного становища.

Агротуризм, охоплюючи широкий спектр послуг, дозволяє залучати працівників різних, не рідко суміжних галузей народного господарства.

Як показує світовий досвід, вузько направлена спеціалізація не може бути єдиним джерелом економічного добробуту сільської економіки, диференціація якої призвела до усвідомлення значимості туристичної діяльності на селі.

По деяким оцінкам агротуризм приносить 10–20 % загального прибутку від туризму країни [34]. Для багатьох селян він є економічно вигідним видом діяльності і розглядається у тісному взаємозв'язку із сільськогосподарським виробництвом.

На нашу думку соціально-економічне значення агротуристичної діяльності в контексті сталого розвитку сільських територій полягає у:

- стимулюванні власників ОСГ, які займаються агротуризмом як видом підсобної діяльності;
- розвитку й модернізації місцевої (регіональної) інфраструктури;
- реалізації надлишків вирощеної сільськогосподарської продукції;
- збільшенні прибутків селян за рахунок: плати туристів за використання сільськогосподарських ресурсів; основних (розміщення, харчування) та додаткових (екскурсійні програми, походи, тематичні фестивалі тощо) видів туристичних послуг; туристичних податків тощо;
- активізації місцевого ринку праці, затримуючи при цьому молодь на селі, зменшуючи міграцію до великих міст чи за кордон;
- створенні умов для повноцінного відпочинку незаможної верстви населення тощо.

Однією із найважливіших та узагальнюючих характеристик результативності діяльності в сфері аграрного туризму є ефективність виробництва.

Ефективність – це складна економічна категорія, що пов’язана з цілеспрямованою, раціональною людською діяльністю. Її варто розглядати з точки зору дієвості витрат, вкладених в агротуристичну діяльність з метою отримання бажаного результату [34].

Економічна ефективність виражає результативність виробництва шляхом зіставлення витрат і одержаного результату:

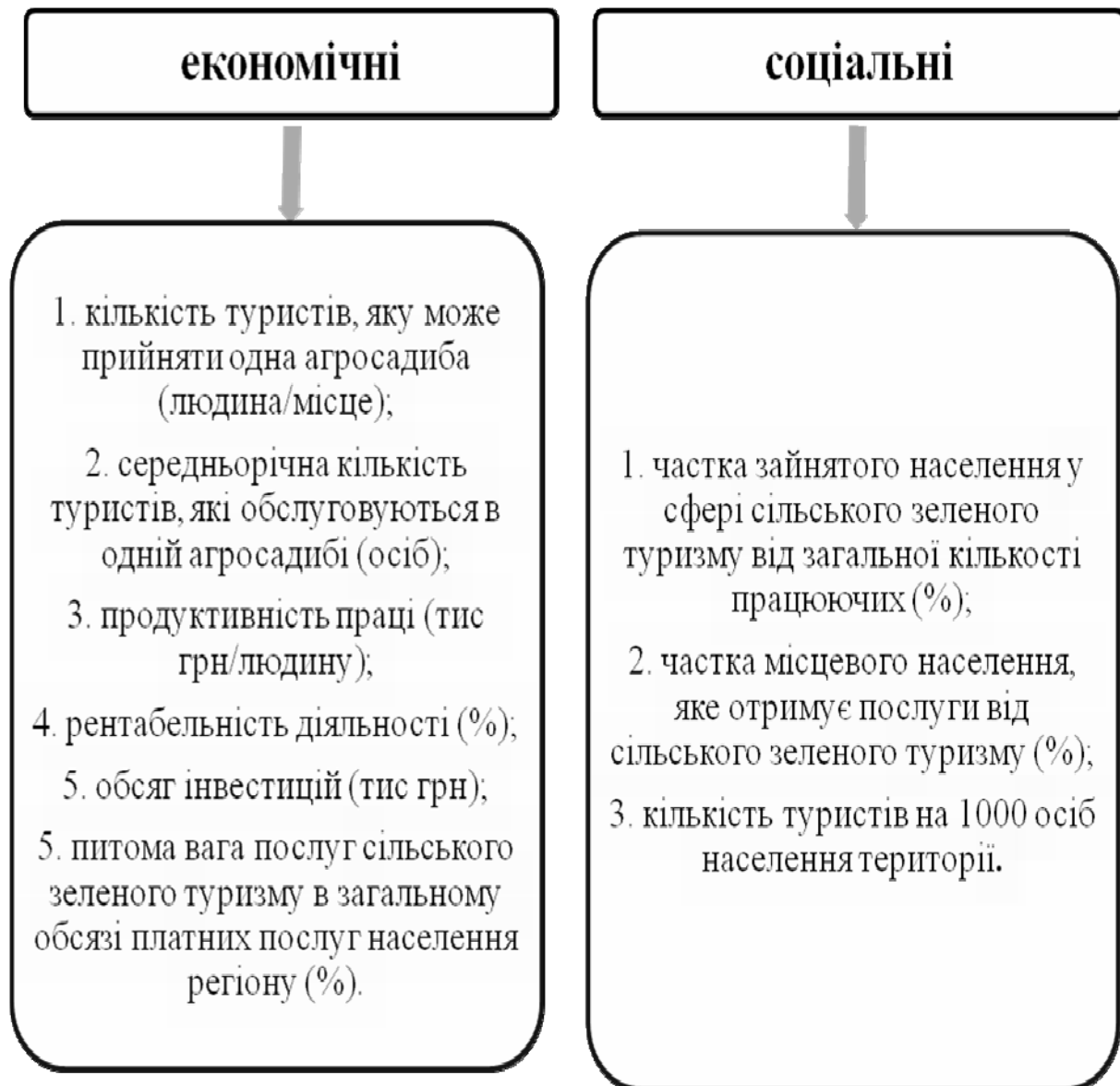
$$E = \frac{B}{\Pi}$$

де: B – матеріально-грошові витрати, Π – вартість продукту.

У результаті одержуємо показник, що характеризує величину витрат на одиницю створеної продукції.

Соціальна ефективність виражає ступінь задоволення особистих потреб людини та створення умов для її всебічного розвитку. Вона показує наскільки господарська діяльність відповідає інтересам людини (відпочивальників).

Соціально-економічну ефективність від агротуристичної діяльності можна визначити за наступними показниками:

Рис. 2.4 Основні показники соціально-економічної ефективності аграрного туризму

Бізнес у сфері агротуризму є мало затратним, так як основна інфраструктура вже створена самими селянами та природно-ресурсними можливостями регіону [11, 22].

З метою реалізації основних соціально-економічних функцій агротуризму в Україні вважаємо за необхідне:

- створити інфраструктуру для забезпечення сервісного обслуговування відвідувачів (у тому числі – залучення інвестицій з боку держави чи від зарубіжних партнерів);

- розробити та запровадити систему матеріального стимулювання для власників садиб й місцевих жителів, які займаються або планують працювати в агротуризмі;

- забезпечити благоустрій існуючих екскурсійно-туристичних маршрутів, розробити нові екскурсійні програми для усіх категорій відвідувачів;

- розвивати рекламно-інформаційний сектор, направлений на просування агротуристичного продукту на внутрішній і зовнішній ринки;

- налагодити тісний взаємозв'язок між сільським населенням і туристичними компаніями, органами державної влади, що зацікавлені в організації агротуризму [11].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРОТУРИЗМУ

3.1. Агроекологічна оцінка територій – невід’ємна складова управління агротуристичною діяльністю

Агротуризм нерозривно пов’язаний із сільськими територіями, функціонуванням ОСГ й агросадиб, які виступають у ролі закладів туристичного розміщення і головного предмету туристичної зацікавленості.

В основі концепції розвитку агротуризму передбачено обов’язкове ведення сільськогосподарської діяльності та виробництво продукції рослинництва і тваринництва в межах об’єктів його організації (ОСГ, ферми, агросадиби) [11].

Проте, здійснення сільськогосподарської діяльності на відносно невеликих за площею присадибних земельних ділянках не рідко посилює антропогенне навантаження на селітебну територію, зумовлюючи її перевантаженість, забрудненість ґрунтів, джерел водопостачання та, в кінцевому рахунку, вирощених продуктів харчування.

Інтенсивний обробіток, нераціональне використання мінеральних й органічних добрив, пестицидів, надмірне зрошення є одними із факторів, які спричиняють навантаження на ґрунти.

Власники ОСГ рідко дотримуються науково-обґрунтованих, оптимальних норм внесення добрив (особливо – органічних).

У підсумку це проявляється у забрудненні продукції рослинництва, ґрунтів, питної води (у разі якщо джерела водопостачання знаходяться у безпосередній близькості до земельної ділянки) токсичними речовинами.

Одним із найбільш розповсюджених елементів-забруднювачів є азот, що входить до складу мінеральних та органічних добрив.

Надмірне внесення азотних добрив зумовлює накопичення у продукції рослинництва і питній воді нітратів. Внесення ж високих доз фосфорних і калійних мінеральних добрив спричинює забруднення ґрунтів хлоридами, сульфатами і низкою токсичних елементів: фтор, миш'як, свинець, кадмій, ртуть, мідь, цинк [15,35].

На низькому рівні залишається стан системи водопостачання сільського населення та якість води, що йде на споживання населенням.

Кількість сільських будинків із внутрішнім водопроводом, системами водовідведення й утилізації стоків у декілька разів менша ніж в країнах Західної Європи. Переважна більшість сільського населення задовольняють потреби у питній воді за рахунок шахтних і трубчастих колодязів, каптажів, технічний стан яких недостатньо обстежений або незадовільний.

Не рідко критичний стан каналізаційних мереж та обладнання існуючих очисних споруд, вигрібних ям, нерегулярність вивозу накопичених стоків призводить до бактеріального, хімічного забруднення навколишнього природного середовища (в тому числі й ґрунтових вод, які є одним із джерел живлення неглибоких шахтних колодязів).

На даний час практично відсутня інформація щодо якості ґрунтів, питної води, продукції рослинництва і тваринництва, санітарного стану присадибних земельних ділянок особистих селянських господарств, які надають послуги в сфері аграрного туризму.

Технології вирощування сільськогосподарської продукції, які нині використовуються населенням на жаль не дозволяють отримати продукцію, яка б відповідала медико-біологічним вимогам та стандартам якості, а відсутність належного контролю за технологічними

процесами сільськогосподарської діяльності лише посилює негативні наслідки для агроєкосистем, погіршує умови проживання і впливає на здоров'я населення [11,15].

Виходячи з цього, першочерговим є виконання комплексу науково-методичних робіт із визначення придатності сільськогосподарських земель для вирощування екологічно безпечної продукції та розвитку агротуристичної діяльності за рахунок здійснення агроєкологічних досліджень й моніторингу за станом основних компонентів агроєкосистем. Такі дослідження повинні проводитись в межах кожної агросадиби чи особистого селянського господарства.

Достовірна інформація за результатами проведених досліджень дозволить забезпечувати систематичний контроль за екологічною ситуацією у кожному господарстві, уникнути захворюваності населення внаслідок споживання неякісної, забрудненої продукції й питної води тощо [15].

Такі заходи повинні бути обов'язковими та проводитись не менш як раз на два чи три роки. Доказом проведених агроєкологічних досліджень мають стати відповідні сертифікати й екологічні паспорти агротуристичних об'єктів.

3.2. Екологічна паспортизація територій та об'єктів розвитку агротуризму

У процесі задоволення туристичних потреб, реалізації туристичних послуг і створення туристичного продукту неналежне ставлення до природи спричиняє антропогенні навантаження на НПС. Зважаючи на динаміку розвитку та потенційні загрози доквіллю, виникла необхідність у створенні нормативної документації.

Наявність нормативної документації, в якій відображено існуючі або потенційно можливі впливи на агроекосистему дозволить визначити основні напрями розвитку сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності (в тому числі – агротуристичної) [16,17].

Одним із найважливіших і першочергових кроків на шляху до становлення агротуристичної діяльності в Україні має стати запровадження системи обов'язкової екологічної паспортизації й категоризації агросадиб.

Екологічний паспорт – нормативний документ, що розробляється з метою забезпечення державного обліку об'єктів, які впливають або можуть негативно впливати на стан НПС, контролю за станом екологічної безпеки, відвернення й ліквідації негативного впливу господарської та інших видів діяльності (в даному випадку – туристичної).

Він дозволяє проводити систематичні спостереження за станом і змінами основних компонентів ландшафту певної території, запобігати виникненню незворотних порушень в екосистемах, встановлювати відповідні правові норми ведення сільськогосподарської діяльності у відповідності до принципів збалансованого розвитку тощо.

Екологічна паспортизація – невід'ємна складова сталого розвитку будь-якої діяльності в межах сільських територій. Її сутність полягає у необхідності інвентаризації, обліку основних джерел антропогенних впливів на довкілля, дотримання природоохоронних норм і правил у процесі природокористування, визначення ступеня використання ресурсів природного середовища і розробка на основі даних паспортизації відповідних заходів чи програм.

Головна роль екологічної паспортизації туристичних територій та об'єктів розвитку агротуризму полягає у можливості систематичного спостереження за станом і змінами основних компонентів агроландшафту певної території, запобіганні появи незворотних порушень

агроекосистем, встановленні відповідних норм ведення сільськогосподарської діяльності.

Питання екологічної паспортизації в туристичній сфері досі не визначені на законодавчому рівні, а тому потребують подальшої розробки.

У контексті розвитку агротуризму важливе значення має розроблений паспорт сільського населеного пункту (Наказ Мінагрополітики № 116 від 07 квітня 2011 р.), що надає можливість:

- детально аналізувати існуючі або потенційно можливі зміни стану довкілля, спричинені сільськогосподарською діяльністю;
- контролювати соціально-демографічну ситуацію на селі;
- спостерігати за станом та рівнем забезпечення об'єктів соціальної інфраструктури;
- визначати основні заходи щодо охорони навколишнього середовища тощо.

Однак, на нашу думку цього недостатньо. Необхідно зосередити увагу на розвитку туристичної діяльності як складової соціально-економічного розвитку сільських регіонів та перспективного джерела виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Виходячи з цього, нами розроблено та отримано авторські свідоцтва на наукові твори «Екологічний паспорт туристичної території (об'єкта)» та «Екологічний паспорт сільської (агро) садиби і селітебної території», (додаток 1).

За основу створення екологічних паспортів нами було взято наукові праці В.І. Гончарука, Г.О. Білявського, М.І. Ковальова, Г.С. Рубцова [49], С.Ю. Поповича, Ю.Р. Шеляг-Сосонка, В.А. Сесіна, В.Є. Борейка, Г.В. Парчука та інших. Провідну роль відіграла методика створення комплексного екологічного паспорта водного об'єкту, яка вперше представлена в працях В.І. Гончарука та Г.О. Білявського.

Детальний аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених дозволив нам розробити проект типового екологічного паспорта туристичної території (об'єкта), зміст якого та структура висвітлюють:

- загальні відомості про суб'єкт туристичної діяльності;

- впливи на атмосферне повітря (обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферу, їх класифікація та ступінь очищення);

- впливи на водні ресурси (об'єми використання, обсяги скидів, характер забруднень, ефективність очищення);

- впливи на земельні ресурси (площі, зайняті сільськогосподарськими об'єктами);

- відходи виробництва (кількість накопичених та утилізованих);

- екологічність сільськогосподарської продукції, що виробляється;

- використання енергоресурсів;

- природоохоронні заходи;

- відповідальність за забруднення НПС;

- висновки і рекомендації [15,21].

Таблиця 3.1

**Екологічний паспорт туристичної території
(об'єкта) [15,19]**

Розділ 1	Загальна характеристика туристичної території чи об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)
	1.1. Назва об'єкта чи території, адреса, ким і коли створений, відомча підпорядкованість; структура
	1.2. Площа і характер конфігурації
	1.3. Екологічна картосхема території чи об'єкта
	1.4. Координати місцезнаходження об'єкта (країна, область, район, населений пункт)
	1.5. Форма власності (державна, приватна, колективна)
	1.6. Фізико-географічна характеристика
	1.7. Фізико-географічне чи геоботанічне районування
Розділ 2	Екологічний стан туристичної території
	2.1. Характеристика антропогенного навантаження
	2.2. Джерела, обсяги та види забруднень від існуючих (або поблизу розташованих) підприємств
	2.3. Земельні ресурси
	2.4. Водні ресурси
	2.5. Атмосферне повітря
	2.6. Відходи
	2.7. Будівництво
	2.8. Еколого-економічні показники
Розділ 3	Характеристика туристичних потоків і туристичного обслуговування
	3.1. Відомості про туристичний контингент та туристичну діяльність

	3.2. Особливості та умови туристичного обслуговування
Розділ 4	Природоохоронна діяльність
	4.1. Природозахисна діяльність
	4.2. Рекреаційна і туристична діяльність
	4.3. Еколого-освітня діяльність
Розділ 5	Відповідальні сторони. Висновки та рекомендації

Для забезпечення сталого розвитку агротуризму в межах сільських територій, важливим кроком є впровадження екологічного паспорта сільської (агро) садиби. При цьому особливу увагу слід звернути на:

- якість та екологічну безпечність сільськогосподарської продукції, що вирощується власниками особистих селянських господарств;
- використання водних ресурсів (об'єми в розрахунку на 1 особу, обсяги скидів забруднювальних речовин, характер забруднень, ефективність очищення);
- поводження з відходами (кількість накопичених та утилізованих, місця їх складування);
- стан земельних ресурсів (площа присадибної земельної ділянки, характеристика посівів і сільськогосподарських культур, забрудненість ґрунтів, використання засобів хімічного захисту рослин, мінеральних добрив тощо);
- природоохоронні заходи, що здійснюються в межах особистих селянських господарств та агросадіб;
- енерго- та ресурсоощадність тощо [11, 36].

Таблиця 3.2

Екологічний паспорт сільської (агро) садиби

Розділ 1	Загальна характеристика агросадиби
	1.1. Туристично-рекреаційна оцінка географічного положення
	1.2. Відомості про власника (господаря), форма власності на землю
	1.3. Види сільськогосподарської діяльності, що проводиться в межах садиби
	1.4. Площа будинку, присадибної земельної ділянки, саду, поля (чи інших територій, що використовуються для надання агротуристичних послуг)
	1.5. Характеристика ґрунтів в межах присадибної земельної ділянки
	1.6. Наявність у межах садиби водних об'єктів (криниця, штучний чи природний ставок, озеро, річка)
	1.7. Рослинництво (загальна площа посівних сільськогосподарських культур, обсяг виробництва)
	1.8. Наявність свійських тварин (кількість та види), виробництво молока, меду, яєць чи інших продуктів
	1.9. Віддаленість від автомобільної дороги, залізничної станції, автовокзалу, аеропорту, річкового чи морського вокзалу, промислових підприємств
	1.10. Наявність на території відкритого басейну та спортивного майданчику
1.11. Характеристика транспортної доступності до садиби	

Розділ 2	Опис будівлі агросадиби
	2.1. Кімнати загального користування (площа, тип освітлення, наявність інвентарю, меблів, озеленення, техніки та іншого обладнання)
	2.2. Кімнати, призначені для прийому туристів (кількість, площа, загальна кількість місць, наявність технічного та санітарного обладнання)
	2.3. Їдальня чи кухня (розміри, технічне оснащення)
	2.4. Наявність окремої кімнати для прання
	2.5. Благоустрій будівлі: освітлення; опалення (централізоване чи автономне); водопостачання, в тому числі і гаряче (централізоване чи автономне); кондиціонування приміщення; каналізація (централізована, вигрібні ями)
	2.6. План будинку
Розділ 3	Екологічний стан присадибної земельної ділянки та заходи щодо охорони довкілля
	3.1. Джерела, обсяги та види забруднень
	3.2. Земельні ресурси: <ul style="list-style-type: none"> - агроекологічний стан ґрунтів: кислотність (рН); продуктивна волога в 0–100 см (мм); уміст в орному шарі ґрунту: гумусу (%), легкогідролізованого азоту, рухомого фосфору, обмінного калію; забруднення: уміст важких металів, нітратів, залишків пестицидів; - санітарний стан ґрунту; - внесення добрив (органічні, мінеральні)
	3.3. Водні ресурси: водневий показник (рН); загальна твердість води; уміст хлоридів та сульфатів; характеристика джерел забруднення водних об'єктів: <ul style="list-style-type: none"> а) обсяги скинутих неочищених/мало

	очищених стічних вод; <ul style="list-style-type: none"> - якість та відповідність питної води існуючим стандартам та санітарним нормам; - наявність асенізаційних колодязів (ізольованих від ґрунтових вод); б) уміст нітратів, важких металів, залишків пестицидів
	3.4. Якість сільськогосподарської продукції: <ul style="list-style-type: none"> - використання агрохімікатів у городництві та садівництві; - забрудненість нітратами, важкими металами, залишками пестицидів; - обсяги вирощеної екологічно безпечної продукції
	3.5. Відходи: кількість накопичених побутових відходів; кількість накопичених відходів сільськогосподарського виробництва; наявність на території садиби спеціально обладнаних контейнерів для відходів з попереднім їх сортуванням; розмір плати за розміщення відходів
	3.6. Енергетика: <ul style="list-style-type: none"> - обсяги споживання електроенергії й палива (в розрахунку на 1 туриста), наявність лічильників; - використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій
	3.7. Економічні витрати на охорону довкілля
	3.8. Заходи щодо збереження біорізноманіття
	3.9. Створення еколого-туристичної карти регіону
	3.10. Еколого-освітня діяльність
Розділ 4	Види туризму, туристичний контингент та особливості обслуговування
	4.1. Основні та перспективні види туристичної

	діяльності в межах агросадиби
	4.2. Відомості про туристичний контингент: - вік туристів, рівень екологічної освіти, культури, соціальний статус - середній термін перебування в садибі (кількість ночей)
	4.3. Максимальна кількість туристів, які одночасно можуть проживати в садибі
	4.4. Допустима кількість туристів, в залежності від рекреаційної ємності території
	4.5. Наявність атракційних об'єктів поблизу садиби, природно-заповідних територій, екологічних маршрутів тощо
Розділ 5	Висновки та рекомендації

У підсумку, практичне значення екологічної паспортизації полягає в наступному:

- можливості чітко та вчасно оцінювати екологічну ситуацію в межах регіону чи окремої території (об'єкта);
- оцінюванні рівнів впливів на довкілля від закладів туристичного розміщення;
- реалізації природоохоронних заходів;
- гармонійному природокористуванні, дотримуючись встановлених рекомендацій і вимог чинного законодавства [11,15].

Питання екологічної паспортизації мають стати у найближчій перспективі ключовими в цільових державних і регіональних програмах й повинні забезпечити збалансованість розвитку як сільських територій, так і окремих туристичних регіонів.

Розроблені екологічні паспорти є основою для проведення подальшої екологічної категоризації агросадиб. Вони дозволяють виконувати своєчасні науково-обґрунтовані прогнози щодо попередження і нейтралізації

(усунення) потенційно можливих негативних екологічних процесів, проводити заходи зі зменшення рівнів екологічної небезпеки території.

3.3. Управлінські підходи проведення екологічної категоризації агросадиб

Посилення конкуренції на ринку туристичних послуг, збільшення чисельності закладів розміщення (готелі, мотелі, садиби тощо), з'ясування потреб та очікувань клієнтів вказують на необхідність більш чіткого визначення послуг, які надаються туристам, їх обсягів, якості, стандартів технічного обслуговування тощо. Тому, надзвичайно важливе значення має розроблення оцінювальних критеріїв здійснення екологічної категоризації закладів туристичного розміщення.

Нині існує широке коло програм і організацій, що спеціалізуються у сфері добровільної екологічної сертифікації та категоризації. Це особливо необхідно тим підприємствам, курортам, туристичним комплексам, агросадибам, що планують свій розвиток в контексті збалансованого туризму. Тобто забезпечувати організацію такої діяльності, що мінімізуватиме втручання в природні екосистеми, гарантуватиме високу якість туристичних послуг і продуктів харчування [37].

Екологічна категоризація є системою екологічного маркування туристичних закладів, що сприяє зменшенню тиску на довкілля шляхом відзначення, популяризації та стимулювання розвитку корисних ініціатив і екологічно дружніх методів управління туристичною індустрією.

Метою екологічної категоризації є зміна практики й поведінки в усіх сферах туризму, включаючи підприємства, споживачів і місцеві спільноти, залучення їх до сучасного

процесу підвищення відповідальності по відношенню до НПС [38].

Екологічна категоризація впроваджує принципи екологічно відповідального туризму. Приєднуючись до цієї системи, заклади, що працюють у сфері туризму, отримують конкурентні переваги на туристичному ринку.

Категоризовані садиби автоматично заносяться в базу даних мережі регіональних туристично-інформаційних центрів, що безкоштовно інформують туристів про можливості якісного й екологічно безпечного відпочинку. Наявність відповідної категорії підкреслює екологічний імідж закладу туристичного розміщення та вирізняє його на загальному фоні. За статистикою близько 40 % туристів у світі, обираючи місце для відпочинку, звертають увагу на наявність екологічної категорії (сертифікату).

Провідними міжнародними програмами в сфері екологічної категоризації в туризмі є «Зелёный Глобус» (заснована в 1994 р.), «Голубой флаг» (з'явилась у Франції в 1985 р.), «Зелёный ключ» тощо. Всі ці програми встановлюють вимоги до діяльності в сфері туризму, які повинні бути екологічно дружніми і здійснюватись без нанесення збитків та впливу на довкілля.

Одним із останніх прикладів екологічної категоризації є шведська система маркування «Лучшее в природе» (запропонована Шведською асоціацією екотуризму). У ній основні акценти зосереджені на:

- обмеженості можливостей туристичних регіонів та врахуванні пропускнуої спроможності кожного туристичного центру чи об'єкта;
- підтримці місцевої (регіональної) економіки;
- екологічній направленості туристичних підприємств;
- дбайливому відношенні до природних ресурсів;
- якості послуг та безпеці під час подорожі.

Туристи повинні довіряти екологічному маркуванню, яке гарантує високу якість та безпечність, а також відповідає встановленим оцінювальним критеріям.

В Україні затверджено «Правила обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання)» (наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 27.01.99 р. № 37), що чітко встановлюють порядок проведення сертифікації й категоризації послуг з тимчасового розміщення стосовно безпеки для життя та здоров'я людей, захисту їх майна, охорони довкілля в державній системі сертифікації (Система сертифікації УкрСЕПРО). Термін дії сертифіката не може бути більший, ніж п'ять років.

Затверджено також ДСТУ 4268:2003. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні критерії, які визначають:

- вимоги до засобів розміщення (відповідність будівельним нормам, під'їзні шляхи, територія, мінімальна площа кімнат, забезпечення житлово-комунальними послугами, зв'язком, облаштування меблями та необхідним устаткуванням);

- вимоги до послуг (приймання, харчування, прибирання, змінювання білизни, зберігання цінностей та багажу, медична допомога тощо);

- вимоги безпеки (екологічної, протипожежної, санітарно-гігієнічної, технічної експлуатації будинків і обладнання тощо);

- вимоги охорони навколишнього середовища (санітарне очищення та прибирання території, утилізація відходів, відсутність шкідливих впливів).

З цього приводу внесено зміни до Закону України «Про туризм» щодо обов'язкового встановлення категорії об'єктам туристичної інфраструктури від 25.10.2010 р. № 7293, а саме:

- включається стаття № 18 «Сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності»;
- змінюється редакція статті 19 «Встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури». Додано частину щодо заборони надання послуг з розміщення без наявності свідоцтва про встановлення відповідної категорії [19].

Розвиток агротуризму значною мірою залежить від якості послуг, що надаються. За ВТО (Всесвітня туристична організація) якість послуг в туризмі означає «виконання за встановлену і прийнятну ціну всіх правомірних бажань і очікувань клієнта при одночасному забезпеченні якості, безпеки, гігієни й доступності туристичних послуг, гармонії людського і природного середовищ».

Екологічна спрямованість агротуристичної діяльності включає в себе як заходи щодо охорони довкілля, так і щодо забезпечення отримання екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Вдосконалені критерії оцінювання для здійснення екологічної категоризації повинні відповідати основним принципам сталого розвитку та передбачати:

- зменшення обсягів відходів, багаторазову переробку та використання сировини;
- ефективність та енергоощадність;
- раціональне використання прісної води, здійснення контролю за стічними водами;
- стимулювання місцевого розвитку;
- збереження природної та культурної спадщини;
- раціональне ведення сільського господарства, органічне землеробство;
- екологічне просвітництво громадськості тощо.

Категоризація агросадиб має за мету визначення й приведення до уніфікованих стандартів систему надання послуг з розміщення, а також є одним із найбільш дієвих інструментів розвитку агротуризму. Вона слугує

управлінським інструментом здійснення контролю за якістю пропозицій агротуристичних господарств і є добровільною для здійснення.

Агросадиби, що пройшли процедуру категоризації гарантують високу якість послуг, охочіше відвідуються екологічно свідомими туристами.

На нашу думку корисним є досвід найближчих з Україною сусідів – Польщі, де вже розроблена та запроваджена система добровільної категоризації агросадиб. Управлінськими питаннями в цій сфері займається Польська федерація сільського туризму «Гостевые хозяйства».

В Україні активно функціонує Всеукраїнська громадська неприбуткова організація «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму», що забезпечує популяризацію відпочинку в сільській місцевості, сприяє розвитку та відбудові сільської інфраструктури й самозайнятості населення, а також збереження культурної спадщини і навколишнього середовища.

Спілкою розроблена програма добровільної категоризації садиб знаком «Українська гостинна садиба», критерії оцінки якої стосуються лише сфери організації сільського зеленого туризму.

Програма та вимоги категоризації садиб знаком «Українська гостинна садиба» здійснено на підставі:

- законів України «Про туризм» (стаття 18 «Сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності»), «Про захист прав споживачів»;

- міждержавних стандартів на туристично-екскурсійне обслуговування та аналогічних стандартів країн-членів Європейської федерації сільського та фермерського туризму EUROGITES (Австрії, Ірландії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Швеції, Швейцарії, Чехії);

- вимог ДСТУ 4268:2003 “Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги” (від 01.01.2004 р.) [39];

- вимог ДСТУ 4269:2003 “Послуги туристичні. Класифікація готелів” (від 23.12.2003 р. № 225);

- нормативних документів та основних стандартів щодо індивідуальних і колективних не готельних засобів розміщення європейських країн [19].

Для прикладу, в Івано-Франківській області у рамках пілотного проекту Асоціації економічного розвитку області, Івано-Франківської обласної організації Спільки сприяння розвитку сільського зеленого туризму та Ради з туризму Карпатського регіону започаткована розробка та впровадження процедури категоризації садиб знаком «Українська гостинна садиба». За період з 2006–2012 рр. категоризовано в області більше 264 садиб у Верховинському, Коломийському, Косівському, Надвірнянському районах та на території Яремчанської міської ради.

Також у 2004 р. в м. Яремче відбулось вручення сертифікатів підтвердження якості та відповідних знаків «лайт-боксів» 51 власнику приватних садиб, що знаходяться на території Яремчанської міськради. Сертифікати видавались на основі проведеного аудиту послуг та зовнішнього вигляду садиби.

Цей захід відбувався в рамках проекту, що впроваджувався Асоціацією економічного розвитку Івано-Франківщини спільно з Радою з туризму Карпатського регіону та Спількою сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

«Українська гостинна садиба» передбачає присвоєння чотирьох категорій: базова (найнижча), перша, друга, третя (найвища), які позначаються відповідним знаком. Отримання такого знаку надає право господарю садиби повідомляти про житлові умови та рівень послуг у засобах масової інформації, встановлювати плату, відповідно до отриманої категорії тощо.

Цей знак надається Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні терміном на два роки і може використовуватися як маркетинговий інструмент у зростанні популярності садиби.

Проте перелік вимог, запропонованих Спілкою торкається здебільшого:

- зовнішнього вигляду садиби та її території,
- житлових приміщень садиби;
- інженерно-технічного оснащення кімнат;
- санітарного обладнання;
- господарів та персоналу, рівню їх підготовленості та якості послуг.

На нашу думку дану програму слід також адаптувати виключно для агросадиб, що мають особливості функціонування й відрізняються за своїм призначенням від садиб сільського зеленого туризму.

Також слід зауважити, що недостатньо уваги приділено вимогам щодо *охорони довкілля*, які у переліку вимог, представленому Спілкою, зосереджені лише на зовнішньому вигляді садиби, заходах щодо поводження зі сміттям та відходами.

З огляду на це, ми пропонуємо розширити цей перелік із додаванням відповідної приставки «Ек» до кожної з категорій, роблячи основний акцент на екологічність функціонування агросадиб [37].

Таблиця 3.3

**Вдосконалені критерії оцінювання щодо
присвоєння агросадибі знаку «Українська гостинна
садиба»**

	Вимога	Категорія			
		Б.Ек	І.Ек	ІІ.Ек	ІІІ.Ек
XI	Вимоги охорони довкілля				
6.	Агроекологічний стан ґрунтів				
6.1.	Агрофізичні показники	-	-	+	+
6.2.	Агрохімічні показники	-	-	+	+
6.3.	Екологічний стан ґрунту:				
	- важкі метали	-	+	+	+
	- залишки пестицидів	-	+	+	+
	- радіонукліди	-	+	+	+
6.4.	Санітарний стан ґрунту				
	- санітарно-хімічні показники	-	+	+	+
	- санітарно-бактеріологічні показники	-	+	+	+
	- санітарно-гельмінтологічні показники	-	+	+	+
	- санітарно-ентомологічні показники	-	+	+	+
7.	Якість питної води	+	+	+	+
8.	Якість вирощеної сільськогосподарської продукції	+	+	+	+

9.	Вимоги до розміщення сільськогосподарських забудов	-	-	+	+
10.	Поблизу садиби немає автомагістралей та джерел забруднення повітря	-	+	+	+
11.	Житлові та господарсько-побутові приміщення знаходяться в межах допустимих санітарно-захисних розривів	-	+	+	+
12.	Садиба має екологічний паспорт	+	+	+	+
13.	В садибі використовуються ресурсозберігаючі технології	-	-	+	+

Не менш важливою є система екологічного маркування знаком “Зелена садиба”, що поступово запроваджується в Україні. Екологічне маркування можна вважати інструментом збалансованого розвитку агротуризму. Наявність у садиби відповідного знаку свідчить про екологічно орієнтований спосіб ведення господарства та дотримання основних принципів збалансованого розвитку. Критерії оцінювання для надання знаку «Зелена садиба» відображені у додатку 2.

Нами вдосконалено та розширено перелік оцінювальних критеріїв здійснення екологічної категоризації об’єктів розвитку агротуризму, враховуючи специфіку галузі. Вони стосуються як вимог до житлового фонду, якості послуг, так і екологічного стану сільської селітебної території.

Таблиця 3.4

**Вдосконалені оцінювальні критерії щодо
присвоєння агросадиби знаку «Зелена садиба»**

№	Назва розділу	Бали
	Довкілля	
1.7.	Поблизу садиби немає автомагістралей та стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря	3
	Садиба	
2.14.	Якість питної води у криницях чи інших водних об'єктах відповідає державним санітарним правилам та нормам	3
2.15.	Житлові та господарсько-побутові приміщення знаходяться у межах допустимих санітарно-захисних розривів (ДСанПіН 173-96)	3
2.16.	Сільська аросадиба має екологічний паспорт	3
	Продукти	
4.9.	Сільськогосподарські продукти перевірені відповідними акредитованими лабораторіями та відповідають державним стандартам якості	3
	Туристична інформація	
8.9.	Туристи мають доступ до інформації про екологічний стан та проблеми регіону (буклети, листівки, сайт тощо)	2
	Рекомендована туристична діяльність	
10.4.	В сільській місцевості існують агросадиби і екологічні стежки	2

Однак, існує низка перешкод, що стоять на заваді запровадженню системи добровільної екологічної категоризації агросадиб в Україні. Основними з них є:

1. відсутність єдиного реєстру садиб у відповідності до виду послуг чи спеціалізації (табл. 3.5).

Необхідно розрізняти садиби із розвитком аграрного туризму чи сільського, а також ті садиби, в межах яких надаються лише послуги з розміщення (функціонують за готельним принципом).

Для кожного з типів садиб пропонуємо розробити перелік оцінювальних критеріїв, за якими необхідно здійснювати систематичну перевірку та контроль [15,37].

2. відсутність заохочувальних факторів з боку органів державної влади.

3. низький рівень екологічної свідомості власників садиб та відсутність бажання змінювати звичний спосіб життя й ведення бізнесу.

4. відсутність єдиної інформаційної бази з відомостями про садиби, їх власників, асортимент послуг, що надаються тощо.

Екологічна категоризація повинна стати обов'язковим кроком на шляху до започаткування власного бізнесу на селі.

**Класифікація сільських садиб за видами
надаваних послуг**

<i>Агросадиба</i>	<p align="center">житловий будинок із присадибною земельною ділянкою, на якій систематично проводиться сільськогосподарська діяльність.</p> <p align="center">Обов'язково надаються послуги з проживання, харчування, проведення екскурсій тощо.</p>
<i>Садиба сільського зеленого туризму</i>	<p align="center">житловий будинок, який слугує місцем тимчасового розміщення туристів.</p> <p align="center">Для організації сільського зеленого туризму не є обов'язковою наявність земельної ділянки та проведення сільськогосподарських робіт.</p>
<i>Сільська садиба</i>	<p align="center">житловий будинок, оснащений у відповідності до стандартів та нормативів і призначений винятково для проживання сільської родини та надання послуг з тимчасового розміщення туристів (з або без харчування). Земельна ділянка може бути відсутня.</p>

РОЗДІЛ 4

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ АГРОТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Останнім часом все більшої популярності набуває аграрний туризм, як форма активного відпочинку в сільській місцевості. У більшості регіонів країни з'являються власники приватних агросадиб, які готові приймати відпочивальників та організувати їх дозвілля. Івано-Франківська область славиться своїм історичним минулим, багата неповторними, мальовничими ландшафтами, а найголовніше – гостинними людьми, що є ідеальним простором для агротуризму.

Для всього регіону розвиток туристичної діяльності – реальне вирішення питання зайнятості населення, особливо в тих районах, де спостерігається надлишок робочої сили. Працевлаштування мешканців сіл, особливо гірських, залишається складним питанням тому, що попри надлишок робочої сили на ринку праці місцева промисловість недостатньо розвинута. Виходячи з цього відбувається постійний пошук можливостей для організації самозайнятості населення [40].

Досвід держав, в яких знайшов поширення аграрний туризм, переконливо свідчить про те, що ці види діяльності дають змогу ефективно вирішувати низку соціально-економічних й екологічних проблем.

Стихійність надання туристичних послуг у сільських садибах та виведення їх з «тіні» можливе лише за рахунок існування сприятливого інституційного середовища та ефективних механізмів підтримки.

Івано-Франківська область може стати осередком агротуристичної діяльності, що забезпечить поступальний розвиток економіки краю, створить сприятливі соціально-

культурні умови й забезпечить організацію туризму на засадах збалансованого розвитку.

Івано-Франківська область входить у трійку лідерів туристичної індустрії України. Це унікальний в усіх відношеннях регіон, що має необхідні природні, історико-культурні, етнографічні ресурси для задоволення потреб вітчизняних та іноземних туристів в оздоровленні, відпочинку, лікуванні й пізнанні історії, культури, звичаїв краю.

Івано-Франківська область розташована у західній частині України на площі 13,9 тис. км² із населенням 1381,8 тис. осіб (більшість з якого – сільське – 57,9%). Виходячи із наявності широких можливостей для розвитку туристичної діяльності, в області активно розвиваються різні види туризму, серед яких пріоритетними й найбільш розповсюдженими є сільський, аграрний, гірський, пішохідний, водний, оздоровчий, культурно-пізнавальний.

Туристична галузь є стратегічним напрямом розвитку економіки і господарської діяльності регіону, важливим чинником збільшення надходжень до бюджету, підвищення зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародного співробітництва, приватного бізнесу тощо [11].

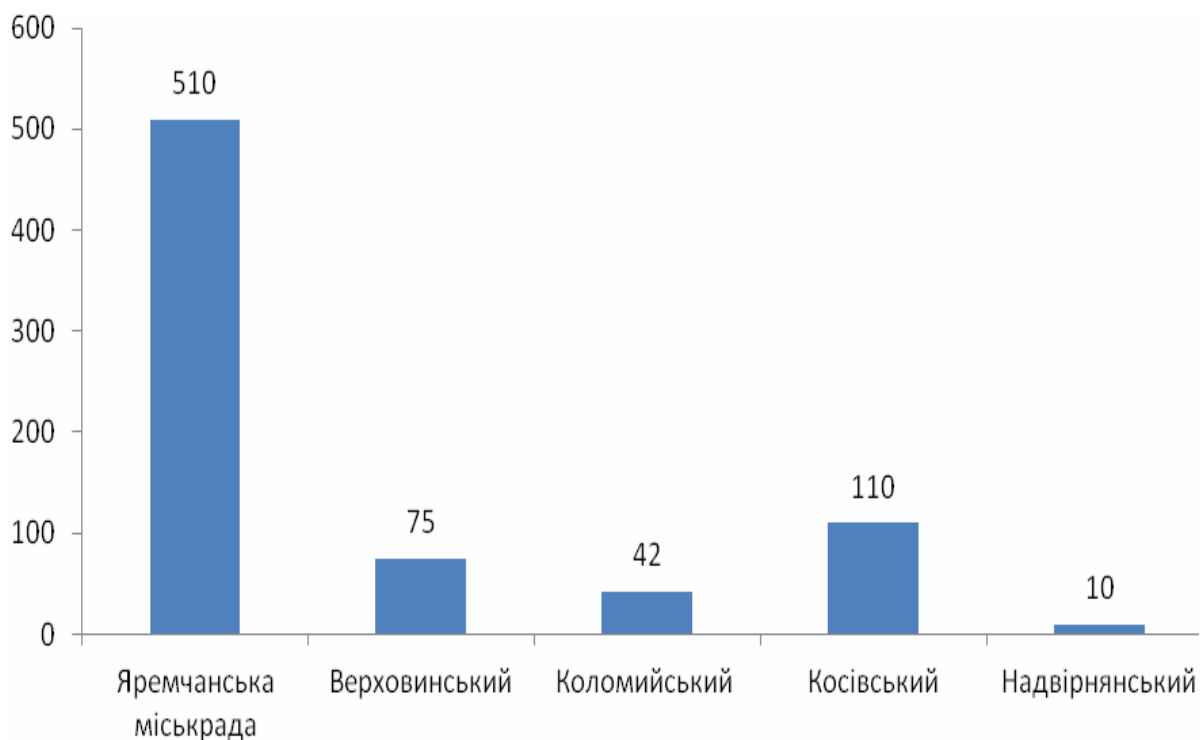
Підтвердженням цього слугує затверджена регіональна цільова «Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 рр.», пріоритетними завданнями якої є:

- забезпечення контролю за рівнем якості послуг у сфері туристичного обслуговування, екскурсійної діяльності, активних видів туризму;
- підтримка екологічного балансу природного середовища у місцях відпочинку туристів;
- розвиток сільського зеленого й аграрного туризму;
- диверсифікація туристичних атракцій, розвиток туристичної інфраструктури;

- сприяння розвитку екологічної свідомості відпочивальників;
- збереження об'єктів культурної спадщини та пам'яток природи;
- розширення мережі агросадиб, створення додаткових робочих місць;
- формування інформаційної бази даних про діючі агросадиби;
- забезпечення контролю за якістю обслуговування в агросадибах тощо.

У стимулюванні розвитку аграрного туризму в регіоні важлива роль відводиться органам місцевої влади. З метою налагодження вигідної співпраці створено сприятливі умови для ефективного використання ресурсного потенціалу місцевості та інновацій.

В Івано-Франківській області існує досить розгалужена мережа туристичних садиб, а у сфері аграрного й сільського туризму зайняті понад 800 сімей.

Рис. 4.1 Чисельність садиб аграрного туризму в Івано-Франківській області

Найбільшого розвитку аграрний туризм набув на території Яремчанської міської ради (м. Яремче, с. Татарів, с. Паляниця, с. Яблуниця, смт Ворохта), а також у Косівському, Верховинському, Коломийському та Надвірнянському районах, де зосереджено понад 67 % садиб від усієї кількості в області [15,41].

Для дослідження було обрано агросадиби на території Яремчанської міської ради (м. Яремне, с. Татарів, смт Ворохта, с. Надвірна) та Косівського району (с. Вербовець, с. Пістинь, с. Сгодна).

Територія Яремчанської міської ради є одним із найвідоміших та популярних туристичних центрів України з неповторними ландшафтами, чистим гірським повітрям. Вона займає південно-західну частину області та центральну частину Українських Карпат. Всі населені пункти мають статус високогірних.

Більша частина Яремчанщини (50,3 тис. га) розташована в межах Карпатського НПП. Головною водною артерією міста є р. Прут. Яремчанщина має всі необхідні ресурси для курортного лікування, багата на культурно-історичні, сакральні, природні пам'ятки.

Косівщина є унікальним та особливим куточком Карпатського регіону, славиться багатством природних ландшафтів, різноманітними видами флори, фауни, пам'ятками історії, культури та архітектури, що в поєднанні є основою для розвитку агротуристичної діяльності.

Традиційно на досліджуваних територіях розвивалось сільське господарство (особливо тваринництво), лісова галузь та допоміжні промисли. Проте реформування системи господарювання негативно позначилось на цих секторах економіки краю і зумовило занепад аграрної сфери.

Ці та інші причини змусили сільське населення збільшувати обсяги вирощування продукції рослинництва і тваринництва у приватному секторі. Низькі закупівельні

ціни на живу вагу, відсутність дотацій, конкуренція імпортованої низькоякісної продукції через реформи ринкової економіки, зумовили погіршення матеріального добробуту населення і підвищили безробіття.

Так як туристична галузь в регіоні поступово стає визначальною, назріває необхідність переорієнтації основних напрямків господарювання в русло рекреаційної діяльності.

Поряд із розбудовою інфраструктури важливою ланкою є забезпечення відпочивальників високоякісними, екологічно безпечними продуктами харчування.

Зважаючи на це, організація агротуристичної діяльності сприятиме розв'язанню низки соціально-економічних й екологічних негараздів в регіоні, а також має стати джерелом додаткових прибутків селян [41].

Розвиток туризму в межах сільських територій краю дозволяє розв'язувати проблемні питання, що пов'язані сьогодні з підвищенням добробуту й рівня життя населення при одночасному збереженні природних ресурсів та культурно-історичної спадщини.

Проте, масовість відпочинку, рекреаційна привабливість регіону спонукають до проведення постійного моніторингу і контролю за якістю основних компонентів довкілля (атмосферне повітря, ґрунт, питна вода, продукція рослинництва і тваринництва тощо), а також послуг, що надаються відпочивальникам.

Нині вивченню агроекологічного стану сільських територій, якості сільськогосподарської продукції, відкритих і закритих джерел водопостачання на сьогоднішній день приділяється недостатньо уваги.

Зважаючи на те, що більшість сільських територій Івано-Франківської області є об'єктами туристичної зацікавленості, питання оцінювання агроекологічного стану таких територій повинні бути пріоритетними та першочерговими.

Це своєю чергою дозволить забезпечити належний рівень якості продукції та послуг, попередити появу екологічних проблем, зумовлених нераціональними підходами до ведення сільськогосподарської діяльності, а також привабити екологічно свідомих туристів [11].

4.1. Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю ґрунтів

Потужною інформаційною базою, що характеризує стан та якість ґрунтового покриву території є результати якісного оцінювання земель.

Головними джерелами забруднення ґрунтів у досліджуваному регіоні є автотранспорт, відходи від сільськогосподарського виробництва й переробки продукції, мінеральні добрива, хімічні речовини, що використовуються в сільському господарстві, комунально-побутові стоки, стічні води від закладів туристичного розміщення тощо.

Ці та інші забруднювачі негативно впливають на якість ґрунтів, спричиняють трансформацію агроєкосистем, зміну структури рослинницького покриву тощо. У підсумку це негативно відбивається на якості продукції рослинництва та здоров'ї населення.

Визначення якості ґрунтів проводили за такими показниками:

- фізико-хімічні та агрохімічні (кислотність, уміст гумусу, уміст легкогідролізованого азоту, рухомого фосфору та обмінного калію) (Додаток 3);

- уміст забруднювальних речовин (рухомі форми важких металів: кадмій, свинець, мідь, цинк; залишки пестицидів) (Додаток 4);

- санітарний стан ґрунту (санітарно-хімічні (санітарне число), санітарно-бактеріологічні (титр кишкової палички, титр-Coli, титр-Perfringes), санітарно-гельмінтологічні (кількість яєць гельмінтів у 1 кг ґрунту), санітарно-ентомологічні (наявність личинок та лялечок мух на 0,25 м² поверхні ґрунту) (Додаток 5).

Аналіз отриманих результатів по кожній з обстежених агросадиб свідчить про те, що ґрунти досліджуваних земельних ділянок добре забезпечені гумусом.

Гумус є одним із найважливіших факторів структуроутворення, впливає на водно-повітряний і тепловий режим ґрунту та навколишнього середовища. Існує прямий зв'язок між умістом гумусу і рівнем родючості ґрунтів.

У більшості досліджених зразків його вміст відповідає наступним значенням:

- низький (в садибі «Ручай»);
- середній (в садибах «Зеленсад», «У Івана»);
- підвищений (в садибах «Дора», «У Лесі», «У Наталки», «Райський куточок», «Квітучий сад»);
- високий (в садибах «Біля річки», «Файна»);
- дуже високий (в садибах «4 сезони», «Прутець», «Анастасія», «У Галини», «Підкова»).

Що стосується забезпеченості ґрунтів легкогідролізованим азотом, то ґрунти досліджуваних земельних ділянок мало забезпечені цим елементом. Кількість азоту, визначеного за методом Корнфільда характеризує ступінь окультуреності ґрунтів, а також ступінь забезпеченості азотом (його вміст показує тісну кореляційну залежність між азотом, який вилучається і вмістом гумусу, загальним вмістом азоту та нітрифікаційною здатністю в основних типах ґрунтів).

Вміст легкогідролізованого азоту має наступний розподіл по садибам:

- дуже низький рівень (в садибі «Зеленсад»);

- низький рівень (в садибах «Дора», «Біля річки», «Ручай», «У Наталки», «Файна», «Райський куточок», «У Івана», «Квітучий сад»);

- середній рівень (в садибах «У Лесі», «4 сезони», «Прутець», «Анастасія»);

- підвищений рівень (в садибах «У Галини», «Підкова»).

Ґрунти мають високий уміст рухомого фосфору, уміст якого має наступний розподіл по садибам:

- низький рівень (в садибі «У Лесі»);

- середній рівень (в садибах «Дора», «Біля річки», «Ручай»);

- підвищений рівень (в садибах «Зеленсад», «Прутець»);

- високий рівень (в садибах «Файна», «У Івана», «Квітучий сад»);

- дуже високий рівень (в садибах «4 сезони», «У Наталки», «Анастасія», «Райський куточок», «У Галини», «Підкова»).

За вмістом обмінного калію у ґрунтах розподіл по садибам наступний:

- низький рівень (в садибі «У Лесі»);

- середній рівень (в садибах «Дора», «Біля річки», «Ручай»);

- підвищений рівень (в садибах «Зеленсад»);

- високий рівень (в садибах «У Івана», «Квітучий сад»);

- дуже високий рівень (в садибах «4 сезони», «У Наталки», «Прутець», «Анастасія», «Файна», «Райський куточок», «У Галини», «Підкова»).

За ступенем кислотності ґрунти досліджених земельних ділянок відносяться до нейтральних, в окремих випадках зустрічаються сильнокислі (садиба «Зеленсад») та слабокислі (садиба «У Лесі»).

Кислотність ґрунту впливає на ріст та розвиток культурних рослин, мікробіологічні, хімічні й біохімічні процеси у ґрунті, а також є причиною порушення фізіологічних процесів засвоєння азоту, фосфору, калію та інших поживних речовин.

Кислі ґрунти крім несприятливих агрохімічних властивостей характеризуються незадовільним параметром родючості, в результаті чого знижується біологічна діяльність, зменшується урожайність культур.

Виходячи з цього в межах садиб «Зеленсад» та «У Лесі» рекомендуємо провести вапнування, що дозволить підвищити ефективність внесення органічних і мінеральних добрив, підвищить діяльність бульбочкових бактерій – нітрифікаторів, які прискорюють мінералізацію органічних решток та забезпечують ґрунт легкокорозійними речовинами.

За вмістом забруднювальних речовин (рухомих форм важких металів та залишків пестицидів) перевищень гранично допустимих рівнів не виявлено у всіх відібраних пробах ґрунту. Це обумовлено першочергово тим, що власники садиб звели до мінімуму використання мінеральних добрив і засобів хімічного захисту рослин на присадибних земельних ділянках.

В межах окремих агросадиб («Райський куточок», «У Івана», «4 сезони», «Прутець») зафіксовано порушення мінімальних санітарно-захисних розривів для господарських забудов (табл. 3.3). Відстань між криницею та гнояркою становить 6–8 метрів відповідно, між криницею та вбиральною 8–11 метрів відповідно.

Таблиця 4.1

**Мінімальні санітарно-захисні розриви для
господарських забудов, м**

Споруда	Хлів, кількість голів			Гноярк а	Компост, вбиральня, сміттєзбірник
	-2	3 -8	Більш е 8		
Будинок	1 2	2 5	50	15	15
Шахтний колодязь	2 0	2 5	50	20	25

За санітарним станом в окремих зразках ґрунт характеризується як мало забруднений (в садибах «Біля річки», «У Лесі») і забруднений (в садибах «Дора», «Зеленсад», «У Наталки», «Райський куточок», «Квітучий сад», «У Галини») за таким показником, як титр-Coli.

Титр-Coli є показником бактеріологічного забруднення ґрунту, зумовленого в цих садибах тим, що сміттєзбірники, компостні ями та гноярки розміщуються поруч із земельними ділянками, на яких вирощується сільськогосподарська продукція (2–3 м). В цілому санітарний стан ґрунту задовільний (Додаток 5).

4.2. Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю питної води

Неодмінною умовою досягнення високої якості питної води є належний стан джерел водопостачання. На особливу увагу заслуговує стан водозабезпечення сільського населення.

Більшість власників агросадиб на території досліджуваного регіону використовує нецентралізовані джерела водопостачання (як правило це криниці, неглибокі свердловини).

Зважаючи на це, важливим є системний аналіз якості питної води в сільській місцевості, у тому числі в межах тих господарств, які обслуговують туристів. Основні результати досліджень відображені в додатку 6 і 7.

Результати досліджень надали можливість встановити, що вміст нітратів у питній воді знаходиться в межах допустимих концентрацій і коливається від 24,8 до 39,4 мг/л при ГДК – 45 мг/л.

У деяких пробах питної води спостерігається підвищений уміст хлоридів і сульфатів (садиба «У Галини»: уміст хлоридів – 285,7 мг/л, сульфатів - 257,3 мг/л, норматив – 250 мг/л).

Підвищений уміст хлоридів і сульфатів у питній воді зумовлено забрудненням сечею та гноївкою, адже на території цієї садиби вбиральня, компостна яма та гноярка розміщуються у безпосередній близькості до джерела водопостачання (10–12 м). У всіх пробах вода класифікується як тверда і досить тверда.

За вмістом важких металів та залишків пестицидів перевищень ГДК не виявлено у всіх пробах питної води.

Виходячи із вище зазначених результатів, якість питної води, відібраної з криниць у межах агросадиб в цілому відповідає державним стандартам якості за досліджуваними показниками і є придатною для споживання населенням і відпочивальниками.

4.3. Оцінювання екологічного стану територій та об'єктів за якістю продукції рослинництва

Серед сільськогосподарських культур посиленого моніторингу якості заслуговує овочева продукція, яку споживає населення та відпочивальники у вигляді як надземної маси так і коренеплодів з різною ймовірністю накопичення забруднювачів.

Овочева продукція містить велику кількість вітамінів, мінеральних речовин, ферментів, фітонцидів й інших важливих сполук для підтримання та збереження здоров'я населення. Однак, у зв'язку із надмірним накопиченням у продукції рослинництва залишків пестицидів, солей важких металів та нітратів вона може бути небезпечною для здоров'я людини.

Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я України, вміст нітратів у частині (10 %) продукції рослинництва постійно перевищує гранично допустимі рівні, а тому і потребує спеціального нормування.

Одним із факторів, що впливає на накопичення нітратів у продукції рослинництва є надмірне застосування азотних добрив, порушення технології їх внесення та незбалансованість за основними макро- і мікроелементами. За здатністю накопичувати нітрати овочі поділяються на три групи:

- з високим умістом нітратів (до 5000 мг/кг): салат, шпинат, буряк, кріп, листовка капуста, редис, зелена цибуля;

- з середнім умістом нітратів (300–600 мг/кг): цвітна капуста, кабачки, гарбузи, редька, хрін, білоголова капуста, морква, огірки;

- з низьким умістом нітратів (10–80 мг/кг): брюссельська капуста, горох, щавель, квасоля, картопля, томати, цибуля, перець.

Проби для дослідження відбирали з їх дозріванням (червень-вересень) згідно загальноприйнятих методик [46]. Оцінювання якості продукції рослинництва проводили шляхом порівняння фактичного умісту нітратів з гранично допустимою концентрацією.

У більшості проб уміст нітратів не перевищує допустимі концентрації проте в окремих садибах були зафіксовані наступні перевищення:

- садиба «4 сезони»: капуста – 628,1 мг/кг (при ГДК – 500);

- садиба «Райський куточок»: капуста – 1299,4 мг/кг (при ГДК – 500), картопля – 292,3 мг/кг (при ГДК – 250), груша – 131,0 мг/кг (при ГДК – 60);

- садиба «У Івана»: картопля – 267,3 мг/кг (при ГДК – 250), груша – 86,3 мг/кг (при ГДК – 60).

Перевищення за вмістом нітратів в окремих видах овочевої продукції та фруктах здебільшого зумовлені надмірним внесенням власниками агросадиб органічних добрив (гній), а також розташуванням земельних ділянок та фруктового саду поруч із хлівом та гнояркою.

За вмістом важких металів перевищень допустимих значень не спостерігається у всіх відібраних пробах.

Уміст важких металів у харчових продуктах і продовольчій сировині не повинен перевищувати допустимі рівні, встановлені санітарними правилами та нормами (СанПіН), медично-біологічними вимогами і санітарними нормами якості продовольчої сировини й харчових продуктів № 5061-89.

За класами небезпечності важкі метали поділяють на три групи:

- перший клас (найнебезпечніші) – кадмій, ртуть, нікель, свинець, кобальт, миш'як, що мають виняткову токсичність;

- другий клас – мідь, цинк, марганець, що мають помірну токсичність;

- третій клас – інші.

Широко використовуються у сільському господарстві для зменшення втрат врожаю та підвищення якості продукції засоби хімічного захисту рослин від шкідливих організмів.

За накопиченням у харчових продуктах їх поділяють на:

- пестициди з вираженою, помірною і слабо вираженою акумуляцією;
- дуже стійкі (час розкладу на нетоксичні компоненти – більше 2-х років);
- стійкі (0,5–2 роки);
- помірно стійкі (1–6 місяців); малостійкі (до 1 місяця)

[35].

В усіх відібраних пробах продукції рослинництва перевищень гранично допустимих концентрацій за вмістом залишків пестицидів не виявлено.

Власники агросадіб та сільське населення як правило використовують в їжу продукцію, яка власноруч вирощена на присадибних земельних ділянках (овочі, фрукти, молоко, м'ясо), а також зібрану в лісі (гриби, ягоди тощо).

Зважаючи на це, важливо проводити комплексні дослідження за вмістом нітратів, важких металів та залишків пестицидів у продукції рослинництва з метою попередження негативних впливів на здоров'я населення.

4.4 Інтегральний показник – складова комплексного оцінювання екологічного стану територій розвитку агротуризму

Агротуристична діяльність невід'ємно пов'язана зі станом довкілля, екологічною ситуацією в регіоні, якістю вирощеної сільськогосподарської продукції. Проте на

практиці оцінювання екологічного стану окремих агросадиб майже не здійснюється. Можливість організації агротуристичної діяльності визначається виключно на вербальному рівні, а комплексні критерії оцінювання стану туристичних територій взагалі відсутні.

Поодинокі спроби проведення екологічної оцінки здійснювались фрагментарно, за окремими компонентами довкілля. Проте вони не можуть повністю охарактеризувати екологічну ситуацію в межах сільської території, так як не враховують усіх факторів впливу.

Очевидно, що покомпонентні моніторингові дослідження якісного стану ґрунтів, питної води й продукції рослинництва дають змогу оцінювати ситуацію лише у порівнянні з нормативними показниками (ГДК).

У зв'язку із цим з'явилась потреба побудови інтегрального показника, який би об'єднав результати досліджуваних об'єктів та дозволив комплексно оцінити екологічний стан досліджуваної туристичної території.

З метою розв'язання існуючих та потенційно можливих екологічних проблем, покращення стану основних компонентів довкілля, своєчасного прогнозування результативності намічуваної господарської й туристичної діяльності нами вперше запропоновано методику оцінювання екологічного стану селітебних територій, залучених до агротуризму за допомогою інтегрального показника.

Теоретичною основою розробленої методики слугували праці зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: С.А. Айвазяна, Й.В. Гриба, К.Г. Гофмана, М.О. Клименка, П.І. Копача, В.В. Сондака, Н.В. Хованова, А.В. Яцика [47].

Проблема розробки та застосування інтегральних показників якості навколишнього природного середовища нині докорінно не вирішена. Немає рекомендацій щодо критеріїв оцінювання територій, залучених до агротуристичної діяльності.

Запропонована методика ґрунтується на введенні системи інтегральних показників стану навколишнього природного середовища, які дають змогу комплексно проаналізувати екологічний стан у регіоні, здійснити ранжирування об'єктів досліджень, а також обґрунтувати відповідні заходи стабілізації (покращення) екологічної ситуації.

Наявність інтегрального показника дозволяє вирішувати ряд завдань, серед яких можна виділити:

- зіставлення досліджуваних об'єктів між собою;
- рейтинг досліджуваних об'єктів (агросадиб) стосовно екологічного стану довкілля;
- послідовний розподіл досліджуваних об'єктів (агросадиб) стосовно вартості відпочинку;
- створення екологічного паспорта території та окремого об'єкта;
- розробка майбутніх екологічних заходів покращення екологічної ситуації тощо.

Інтегральна оцінка стану довкілля – це безрозмірна (бальна) оцінка стану навколишнього природного середовища, що враховує стан реципієнтів (в даному випадку: ґрунт, питна вода, продукція рослинництва) через антропогенне навантаження та природний стан екосистем на регіональному (місцевому) рівні.

Згідно запропонованої методики оцінювання реалізовується через **Інтегральний показник екологічного стану території**. Це безрозмірний показник, що має середньозважену величину Індексів якості кожного з реципієнтів (ґрунт, питна вода, продукція рослинництва).

Інтегральний показник повинен:

- чітко відображати мету його побудови;
- бути достатньо інформативним і володіти достатньою роздільною здатністю для досліджуваних об'єктів;
- піддаватись простій і зрозумілій інтерпретації;

- максимально враховувати інформативність його складових і допускати стиснення залишкової інформації, що в них міститься;
- бути інваріантним стосовно одиниць вимірювання його складових;
- максимально відтворювати варіацію його складових;
- вагові коефіцієнти при його складових повинні бути статистично значущими.

Важливо зазначити, що між показниками всередині кожної групи реципієнтів повинні спостерігатись досить щільні кореляційні зв'язки. Проте, між показниками різних груп реципієнтів кореляційні зв'язки повинні бути незначними.

Для кожної з груп реципієнтів необхідно визначити частково узагальнений показник (індекс якості), який розраховується за формулою:

$$I_i = \sum Q * a_i$$

де Q - відносна ознака якості;

a_i – ваговий коефіцієнт ознак якості.

Відносні ознаки якості визначаються за формулою:

$$Q = \frac{k_i}{ГДК_i}$$

де k_i – фактичне значення вмісту i -го елемента;

$ГДК_i$ – гранично допустима концентрація вмісту i -го елемента.

При визначенні відносних ознак якості i -го компонента природного середовища необхідно враховувати, що норми ГДК встановлено без урахування вторинних природних процесів – міграції, накопичення та трансформації забруднювачів, які відбуваються у водних об'єктах, ґрунтах, рослинництві тощо.

Якщо концентрація шкідливої речовини в будь-якій з природних систем буде нижче гранично допустимої, то це ще не означає, що при тій же кількості речовини в іншому середовищі її концентрація не буде перевищувати ГДК.

Визначивши відносні ознаки якості, кожен з показників екологічного стану i -го компонента природного середовища (грунт, вода, продукція рослинництва), виражений в безрозмірних значеннях (приведено до ГДК) приводиться до умовного показника екологічного стану території через вагові коефіцієнти a_i .

Для вагових коефіцієнтів повинна виконуватись наступна умова:

$$a_1 + a_2 + \dots + a_n = 1$$

Чисельні значення коефіцієнтів ваги визначаються шляхом встановлення вирішальної ролі кожного з них у впливі на людину.

Запропоновану методику апробовано на прикладі Івано-Франківської області за наступним алгоритмом:

1. Визначення індексів якості ґрунтів в межах агросадиб.

Наведемо розрахунок відносної ознаки якості ґрунтів на прикладі агросадиби «Дора»:

- мідь: $Q = 1,94/3,0 = 0,65$;
- цинк: $Q = 1,26/23,0 = 0,05$;
- кадмій: $Q = 0,07/0,7 = 0,1$;
- свинець: $Q = 0,60/2,0 = 0,3$;
- залишки пестицидів: $Q = 0,003/0,1 = 0,03$.

Відносні ознаки якості ґрунтів у межах досліджуваних агросадиб представлені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Відносні ознаки якості ґрунтів

№	Назва садиби	Відносний вміст важких металів				Відносний вміст залишків пестицидів (ГХЦГ)
		Cu	Zn	Cd	Pb	
1	Дора	0,65	0,05	0,10	0,30	0,03
2	Зеленсад	0,41	0,06	0,11	0,20	0,02
3	Біля річки	0,45	0,09	0,13	0,35	0,01
4	У Лесі	0,11	0,05	0,10	0,02	0,02
5	4 сезони	0,75	0,17	0,09	0,41	0,03
6	Ручай	0,62	0,18	0,11	0,51	0,01
7	У Наталки	0,51	0,11	0,21	0,32	0,04
8	Прутець	0,61	0,13	0,10	0,04	0,01
9	Анастасія	0,44	0,10	0,03	0,41	0,02
10	Файна	0,53	0,08	0,07	0,01	0,01
11	Райський куточок	0,22	0,40	0,11	0,55	0,03
12	У Івана	0,34	0,15	0,09	0,05	0,04
13	Квітучий сад	0,42	0,19	0,11	0,37	0,03
14	У Галини	0,68	0,28	0,07	0,46	0,02
15	Підкова	0,78	0,15	0,17	0,31	0,04

Визначення вагових коефіцієнтів ознак якості ґрунтів (табл. 4.3) були розподілені й обґрунтовані наступним чином:

- мідь – малотоксична для людини, немає кумулятивних властивостей. Належить до другого класу небезпеки – помірна небезпечність. Значення вагового коефіцієнта – **0,15**;

- цинк – токсичність для людини залежить від його синергізму або антагонізму з іншими важкими металами, особливо з кадмієм. Належить до другого класу небезпеки –

помірна небезпечність. Значення вагового коефіцієнта – **0,15**;

- свинець – належить до першого класу небезпеки. Свинець віднесено до канцерогенів для людини. Значення вагового коефіцієнта – **0,3**;

- кадмій – має токсичні та кумулятивні властивості. Кадмій відноситься до першого класу небезпеки (найнебезпечніший). Значення вагового коефіцієнта – **0,25**.

- залишки пестицидів – у більшості отруйні для людини і сільськогосподарських теплокровних тварин. Токсичність пестицидів для людини, можливість отруєння ними, здатність зберігатися в зовнішньому середовищі, накопичуватися в одержуваній продукції обумовлює необхідність встановлення чітких науково обґрунтованих рекомендацій і обмежень (правил, регламентів) для кожної речовини. Значення вагового коефіцієнта – **0,15**.

Таблиця 4.3

Вагові коефіцієнти ознак якості ґрунтів

Ознака	Важкі метали				Залишки пестицидів	Σ
	Cu	Zn	Cd	Pb		
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	1,0

Наведемо розрахунок індексу якості ґрунтів на прикладі агросадиби «Дора»:

$$I_{\Gamma} = (0,65 * 0,15) + (0,05 * 0,15) + (0,10 * 0,25) + (0,30 * 0,3) + (0,03 * 0,15) = 0,22.$$

Індекси якості ґрунтів у межах досліджуваних агросадиб представлені в табл. 4.4.

Індекси якості ґрунтів (Іг)

№	Назва садиби	Важкі метали				Залишки пестицидів	Іг
		Cu	Zn	Cd	Pb		
1	Дора	0,10	0,01	0,03	0,09	0,004	0,22
2	Зеленсад	0,06	0,01	0,03	0,06	0,003	0,16
3	Біля річки	0,07	0,01	0,03	0,11	0,0015	0,22
4	У Лесі	0,02	0,01	0,03	0,006	0,003	0,06
5	4 сезони	0,11	0,03	0,02	0,12	0,0045	0,29
6	Ручай	0,09	0,03	0,03	0,15	0,0015	0,31
7	У Наталки	0,08	0,02	0,05	0,09	0,006	0,25
8	Прутець	0,09	0,02	0,03	0,01	0,0015	0,15
9	Анастасія	0,07	0,01	0,01	0,12	0,003	0,21
10	Файна	0,08	0,01	0,02	0,003	0,0015	0,12
11	Райський куточок	0,03	0,06	0,03	0,16	0,0045	0,29
12	У Івана	0,05	0,02	0,02	0,017	0,0045	0,12
13	Квітучий сад	0,06	0,03	0,03	0,11	0,0045	0,24
14	У Галини	0,10	0,04	0,02	0,13	0,003	0,30
15	Підкова	0,07	0,02	0,04	0,09	0,006	0,23

2. Визначення індексів якості питної води в межах агросадиб

Представлено розрахунок відносної ознаки якості питної води на прикладі агросадиби «Дора»:

- загальна твердість: $Q = 6,0/7 = 0,86$;
- нітрати: $Q = 28,3/45 = 0,63$;
- хлориди: $Q = 68,4/250 = 0,27$;
- сульфати: $Q = 132,2/250 = 0,53$; – мідь: $Q = 0,15/1,0 = 0,15$;
- цинк: $Q = 0,68/1,0 = 0,68$;
- кадмій: $Q = 0,0007/0,001 = 0,7$;

– свинець: $Q = 0,008/0,010 = 0,8$;

– залишки пестицидів: $Q = 0,00035/0,0005 = 0,7$.

Відносні ознаки якості питної води, відібраної в межах досліджуваних агросадиб представлені в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Відносні ознаки якості питної води

№	Назва садиби	Загал твердість	Нітра ти	Хлор иди	Суль фати	Відносний вміст важких металів				Зал. пестицидів
						Cu	Zn	Cd	Pb	
1	Дора	0,86	0,63	0,27	0,53	0,15	0,68	0,7	0,8	0,7
2	Зеленсад	1,0	0,55	0,29	0,35	0,75	0,54	0,6	0,75	0,6
3	Біля річки	0,38	0	0,11	0,41	0,73	0,85	0,3	0,6	0,8
4	У Лесі	0,84	0	0,17	0,58	0,82	0,71	0,25	0,3	0,8
5	4 сезони	0,83	0	0,11	0,07	0,6	0,72	0,4	0,2	0,3
6	Ручай	0,91	0	0,14	0,39	0,4	0,51	0,2	0,3	0,8
7	У Наталки	0,91	0,8	0,35	0,34	0,07	0,85	0,4	0,55	0,2
8	Прутець	0,51	0	0,2	0,41	0,42	0,5	0,2	0,4	0,5
9	Анастасія	0,79	0	0,19	0,54	0,06	0,7	0,6	0,35	0,5
10	Файна	0,96	0	0,31	0,55	0,55	0,63	0,2	0,6	0,2
11	Райський куточок	0,8	0	0,11	0,06	0,3	0,5	0,4	0,7	0,3
12	У Івана	0,8	0,61	0,17	0,46	0,35	0,8	0,4	0,5	0,4
13	Квітучий сад	0,91	0,61	0,23	0,18	0,35	0,73	0,15	0,75	0,5
14	У Галини	0,67	0,74	1,14	1,03	0,34	0,2	0,3	0,5	0,8
15	Підкова	0,34	0,88	0,26	0,31	0,23	0,5	0,75	0,3	0,5

Вагові коефіцієнти ознак якості питної води (табл. 4.6) були розподілені й обґрунтовані за наступними показниками:

- загальна твердість – показник, що характеризує властивість води, зумовлену наявністю в ній розчинених солей кальцію і магнію.

Присутність у воді значної кількості цих солей робить воду непридатною для багатьох технічних цілей, впливає на органолептичні властивості води, додаючи їй гіркуватий смак. Вода, що не містить солей кальцію та магнію неприємна на смак. Твердість води чи її відсутність не тільки впливає на смакові якості, а може призвести до

різного роду захворювань у людей. Враховуючи факт того, що вміст солей кальцію і магнію не спричинює значного шкідливого впливу на організм людини, то значення вагового коефіцієнта становитиме **0,01**;

- нітрати – солі азотної кислоти, більшість з яких широко використовуються як мінеральні добрива в сільському господарстві, а також у промисловості.

Вплив нітратів на організм людини полягає у тому, що надходячи до травного тракту з водою, вони під впливом кишкової мікрофлори відновлюються до нітритів. Останні потрапляють у кров і блокують гемоглобін шляхом утворення метгемоглобіну, що не здатний вступати в зворотну реакцію з киснем і переносити його.

При надходженні в організм людини нітратів в дозах, що перевищують допустимі концентрації може виникнути гостре або хронічне нітратне отруєння.

Зважаючи на небезпечність впливу нітратів на організм людини, значення вагового коефіцієнта – **0,2**;

- сульфати – солі сірчаної кислоти. Сульфати не спричиняють значної токсичної дії на організм людини, проте погіршують смакові якості питної води. Значення вагового коефіцієнта – **0,015**;

- хлориди – солі хлоридної кислоти. Високі концентрації хлоридів у питній воді не є токсичними для людей, проте солоня вода дуже корозійно активна, згубно впливає на ріст рослин, спричиняє засолення ґрунтів тощо. Значення вагового коефіцієнта – **0,025**;

- кадмій – має токсичні і кумулятивні властивості. Метал викликає хворобу, яка проявляється в розм'якшенні кісток, кальцифікації і піелонефриті нирок.

Оскільки кадмій накопичується в організмі і має тривалий період напіввиведення (10–30 років), вживання забрудненої води та продукції з цим елементом протягом тривалого періоду часу може призвести до тих чи інших форм кадмієвої інтоксикації.

Кадмій відноситься до першого класу небезпеки (найнебезпечніший). Значення вагового коефіцієнта – **0,2**;

- мідь – є одним із незамінних елементів для організму людини. Мідь – малотоксична для людини, не має кумулятивних властивостей.

Зазвичай швидкість поглинання, затримання і виведення міді не призводить до підвищення її вмісту в організмі. Проте, вживання питної води чи продукції з підвищеним умістом міді, може призвести до гострих отруєнь. Належить до другого класу небезпеки – помірної небезпечності. Значення вагового коефіцієнта – **0,1**;

- свинець – належить до першого класу небезпеки. Вражає нервову систему, кістковий мозок і кров, судини, впливає на синтез білка тощо. Значення вагового коефіцієнта – **0,25**;

- цинк – токсичність для людини залежить від його синергізму або антагонізму з іншими важкими металами, особливо з кадмієм. Значення вагового коефіцієнта – **0,1**;

- залишки пестицидів – в більшості отруйні для людини і сільськогосподарських теплокровних тварин. Проникаючи в організм у невеликих кількостях, вони викликають порушення його життєдіяльності, що за певних умов може перейти в отруєння. Значення вагового коефіцієнта – **0,1**.

Таблиця 4.6

Вагові коефіцієнти ознак якості питної води

Ознака	Загал тверд ість	Ніт рат и	Хло рид и	Сул ьфа ти	Важкі метали				Зал. пест ици дів	Σ
					Cu	Zn	Cd	Pb		
Ваговий коєф.	0,01	0,2	0,02 5	0,01 5	0,1	0,1	0,2	0,2 5	0,1	1

Розрахунок індексу якості питної води представлено на прикладі агросадиби «Дора»:

$$I_B = (0,86*0,01) + (0,63*0,2) + (0,27*0,025) + (0,53*0,015) + (0,15*0,1) + (0,68*0,1) + (0,7*0,2) + (0,8*0,25) + (0,7*0,1) = 0,64.$$

Індекси якості питної води в межах досліджуваних агросадиб представлені в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Індекси якості питної води (I_B)

№	Назва садиби	Загал твердість	Вміст нітратів	Хлориди	Сульфати	Важкі метали				Зал. пестицид	I _B
						Cu	Zn	Cd	Pb		
1	Дора	0,009	0,13	0,007	0,008	0,02	0,07	0,14	0,20	0,0	0,64
2	Зелен сад	0,010	0,11	0,007	0,005	0,08	0,05	0,12	0,19	0,06	0,63
3	Біля річки	0,004	0,0	0,003	0,006	0,07	0,09	0,06	0,15	0,08	0,46
4	У Лесі	0,008	0,0	0,004	0,009	0,08	0,07	0,05	0,08	0,08	0,37
5	4 сезон	0,008	0,0	0,003	0,001	0,06	0,07	0,08	0,05	0,03	0,30
6	Ручай	0,009	0,0	0,004	0,006	0,04	0,05	0,04	0,07	0,08	0,30
7	У Наталки	0,009	0,16	0,009	0,005	0,01	0,09	0,08	0,14	0,02	0,51
8	Прутець	0,005	0,0	0,005	0,006	0,04	0,05	0,04	0,10	0,05	0,30
9	Анастасія	0,008	0,0	0,005	0,008	0,01	0,07	0,12	0,09	0,05	0,35
10	Файна	0,010	0,0	0,008	0,008	0,06	0,06	0,04	0,15	0,02	0,35
11	Райс. куточ	0,008	0,0	0,003	0,001	0,03	0,05	0,08	0,18	0,03	0,38
12	У Івана	0,008	0,12	0,004	0,007	0,04	0,08	0,08	0,13	0,04	0,50
13	Квітучий сад	0,009	0,12	0,006	0,003	0,04	0,07	0,03	0,19	0,05	0,52
14	У Галини	0,007	0,15	0,029	0,015	0,03	0,02	0,06	0,13	0,08	0,52
15	Підкова	0,003	0,18	0,007	0,005	0,02	0,05	0,15	0,07	0,05	0,54

3. Визначення індексів якості продукції рослинництва в межах агросадиб

Відносні ознаки якості продукції рослинництва, відібраної в межах досліджуваних агросадиб представлені для кожного з видів продукції окремо (Додаток 8).

Індекс якості продукції рослинництва було визначено за сумою індексів якості кожного з виду продукції (Додаток 8):

$$I_p = I_{ог} + I_{бур} + I_{карт} + I_{моркв}$$

Визначивши індекси якості кожної із досліджуваних груп ми перейшли до встановлення вагових коефіцієнтів Індексів якості ґрунтів (I_g), питної води (I_v) і продукції рослинництва (I_p).

Враховуючи те, що до організму забруднювальні речовини можуть потрапити через сільськогосподарську продукцію і воду, то розподіл коефіцієнтів ваги буде наступним (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Вагові коефіцієнти ознак якості ґрунтів, питної води і рослинницької продукції

Індекс якості	I_g	I_v	I_p	Σ
Ваговий коефіцієнт	0,2	0,3	0,5	1

Чисельні значення індексів якості ґрунтів, питної води і рослинницької продукції представлено в табл. 4.9.

**Індекси якості ґрунтів, питної води та продукції
рослинництва**

№	Назва садиби	I _г	I _в	I _р
1	Дора	0,22	0,64	0,94
2	Зеленсад	0,16	0,63	0,62
3	Біля річки	0,22	0,46	0,58
4	У Лесі	0,06	0,38	0,70
5	4 сезони	0,29	0,30	0,31
6	Ручай	0,31	0,30	0,66
7	У Наталки	0,25	0,51	0,92
8	Прутець	0,15	0,30	0,41
9	Анастасія	0,21	0,35	0,41
10	Файна	0,12	0,35	1,05
11	Райський куточок	0,29	0,38	0,57
12	У Івана	0,12	0,50	1,10
13	Квітучий сад	0,24	0,52	0,65
14	У Галини	0,30	0,52	0,93
15	Підкова	0,23	0,54	0,57

Нами запропоновано формулу визначення інтегрального показника екологічного стану територій, залучених до аграрного туризму:

$$P = \sum_{i=1}^3 a_i * I_i$$

де: a_i – вагові коефіцієнти, I_i – індекси якості.

Розрахунок інтегрального показника екологічного стану території представлено на прикладі агросадиби «Дора»:

$$P = (0,22*0,2) + (0,64*0,3) + (0,91*0,5) = 0,69$$

Інтегральні показники екологічного стану територій, залучених до аграрного туризму наведені в таблиці 4.10.

З огляду на це, встановлено критерії оцінювання екологічного стану територій, залучених до агротуризму на основі величин інтегрального показника (від 0 до 1,0).

Це, своє чергою, покращує змістовну інтерпретацію величини інтегрального показника і дає змогу здійснювати порівняння досліджуваних об'єктів, виявляти проблемні ділянки чи території тощо.

Пропонуємо виділяти 3 типи екологічної ситуації у межах територій, залучених до аграрного туризму:

- сприятлива ситуація, коли інтегральний показник P вимірюється у межах 0–0,4;
- задовільна ситуація – при P у межах 0,41–0,8;
- напружена – при P у межах 0,81–1,0.

Таблиця 4.10

Інтегральні показники екологічного стану територій

№	Назва садиби	P
1	Дора	0,69
2	Зеленсад	0,53
3	Біля річки	0,47
4	У Лесі	0,48
5	4 сезони	0,30
6	Ручай	0,48
7	У Наталки	0,66
8	Прутець	0,33
9	Анастасія	0,35
10	Файна	0,65
11	Райський куточок	0,46
12	У Івана	0,72
13	Квітучий сад	0,53
14	У Галини	0,68
15	Підкова	0,49

Запропонована методика надала можливість комплексно оцінити екологічний стан території кожної із досліджуваних агросадиб, а також визначити придатність земельних ділянок для ведення сільськогосподарської діяльності й організації агротуризму.

Відповідно до величин інтегрального показника, ситуація в регіоні досліджень є такою: сприятлива – у садибах «4 сезони», «Прутець», «Анастасія»; задовільна – у решти агросадиб. Агросадиби з напруженою екологічною ситуацією відсутні.

4.4. Стратегічна екологічна оцінка для сталого розвитку агротуризму

В останні десятиріччя у світі та Європі все більшого визнання і прихильності набуває концепція багатофункціонального розвитку сільської місцевості та диверсифікації виробничої діяльності й послуг в агробізнесі.

Її сутність полягає в необхідності забезпечення належних умов для розвитку села та сільського способу життя у декількох напрямках. Розвиток аграрного туризму є важливим й одним із першочергових напрямів на шляху до реалізації даної стратегії.

Нині все більше уваги приділяється екологічним аспектам економічного розвитку на стадіях прогнозування та планування будь-якої господарської діяльності, а тому впровадження стратегічної екологічної оцінки в сферу агротуризму є досить актуальним [44,45].

Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) є основним інструментом для забезпечення врахування екологічних міркувань (включаючи здоров'я населення) при розробці планів і програм.

СЕО сприяє сталому розвитку через просування питань довкілля в економічний та соціальний розвиток, а також інтеграцію цілей зеленої економіки, сталого споживання і виробництва у процес прийняття стратегічних рішень.

Після підписання Україною у 2003 році Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті, деякі національні та місцеві органи влади застосовували СЕО при стратегічному плануванні.

Ратифікація Протоколу та впровадження процедури стратегічної екологічної оцінки передбачені Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р, та Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, оскільки Протокол відтворює підхід, прийнятий на рівні ЄС та закріплений у Директиві 2001/42/ЄС.

У 2013 році в Україні розроблено нове законодавство з питань СЕО (проекти Законів України «Про стратегічну екологічну оцінку» та «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті», які погоджені із заінтересованими центральними органами виконавчої влади та подані до МЗС для подальшого внесення Президентові України), що створює потребу у ширшій інтеграції СЕО в процеси планування на національному та регіональному рівнях шляхом навчання фахівців, розробки процедур, пов'язаних з СЕО, та обміну кращими практиками [19].

Стратегічна екологічна оцінка (Strategic environmental assessment) – це систематичний процес виявлення та врахування факторів і можливих наслідків стратегій, політик, програм, що розробляються та впроваджуються.

Предметом СЕО, згідно традиційного визначення є політики (стратегії), плани та програми, що у літературі позначаються ППП (PPP – policies, plans, programmes). Усталених визначень цих понять саме в контексті СЕО не існує, проте, виходячи з теорій управління, під політиками, планами, програмами розуміють всю сукупність ініціатив, які можуть виходити за рамки проектів конкретних об'єктів.

В українській практиці такий набір документів прийнято визначати як стратегічний. Як правило, в ППП існують ієрархічні зв'язки – це загальні рішення політики, що є основою для окремих завдань на рівні планів та програм.

У загальному випадку, *предметом* Стратегічної Екологічної Оцінки є:

- закони та інші нормативні акти, у тому числі міжнародні угоди;
- плани розвитку окремих підприємств;
- цільові програми, спрямовані на розв'язання проблем у регіонах;
- територіальні плани та схеми розвитку;
- схеми землекористування [19].

В агротуризмі предметом СЕО можуть виступати Проекти Законів України – «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність», «Про сільський зелений туризм» та «Про сільський аграрний туризм».

Протокол СЕО був розроблений під егідою ЄЕК ООН (Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй) як доповнення до Конвенції ЄЕК ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті від 25 лютого 1991 року (Конвенція Еспо) [19].

У широкому змісті Протокол є аналогом Директиви Європейського Союзу 2001/42/ЕС від 27 червня 2001 р. «Про оцінку наслідків деяких планів і програм для

навколишнього середовища» (далі – Директива з СЕО), хоча вимоги документів не ідентичні.

Для сприяння країнам – членам ЄС у впровадженні зазначеної Директиви Європейська Комісія в 2003 році опублікувала документ «Реалізація Директиви 2001/42/ЄС про оцінку впливу деяких планів і програм на навколишнє середовище» (далі – Керівництво ЄК).

Протокол був прийнятий Надзвичайною нарадою сторін Конвенції Еспо 21 травня 2003 року в Києві (Україна) під час Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи». Україна, як вже зазначалось вище, підписала Протокол з СЕО, проте все ще не ратифікувала його.

Узагальнюючи, необхідно відмітити, що майже всі країни Європейського Співтовариства, які запроваджують СЕО, не мають чіткої методики її проведення, а власне інструмент перебуває на стадії становлення.

Утім, СЕО вважається ефективним і перспективним інструментом, який дає змогу підвищити ефективність планування, знизити антропогенний вплив на довкілля та є втіленням постулатів сталого розвитку в життя.

Отже, на міжнародному рівні СЕО є важливим інструментом стратегічного управління, що використовуються при розробці політик, планів та програм й забезпечує системне вирішення екологічних, економічних, соціальних питань.

У практичному аспекті СЕО може бути основою для інтеграції питань охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) в державну й секторальну політики.

СЕО найчастіше використовується в першу чергу як засіб для зниження негативних екологічних наслідків від реалізації запропонованих стратегічних дій. У цьому контексті СЕО в агротуризмі може розглядатися як необхідний, механізм сприяння сталому розвитку,

важливість якої зростатиме при використанні критеріїв оцінки й визначення реального або остаточного значення екологічних наслідків. Крім того, СЕО може застосовуватися як складова частина інтегрованого управління ресурсами, планування землекористування й оцінки сталості [19].

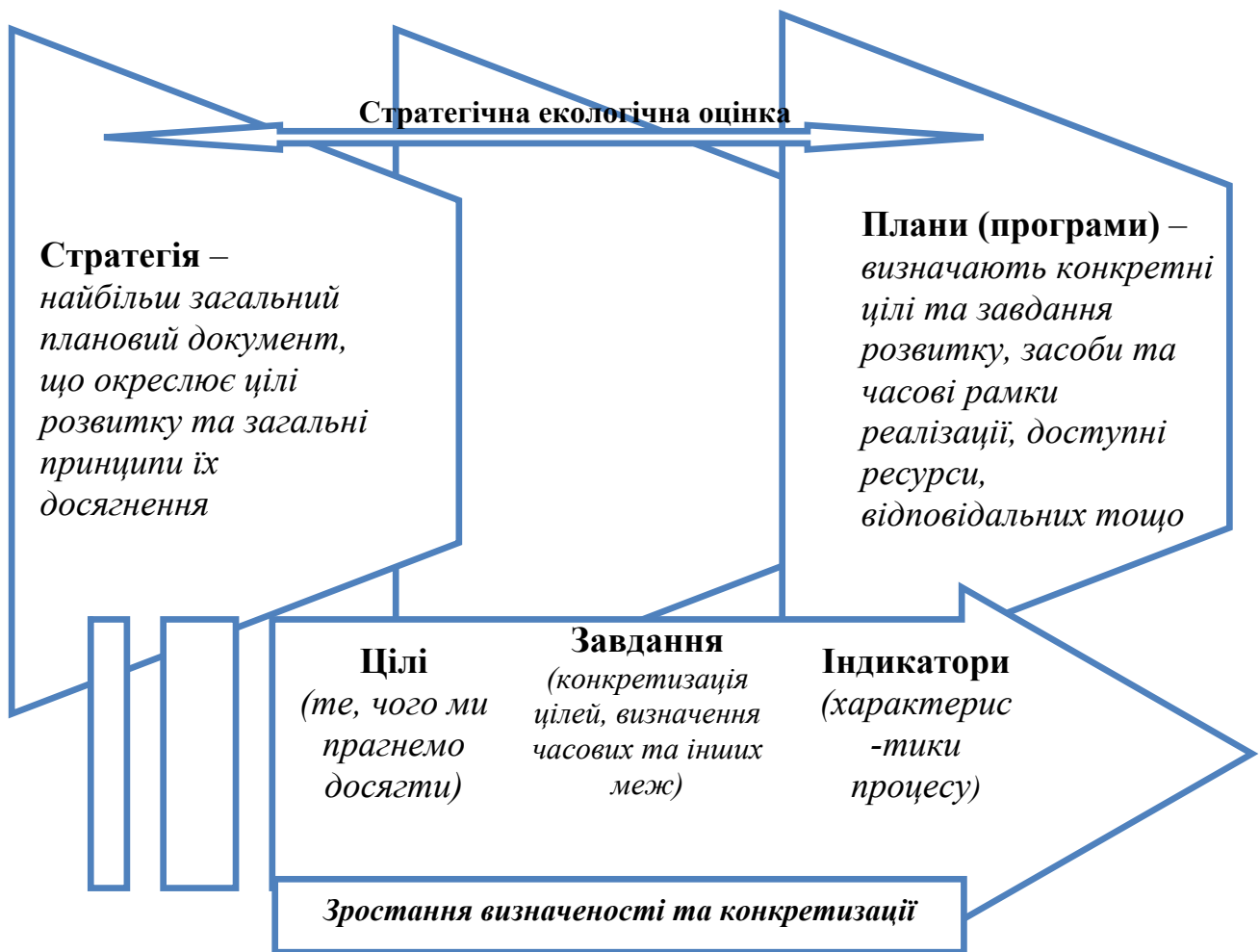
Виходячи з цього, СЕО є невід'ємним елементом сучасного стратегічного планування розвитку агротуризму (рис. 4.2).

Стратегічне планування та прогнозування розвитку агротуризму – це процес розробки загальної стратегії, концепцій і програми дій, що забезпечує ефективне функціонування й розвиток галузі в майбутньому, регулювання територіально-просторового розміщення об'єктів туристичного комплексу і туристичних потоків, планування розвитку агротуристичної інфраструктури.

Стратегічна екологічна оцінка є засобом створення організаційно-правових умов щодо забезпечення сталого розвитку агротуризму, дозволить визначити вплив запланованої агротуристичної діяльності на довкілля та вивчити дотримання вимог нормативно-правових актів з охорони навколишнього середовища, зокрема тих, що сформовані за допомогою СЕО.

Будь-яке стратегічне рішення має включати групу заходів щодо збереження та підтримання сприятливих екологічних умов у межах реалізації проектів.

Для екологічного стратегічного проектування використовується процедура ОВНС (оцінки впливу на навколишнє середовище) або СЕО (стратегічної екологічної оцінки).

Рис. 4.2 Стратегічне планування в агротуризмі та місце в ньому СЕО[19]

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – це процедура врахування вимог екологічного законодавства при підготовці та прийнятті рішень щодо соціально-економічного розвитку суспільства.

ОВНС означає діяльність, направлену на виявлення та прогнозування очікуваного впливу на довкілля й здоров'я людей при реалізації різних проектів, заходів, а також інтерпретацію та передачу отриманої інформації.

Основним змістом процесу ОВНС є всебічне врахування екологічних інтересів при прийнятті рішень відносно того чи іншого проекту. Це може бути проект як нової діяльності, так і проект розширення або зміни вже

існуючої. ОВНС повинна розроблятися сумісно з технічними, економічними та соціально-політичними оцінками проекту.

Процедура, головні учасники та порядок ОВНС визначається Положенням про ОВНС. Оцінку проводить безпосередньо розробник проекту його обов'язком є врахування екологічних умов та вимог при підготовці документації для проведення екологічної експертизи.

Ця документація називається Заявою про оцінку впливу на навколишнє середовище (ЗВНС), у якій повинні розглядатись:

- мета реалізації запропонованого проекту;
- альтернативи діяльності;
- характеристика варіантів у контексті існуючої екологічної ситуації на конкретній території;
- можливі наслідки запропонованої діяльності.

ОВНС направляється на державну експертизу, що її проводить Міністерство екології та природних ресурсів України або його територіальні органи.

Таблиця 4.11

Порівняльна характеристика СЕО, екологічного аудиту, екологічної оцінки [19]

Характеристика	СЕО	Екологічний аудит (ЕА)	ОВНС
<i>Визначення</i>	систематичний процес оцінки наслідків впливу на довкілля та здоров'я населення реалізації ППП	документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта ЕА	діяльність, направлена на виявлення та прогнозування очікуваного впливу на довкілля та здоров'я людей при реалізації проектів,

			інтерпретація та передача отриманої інформації
<i>Мета</i>	забезпечення високого рівня охорони навколишнього природного середовища, зокрема, здоров'я населення, інтеграція екологічної компоненти у стратегічні та тактичні документи	забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності	врахування вимог екологічного законодавства при підготовці та прийнятті рішень щодо соціально-економічного розвитку суспільства
<i>Форма проведення</i>	Необов'язкова процедура в Україні	Необов'язковий та обов'язковий, у випадках передбачених законодавством	
<i>Участь громадськості</i>	Обов'язковий елемент	Необов'язков а	Необов'язкова
<i>Стадія на якій проводиться процедура</i>	На самих ранніх етапах обговорення, створення ППП	Об'єкт починає роботу або вже працює	Отримання дозвільних документів

Зауважимо, що процедура та методи СЕО залежать від стратегічної ініціативи, яка є її основою. Найбільш детально можуть бути проаналізовані та передбачені впливи планів і програм, що визначають параметри майбутніх проектів, наприклад, будівні плани сільських агросадіб, програми розвитку сільського та агротуризму в регіонах України тощо.

Підходи, що використовуються в процесах ОВНС, екологічного аудиту можуть бути використані при проведенні СЕО планів і програм нижнього ієрархічного рівня.

Основною метою Стратегічної Екологічної Оцінки в агротуризмі є:

1. оцінка рішень ще до їх прийняття, а не паралельно з оцінкою деталей за конкретним проектом розвитку агротуризму.

Процедура СЕО дає можливість розглянути та обговорити найважливіші альтернативи систематичним, та, певною мірою, відкритим для всіх зацікавлених сторін методом. Також дозволяє враховувати екологічні фактори на всіх рівнях прийняття рішень, а не тільки на проектному рівні.

2. врахування впливів, огляд яких на проектному рівні не можливий. Це врахування кумулятивних впливів, таких як забруднення навколишнього середовища (агроекосистеми) в результаті здійснення планової діяльності з організації агротуризму.

3. сприяння сталому розвитку агротуризму. СЕО дає змогу враховувати та коректувати екологічні наслідки політичної, проектної, практичної діяльності на ранніх стадіях, навіть при формулюванні цілей та завдань [19,44].

Принципи та організація процесу СЕО:

- ініціатор несе відповідальність за проведення процедури, розробку або перегляд ППП;
- процес оцінки повинен починатись на особливо ранніх стадіях, тоді коли це організаційно та технічно можливо;
- масштаби оцінки повинні відповідати масштабам потенційного впливу на довкілля;
- цілі та завдання СЕО формулюють чітко та прозоро;

- необхідно розглянути всі альтернативи та вплив на навколишнє природне середовище у випадку реалізації кожної з програм або не реалізації жодної (так званий нульовий сценарій);
- соціально-економічні та інші фактори необхідно враховувати відповідно до кожного конкретного випадку;
- необхідно передбачати участь громадськості (відповідно до масштабів та значення ППП для території та громади);
- інформація про оцінку, її результати та ухвалені рішення повинна бути відкритою (якщо інше не передбачено відповідно до вимог чинного законодавства щодо конфіденційності та секретності інформації);
- моніторинг та оцінка результатів упровадження ППП, у тому числі за наступними ініціативами, розроблені як розвиток, доповнення чи заміна прийнятих документів.

Важливим завданням є пошук механізмів, що забезпечуватимуть незалежну оцінку процесу СЕО її відповідність вимогам, ефективність.

Загалом виділяють наступні критерії якості матеріалів СЕО і документація повинна включати:

- опис компонентів навколишнього середовища, на які прямо чи опосередковано вплине (або впливає) реалізація ППП, враховуючи транскордонні аспекти. На особливу увагу заслуговують цінні, рідкісні чи зникаючі компоненти довкілля;
- аналіз цілей і завдань ППП, що пов'язані з впливом чи використанням навколишнього середовища та сталим розвитком територій, пропозиції щодо змісту, значення критеріїв, оцінки наслідків та альтернативні варіанти реалізації;

- оцінку потенційних впливів, у тому числі кумулятивних, рівень деталізації повинен забезпечити проведення оцінки плану та подальшого прийняття рішень;
- рекомендації з використання результатів СЕО в ході подальших екологічних оцінок, екологічного аудиту окремих проектів, що розроблятимуться або виконуватимуться в ППП;
- опис і роз'яснення методів, що використовувались при проведенні СЕО та вказані результати участі громадськості.

Організації та персонал, які беруть участь у процесі СЕО

У зв'язку з тим, що законодавчі, інституційні та процедурні заходи для реалізації процедури СЕО відрізняються в країнах Європи та світу, виникають деякі розходження в деталях з добором персоналу та організацій, які беруть участь у діяльності, пов'язаній з різними етапами здійснення СЕО. Але для різних країн основний набір категорій персоналу та організацій співпадає з тим, що зазначений.

Основні зацікавлені групи, які входять до процесу СЕО: ініціатор діяльності, компетентні органи влади, природоохоронні органи, консультаційні організації, громадськість.

Ініціатор діяльності – це організація, відповідальна за ініціювання або розробку політики, плану або програми (ППП). У ролі такої організації може виступати приватна компанія, наприклад, власники агробізнесу, консорціум з приватних або громадських організацій, таких як селищні громади, регіональна рада, яка репрезентує декілька місцевих органів.

Компетентні органи влади – найчастіше це уряд або урядові організації, відповідальні за розробку ППП.

Компетентні органи влади та ініціатор діяльності найчастіше це одна й та ж сама організація.

Природоохоронні органи надають інформацію та консультації як невід’ємну частину процесу СЕО. Ці органи можуть репрезентуватись відповідними місцевими природоохоронними органами влади, місцевими екологічними владними структурами, організаціями з регулювання та контролю за забрудненнями.

Консультаційні організації, науково-дослідні інститути, університети повинні надавати підтримку ініціатору діяльності, компетентним органам влади або іншим консультаційним організаціям у здійсненні певної дослідної діяльності у процесі СЕО.

Громадськість. Директива та Протокол з СЕО визнають участь громадськості та проведення консультацій як необхідний і невід’ємний елемент процесу СЕО. Існуючі тенденції в практиці стратегічної екологічної оцінки вказують на необхідність проведення даних процедур на ранніх стадіях процесу СЕО, як на формальній, так і на неформальній основі [19].

Набір організацій, які беруть участь у процесі СЕО є варіативним, тип персоналу теж буде змінюватись залежно від робіт з СЕО, які необхідно виконати. Типовий набір персоналу, залученого до процесу виконання СЕО приведено у таблиці 4.12.

Таблиця 4.12

Організації, які потенційно можуть бути включені в реалізацію процедури СЕО (приклад)

Зацікавлені групи	Назва організації
Ініціатор	Міністерство культури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство інфраструктури України

Компетентні органи	Кабінет Міністрів України, Центральні органи виконавчої влади з питань економічної політики, інші органи виконавчої влади, Рада Міністерств Автономної Республіки Крим, Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування
Природоохоронні органи влади	Міністерство екології та природних ресурсів його місцеві представництва
Консультаційні організації	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем, ЕІА Центр у Харківському національному університеті, Українська екологічна академія
Громадськість	НУО „ЕкоПраво”, „Мама-86”, „Зелений світ”, Національний екологічний центр

Персонал, залучений до процесу СЕО:

- генеральний менеджер – людина, яка є відповідальною за рішення стратегічного рівня в організації – ініціатора діяльності;

- вибрані представники – люди, репрезентуючи компетентні органи, які будуть впроваджувати результати досліджень СЕО та результати консультацій;

- головний адміністратор – людина, яка представляє всі типи організацій (ініціатор, компетентні органи влади, природоохоронні органи, громадськість), яка бере участь у вирішенні усіх важливих питань, переважно не технічного профілю, в реалізації процесу СЕО. Коло завдань може включати надання порад з законодавчих та процедурних вимог СЕО, участь в організації діяльності щодо залучення громадськості;

- менеджер СЕО проекту – людина, яка є відповідальною за координацію та менеджмент, успішне

виконання цілого ряду завдань, що виникають на різних стадіях СЕО процесу;

- технічний персонал – люди, які проводять експертні дослідження СЕО (наприклад, оцінювання впливу на атмосферне повітря) та допомагають у технічному оцінюванні, аналізі результатів екологічної оцінки;

- органи перевірки СЕО – апеляційні органи, створені групи перевірки та контролю;

- екологічні групи та зацікавлені особи – люди, які включені в діяльність за участю та залученням громадськості в процес СЕО.

Розподіл праці, розмір, склад команди є варіативним. Згідно з вивченнями європейських експертів, більшу частину часу працює внутрішній персонал, але необхідно брати до уваги затрати часу на роботу наглядових та контролюючих груп, консультантів, запрошених експертів.

Витрати, необхідні для реалізації СЕО. Виходячи з результатів досліджень, які проводились у певних країнах ЄС, була отримана наступна інформація відносно витрат, необхідних на реалізацію процедури СЕО.

Основні витрати, пов'язані з використанням часу внутрішнього персоналу, оплатою консультацій та порад експертів, громадськими слуханнями й публікаціями. З цих витрат оплата праці персоналу та консультації займають приблизно 90% з усіх затрат, потрібних на проведення СЕО [19,44].

Лише деякі громадські органи реєструють затрати часу персоналу, тому досить важко визначити реальну суму витрат на проведення СЕО. Деякі респонденти підкреслюють, що не є правильним проводити розмежування між роботою, яка формує екологічно-вразливий план, і процесом СЕО та екологічного оцінювання, який супроводжує його.

Якщо план готується зі знанням порад та принципів сталого розвитку та екологічних Директив ЄС, то більшість

службовців повинні робити внесок в роботу SEO, як частину їх постійних, щоденних обов'язків.

Приклади свідчать про те, що впровадження SEO в планування регіонального або місцевого землекористування може збільшити витрати на 5-10%, хоча проаналізований досвід вдалої практики SEO показує, що в більшості випадків витрати зросли менш, ніж на 5%. Деякі масштабні вивчення, які складають регіональний процес планування можуть зажадати більших витрат.

Загальні витрати на процедуру SEO залежать від: масштабу, в якому політика, план або програма прагне досягнути цілей сталого розвитку та наявності допоміжних досліджень, інформації щодо існуючої ситуації, яка може значно зменшити витрати SEO.

Не зважаючи на те, що всі ці витрати можуть бути визначені відносно до реалізації процесу SEO, має бути наголошено, що, виходячи з аналізу близько 20 ситуативних прикладів з практики ЄС, процедура SEO використовується організаціями, як логічне продовження їх процесу стратегічного планування і збільшення витрат розглядається в якості незначної додаткової величини до загального масштабу інвестицій у розробку відповідної політики, плану або програми.

Процедура SEO може вимагати невеликих витрат на початку своєї реалізації, а потім значно зрости або навпаки. В останні тижні або місяці виконання проекту можуть виникнути несподівані витрати, особливо, якщо заключний звіт ще в процесі підготовки. Рекомендується планувати в розкладі виконання проекту несподівані обставини та неминучі кризові ситуації.

В українській практиці ОВНС виконується за договірною ціною. Орієнтовна вартість розробки ОВНС визначається через ціну експертизи проектної документації. Очевидно, що вартість розробки ОВНС не може бути менше

вартості його експертизи в СЕС і Державних управліннях екобезпеки.

Існують норми Кабінету Міністрів України щодо визначення вартості екологічної експертизи і норми Держбуду України щодо визначення витрат на експертизу у відсотках від вартості проектної документації.

Відповідно до цих норм орієнтовна вартість розробки ОВНС на перед проектних етапах складає 8,1–35,0% вартості передпроектної документації, а на стадії проекту – 4,6–20,0 %.

Якщо в інвестиційному процесі розробка ОВНС виконується один раз, її орієнтовна вартість залежно від складності робіт може становити 14,5–63,0 % витрат на інвестиційну документацію.

Процес СЕО відповідної якості інформує планерів, людей, які приймають рішення та громадськість відносно сталості стратегічних рішень, пропонує пошук найкращої альтернативи та забезпечує процес прийняття рішень на демократичній основі.

Це підвищує компетентність прийнятих рішень та призводить до більш економічно-вигідних, ефективних екологічних оцінок на проектному рівні.

Зауважимо, що методично стратегічна екологічна оцінка частково пов'язана з традиційними системами оцінки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, хоча деколи ґрунтується на їх інструментарію.

У табл. 4.13 наведена порівняльна характеристика методів та інструментів, що використовуються для СЕО згідно з практикою Європейського Співтовариства та тих, що можуть бути запозичені з вітчизняної практики оцінки впливу на навколишнє природне середовище [19,44].

Огляд міжнародних та українських методів стратегічної оцінки

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
Скрінінг:	<ul style="list-style-type: none"> - визначення в Протоколі плану або програми (стаття 2.5); - список типів планів та програм, які завжди є об'єктом СЕО; - стаття 4 та додатки I, II Протоколу; - стаття 5 та додаток III Протоколу 	<p>перевірочні листи проектного рівня використовують ся для того, щоб визначити чи повинен проект проходити через процедуру ОВНС, і чи є він об'єктом державної екологічної експертизи</p>
Визначення масштабу:	<ul style="list-style-type: none"> - стаття 6 Протоколу; - консультації з природоохоронними органами та органами охорони здоров'я 	<p>підготовка технічного та економічного обґрунтування проекту (не використовується для ЕОП/СЕО проектів, але методологічно досить близька)</p>
Екологічна доповідь:	<p>визначення відповідних екологічних цілей</p>	<p>огляд політики та законодавства</p> <p>немає аналогів</p>

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
опис існуючої ситуації	<ul style="list-style-type: none"> - огляди місцевої екологічної якості; - тенденції головних екологічних та пов'язаних зі здоров'ям індикаторів; - причинно-наслідковий (регресійний) аналіз 	добре розвинена практика збору вихідної інформації та підготовка звіту; можливо, основний акцент має бути зроблений на те, щоб більше зорієнтувати цю стадію на стандарти СЕО
визначення впливів	<ul style="list-style-type: none"> - формальні/неформальні перевірочні листи; - дерево рішень; - сітки ефектів; - матриці 	специфічна проблема української методології – практика визначення всіх потенціальних впливів дуже добре розвинена, але питання пріоритетності вирішується не досить ефективно
розробка альтернативних варіантів	розробка сценарію	аналогії відсутні

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги	
	детальна оцінка	<ul style="list-style-type: none"> - експертна оцінка; - порівняльний аналіз ризиків; - ГІС; - прогностичні та імітаційні моделі 	добре розвинена зі значним наголосом на «технократичну» основу (перевага віддається ГІС, моделюванню, експериментам)
	порівняння ключових варіантів для прийняття рішення	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз критеріїв; - аналіз витрат; - аналіз ефективності витрат; - опис ключових переваг, проблем та ризиків 	практика використання для екологічної оцінки досить обмежена, втім широко використовуються для економічної оцінки
	Участь громадськості:	<ul style="list-style-type: none"> - навчальне та інформаційне забезпечення (брошури, інформаційні листи, виставки, національні газети, реклама, телебачення та радіо, відео, візити на ділянки, екскурсії); - інформаційний зворотній зв'язок 	методи в основному розвиваються специфічними зацікавленими групами (НУО) та варіюють від інформаційного забезпечення до залучення й консультацій)

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
	<p>(виставки, телефонні лінії, Інтернет, громадські зустрічі, інтерв'ю, анкетування);</p> <ul style="list-style-type: none"> - залучення та консультації (семінари, фокусні групи, форуми); - розширене залучення (Громадські групи, конференції, планування для громадських присяжних) 	
<p>Консультації з органами влади:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - отримання письмових коментарів відносно запропонованої доповіді; - наглядові групи; - фокусні групи; - інтерв'ю; - консультаційні комітети; - Інтернет дискусії та форуми 	<p>практика та методи не розвинені</p>
<p>Транскордонні консультації:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - розробка односторонніх та двосторонніх угод; - використання односторонніх та 	<p>практика та методи не розвинені</p>

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
	двосторонніх угод для врегулювання ЕСПО Конвенції на спеціальній цільовій основі	

На основі проведеного дослідження виявлено, що серед основних вимог до стратегічної екологічної оцінки в агротуризмі слід виділити такі:

- СЕО повинна ґрунтуватись та розроблятись на ключових проблемах та завданнях сталого розвитку;
- СЕО має надавати необхідну, відповідну та практичну інформацію щодо витрат коштів та часу;
- СЕО підзвітна і проводиться фахівцями з високим рівнем професіоналізму, документує та обґрунтовує проблеми, завдання сталого розвитку;
- СЕО ініціюється та контролюється зацікавленими особами, обов'язково розглядається внесок громадськості та її потреби, забезпечується доступ до відповідної інформації в процесі розробки ППП;
- СЕО повинна повторюватись, бути частиною постійного циклу прийняття рішень, ініціюватись у майбутнє планування шляхом потенційного корегування стратегічних рішень;
- СЕО орієнтується на цілі сталого розвитку, підтримуючи проактивний процес планування, який ініціюється цілями та цінностями;
- СЕО повинна бути гнучкою й адаптивною до процесу планування, окремо від екологічних аспектів враховувати економічні та соціальні;

– CEO має стати інструментом, який контролюватиме належне управління якістю довкілля.

Отже, стратегічна екологічна оцінка – це процес забезпечення найбільш повного врахування екологічних пріоритетів, особливо, пов’язаних зі здоров’ям населення у стратегічних планах, програмах соціально-економічного розвитку.

Стратегічна екологічна оцінка (CEO) – це новий інструмент, відмінність якого від усіх попередніх інструментів і механізмів, що використовувались у практиці планування та управління, полягає в тому, що така оцінка дає можливість виявити потенційні екологічні обмеження, проблеми або конфлікти з використання ресурсів території на стадії планування, дозволяє скоригувати стратегічні документи ще на стадії їх розробки з урахування кумулятивних ефектів й наслідків дії вже прийнятих і реалізованих програм [19].

Необхідність та ефективність запровадження стратегічної екологічної оцінки в систему планування повинна підтверджуватись відповідними економічними розрахунками. У дослідженні було запропоновано ряд показників (табл. 4.14), спектр яких може бути розширений.

Таблиця 4.14

Показники ефективності проектів із CEO

Показники ефективності	Варіант визначення	Загальна формула
Проекту в цілому (економічної)	Метод поточної вартості (NPV)	$NPV = \sum_{t=0}^T \frac{CIF_t}{(1+R)^t} - \sum_{t=0}^T \frac{COF_t}{(1+R)^t}$ <p> CIF_t – вхідний грошовий потік; COF_t – вихідний грошовий потік; R – ставка дисконтування; T – час розробки та узгодження проекту </p>

Суспільної	Зміна валового продукту на душу населення (до і після проекту)	$E_{\text{суп}} = \frac{ВРП_t}{N_t} - \frac{ВРП_{t+1}}{N_{t+1}}$ <p>ВРП – валовий регіональний продукт, N – кількість населення в регіоні</p>
Екологічної	Зменшення навантаження на навколишнє природне середовище	$E_{\text{екол}} = \frac{В_{\text{нпс}}^t + В_{\text{нпс}}^{t+1}}{В_{\text{забр}}^t + В_{\text{забр}}^{t+1}}$ $В_{\text{нпс}} = К_{\text{нпс}} + П_{\text{нпс}}$ <p>В_{забр} – сума екологічних зборів та штрафів за порушення природоохоронного законодавства; К_{нпс} – витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення; П_{нпс} – поточні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів</p>

Вважаємо, що порівняння ефективності проектів з використанням СЕО та без нього або лише розрахунків ефективності одного варіанта проекту достатньо проводити за трьома основними складовими: економічною, суспільною та екологічною. Наведені формули для розрахунку вибирались на основі аналізу доступності інформації для підрахунку, аналізу досвіду реалізації та оцінки проектів із елементом СЕО та розповсюдженості використаних підходів.

Для економічної оцінки ефективності проекту за умов використання стратегічної екологічної оцінки пропонуємо використовувати метод поточної вартості, заснований на

визначенні чистого дисконтованого доходу, що виступає показником інтегрального економічного ефекту проекту.

Чистий дисконтований дохід NPV (Net Present Value) розраховується, як різниця дисконтованих грошових потоків і платежів, що виникають під час розробки та затвердження проекту.

$$NPV = \sum_{t=0}^T \frac{CIF_t}{(1+R)^t} - \sum_{t=0}^T \frac{COF_t}{(1+R)^t},$$

де CIF_t – надходження грошових коштів, пов'язаних з розробкою проекту, в момент часу t (вхідний грошовий потік);

COF_t – платежі, пов'язані з розробкою, затвердженням та узгодженням проекту, в момент часу t (вихідний грошовий потік);

R – ставка дисконтування, прийнята для оцінки;

T – час розробки та узгодження проекту.

Позитивне значення NPV свідчить про доцільність ухвалення рішення про фінансування й реалізацію проекту, а при порівнянні альтернативних варіантів вкладень економічно вигідним вважається варіант з найбільшою величиною чистого дисконтованого потоку.

Для оцінки суспільної ефективності проекту пропонуємо використовувати показник зміни валового продукту на душу населення. Зауважимо, що залежно від масштабу проекту слід використовувати валовий національний продукт, або розглядати валовий регіональний продукт декількох регіонів.

Слід також розуміти, що суспільну та екологічну ефективність можна розрахувати до реалізації проекту лише на основі екстраполяції даних за аналогічними проектами. У сучасних умовах, можливо повністю розкрити показники ефективності, лише за рахунок вже реалізованих проектів із використанням СЕО [44].

Зменшення (зниження) навантаження на НПС можливо оцінювати за впровадженням конкретних цілей, за

економією ресурсів за рахунок скорочення обсягів сировини, що використовується, вторинного використання тощо, за кількістю штрафів і зборів за витратами підприємств, спрямованих на охорону НПС.

У підсумку зазначимо, що проведення стратегічної екологічної оцінки має не тільки економічний ефект (у тому числі за рахунок економії часу та засобів на погодження та отримання дозволів), але і суспільний, екологічний, соціальний, кумулятивні ефекти. Зокрема, передбачена оцінкою процедура залучення зацікавлених сторін до обговорення проблем та перспектив матиме довгостроковий позитивний ефект, через створення суспільної обізнаності, підвищення небайдужості, кращого висвітлення проблем території та інше.

Вважаємо, що впровадження стратегічної екологічної оцінки в практику розвитку агротуризму сприятиме зниженню антропогенного навантаження через комплексне використання ресурсів і компромісне розв'язання проблем збереження довкілля та економічного розвитку суспільства.

ВИСНОВКИ

Вивчення та узагальнення наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених дозволило встановити, що розвиток сільських територій невід'ємно пов'язаний зі збільшенням частки несільськогосподарських видів діяльності. Враховуючи значний природно-ресурсний, історико-культурний потенціал українського села, одним із пріоритетних напрямків позааграрної діяльності є аграрний туризм.

Розвиток агротуризму в формі малого сімейно-готельного бізнесу на сільських територіях України є важливим соціально-економічним напрямом переорієнтації зайнятості частини населення із сфери сільськогосподарського виробництва в сферу агротуристичних послуг.

Незважаючи на відсутність відповідного нормативно-правового регулювання й управлінських підходів, агротуризм в Україні відбувся як вид туристичної та господарської діяльності. Особлива роль у сприянні розвитку даного виду туризму належить неурядовим організаціям, які займаються просуванням агротуристичного продукту, підвищенням популярності відпочинку на селі, створюють бази даних агросадиб.

Агротуризм є важливою складовою сталого розвитку сільських територій, а також екологічно-безпечним видом діяльності, що дозволяє одночасно отримувати прибутки, збільшувати обсяги виробництва високоякісної продукції, сприяти охороні довкілля та раціональному веденню сільськогосподарської діяльності.

В основу організації агротуризму з урахуванням основних принципів сталого розвитку покладено обов'язкові, комплексні агроекологічні дослідження за станом основних компонентів агроєкосистеми, а також

систематичний контроль за якістю сільськогосподарської продукції, вирощеної власниками ОСГ, що є об'єктами агротуристичної зацікавленості.

Пріоритетними питаннями в організації агротуристичної діяльності є якість та екологічна безпечність продукції рослинництва, що вирощується в межах агросадиб. Систематична перевірка та контроль в агротуризмі можливі за рахунок введення у практику системи екологічної паспортизації та категоризації закладів агротуристичного розміщення.

Екологічна паспортизація та категоризація агросадиб дозволять:

- підвищити конкурентоздатність агросадиби серед інших об'єктів туристичної зацікавленості в регіоні;
- розширити обсяги вирощування екологічно безпечної продукції;
- збільшити кількість відпочивальників у садибах з-поміж екологічно свідомих туристів;
- отримати додаткові прибутки від агротуристичної діяльності;
- отримати гарантії відповідності агроекологічного стану присадибної території діючим міжнародним і національним стандартам;
- підвищити екологічну свідомість та культуру як власників агросадиб, так і туристів і жителів регіону;
- залучати інвестиції для подальшого розвитку;
- покращити благоустрій села, господарства та інфраструктури в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Затверджена Кабінетом Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158.

2. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року // Економіка АПК, 2010. – № 7. – С. 3–15.

3. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень; [наук. ред. В. В. Борщевський]. – Львів, 2011. – 60 с.

4. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 08.09.2005 р., N 2856-IV.

5. Попова О.Л. Екологізація агросфери в контексті сприяння сільському розвитку / О.П. Попова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України, 2011. – Вип. 163. Ч. 1. – С. 227–235.

6. Бабікова К.О. Сутність поняття та перспективи агротуристичної діяльності – складова збалансованого розвитку сільських регіонів / К.О. Бабікова, К.Д. Ніколаєв / Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nd_2014_2_7.pdf.

7. Medlik S. Dictionari of Travel. Tourism and Hospitality / S. Medlik. – London: Butterworth Heinemann Etd., 1993. – P. 43.

8. Маєвський Я. Агротуризм: Порадник для сільського господаря / Я. Маєвський. – Львів, 2005. – 80 с.

9. Рутинський М.Й. Сільський туризм / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

10. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу / Т.І. Ткаченко. – К.: Київ нац. торг.-екон. ун-т., 2006. – 537 с.

11. Агроекологічна оцінка селітебних територій в контексті розвитку агротуризму [Текст] : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук : 03.00.16 / Бабікова Катерина Олександрівна ; Нац. акад. аграр. наук України, Ін-т агроекології і природокористування. - Київ, 2015. - 22 с. : табл.

12. Лученок С.А. Агротуризм: мировой опыт и развитие в республике Беларусь / С.А. Лученок. – Минск: БГЭУ, 2008. – 198 с.

13. Rilla E. Agritourism: unique niches in Great Britain and New England / E.Rilla. – University of California, San Diego, CA, USA. – 1998. – P. 88.

14. Турковский М. Маркетинг гостиничных услуг: учеб.-метод. Пособие/ М. Турковский; пер. с пол. И.И. Иванюка. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 296 с.

15. Бабікова К.О. Методичні рекомендації з управління агротуристичною діяльністю / К.О. Бабікова, В.М. Ісаєнко, К.Д. Ніколаєв, Н.В. Палапа. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 72 с.

16. Бабікова К.О. Агроекологічний стан сільських селітебних територій Прикарпаття / К.О. Бабікова, В.М. Ісаєнко // Міжнародна науково-практична конференція «Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві. – К.: ДІА, 2013. – С. 21–24.

17. Бабікова К.О. Агротуризм як фактор збалансованого розвитку сільських територій / К.О. Бабікова, В.М. Ісаєнко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія збалансованого розвитку агроекосистем України». – К.: ДІА, 2013. – С. 13–14.

18. Ісаєнко В.М. Сучасний стан та перспективи розвитку агротуризму на селітебних територіях України / В.М. Ісаєнко, К.О. Бабікова // Агроекологічний журнал: Науково-теоретичний журнал, 2012. – № 2. – С. 101–103.
19. Ісаєнко В.М. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / В.М. Ісаєнко, К.Д. Ніколаєв, К.О. Бабікова, Г.О. Білявський, І.Г. Смирнов. – Навч. посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 295 с.
20. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Зб. нормативно-правових актів / Під заг. ред. проф. В. К. Федорченка / Київ, ун-т туризму, економіки і права. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
21. Бабікова К.О. Нормативні засади агротуристичної діяльності в контексті збалансованого розвитку / К.О. Бабікова, К.Д. Ніколаєв, В.М. Ісаєнко // Таврійський науковий вісник, випуск 82. – Херсон, 2012. – С. 149–155.
22. Закон України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 № 742-IV.
23. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 року, N 1807-IV.
24. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 № 324 із внесеними змінами від 18.11.2003 № 1282-IV.
25. Наказ Мінагрополітики «Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроecosystem в Україні на період до 2025 року» № 280 від 20.08.2003.
26. Дубиничева Л.В. Агротуризм в розвитку сільських територій / Л.В. Дубиничева, П.М. Советов // Экономика региона: проблемы и перспективы развития. – Вып. 46, 2009. – С. 48–55.
27. Кравченко Н.О. Альтернативні різновиди туризму в контексті сталого розвитку України / Н.О. Кравченко // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т.3. – С. 103–105.
28. Черевко Г. В. Агротуризм як форма економічної активізації сільських регіонів / Г. В. Черевко // Збірник наукових

праць Луганського національного аграрного університету : економічні науки, 2002. – № 14 (26), т.1. – С. 67–71.

29. Садовенко А. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серета, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.

30. Артеменко, В. Б. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.

31. Седік Д. Формування стратегічної середньострокової політики розвитку села і сільського господарства / Д. Седік, І. Кобута, М. Пугачов, С. Прокопенко // Вісник інституту сільського розвитку, 2007. – № 1–4 (8–9). – С. 2–32.

32. Огляд політики комплексного структурного підходу до розвитку сільського господарства та сільських територій у Європейському Союзі // Вісник інституту сільського розвитку, 2005. – №1-2. – С.11–14.

33. Бабинова Е.А. Современное состояние и перспективы развития сельских регионов Украины. Основы агротуристической деятельности / Е.А. Бабинова, К.Д. Николаев // Экономическое развитие регионов: проблемы управления предприятиями и отраслями [монография] / под редакцией Г.С. Султанова. – М.: Перо, 2013. – С. 102–111.

34. Горбонос Ф.В. Економіка підприємств: підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.А. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 463 с.

35. Методичні рекомендації з агроекологічного моніторингу селітебних територій / За ред. Н.А. Макаренко. – К., 2005. – 26 с.

36. К.Д. Екологічна паспортизація туристичних об'єктів як складова природоресурсного права / К.Д. Ніколаєв, К.О. Бабінова, В.М. Ісаєнко // Modern trends in scientific thought development: materials digest of the 2nd International Scientific Conference (January 31 – February 14,

2011, Kiev, London). Juridical sciences, open section / All-Ukrainian Academic Union of specialists for professional assessment of scientific research and pedagogical activity. – Odessa: InPress, 2011. – P. 34–36.

37. Babikova K. Environmental certification for the agritourism. Fundamentals of classification in Ukraine / K. Babikova, K. Nikolayev // British Journal of Science, Education and Culture. – London: “London University Press”, 2014, №.1. – p. 350–356.

38. Бабікова К.О. Особливості екологічної категоризації в агротуризмі / К.О. Бабікова, К.Д. Ніколаєв, В.М. Ісаєнко // IV-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю, Вінниця 25–26 вересня, 2013. – Вінниця: ВНТУ, 2013. – С. 279–281.

39. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В.І. Биркович // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник, 2008. – № 1 (6). – С. 138–143.

40. Комплексна програма “Перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005-2010 роках і на період до 2015 року”. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 80 с.

41. Левицький О.І. Садиби сільського зеленого туризму як об'єкти зайнятості населення в Івано-Франківській області / О.І. Левицький // Науковий вісник Чернівецького університету, 2012. – С.133–136.

42. ДСТУ 4287:2004 Якість ґрунту. Відбирання проб

43. Данилишин Б.М. Розробка інтегрованих показників стану навколишнього природного середовища та механізмів їх впровадження в Національні Плани Дій щодо охорони природи / Б.М. Данилишин. – Київ, 1998. – 59 с.

44. Чернихівська А.В. Особливості запровадження Стратегічної Екологічної Оцінки до практики регіонального

управління // Механізм регулювання економіки, 2010. – № 3, Т. 1. – С. 238 – 243.

45. Хлобыстов Е. В. Методологические предпосылки внедрения стратегической экологической оценки // Экономическая безопасность государства: территориальный аспект: кол. монография; под ред. М.М. Бабяка и И.В. Недина / ДГПУ им. И. Франко, НТТУ «КПИ». – Дрогобыч : Коло, 2006. – С. 36 – 48.

46. Медико-биологические требования: санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов. – М.: Из-во стандартов, 1990. – С. 76–100.

47. Власенко О.В. Роль агротуризма в реформировании сельских подсобных производств: автореф. дис. к.э.н. – Улан-Удэ, 2008. – 19 с.

48. Ніколаєв К.Д. Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні: монографія / К.Д. Ніколаєв К.Д. – К.: видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. 2016. – 152 с.

ДОДАТКИ

Екологічний паспорт туристичної території (об'єкта)

Розділ 1	Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)
	1.1. Назва об'єкта чи території, адреса, ким і коли створений, відомча підпорядкованість, структура.
	1.2. Площа і характер конфігурації.
	1.3. Екологічна картосхема території чи об'єкта.
	1.4. Координати місцезнаходження об'єкта (країна, область, район, населений пункт).
	1.5. Форма власності (державна чи приватна).
	1.6. <i>Фізико-географічна характеристика:</i> - геологічні особливості; - гідрологічні умови (загальна кількість річок, озер, ставків, режим живлення, середній рівень, глибина та тип водного об'єкта, генезис водоймища). - геоморфологічна будова; - кліматичні особливості (метеорологічні характеристики, значення мінімальних та максимальних температур, середньорічна кількість опадів, середні напрям та швидкість вітру тощо); - характеристика ґрунтового покриву; - рослинний і тваринний світ; - особливості ландшафтів.
1.7. <i>Фізико-географічне чи геоботанічне районування</i>	
Розділ 2	Екологічний стан туристичного об'єкта
	2.1. <i>Характеристика антропогенного навантаження:</i> - динаміка та напрями використання природних ресурсів; - екологічно допустима рекреаційна місткість території чи об'єкта; - загальна допустима/наявна кількість туристів; - загальна допустима/наявна кількість закладів туристичного обслуговування; - загальна допустима/наявна кількість транспортних засобів (використаних в туристичних цілях та індивідуальних засобів пересування).
	2.2. Джерела, обсяги та види забруднень від існуючих (або поблизу розташованих) підприємств, екологічно небезпечних об'єктів.

	<p><i>2.3. Земельні ресурси</i></p> <p>а) загальна площа займаних земель, що використовуються в туристичних цілях;</p> <p>б) екологічний стан земельних ресурсів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відомості про ерозію ґрунтів, якщо вона можлива (загальна площа, із них слабо-, середньо та сильно розмитих та зайнятих); - відомості про зсуви, вивітрювання, заболочення та засолення ґрунтів (якщо це можливо на конкретній території); - дані про стан орних земель, площа не зрошених чи зрошених земель, забруднених продуктами с/г виробництва (пестицидами, мінеральними добривами, важкими металами, біогенними елементами); - стан та площі рекультивованих земель; - площі земельних ділянок, зайнятих під туристичне будівництво (заклади обслуговування, харчування, проведення дозвілля тощо).
	<p><i>2.4. Водні ресурси:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - відомості про основні джерела водопостачання туристичних об'єктів (річка, озеро, канал), обсяги споживання (у перерахунку на 1 туриста за добу); - характеристика джерел забруднення водних об'єктів: <ul style="list-style-type: none"> а) обсяги скинутих неочищених/мало очищених стічних вод від закладів розміщення та харчування; б) види та кількість забруднюючих речовин, що скидаються за одиницю часу (г / с, т / рік); в) характеристика наявних очисних споруд (ефективність їх очистки (%)) та техніко-експлуатаційний стан).
	<p><i>2.5. Атмосферне повітря:</i></p> <p>а) інвентаризація існуючих стаціонарних джерел, які розташовані поблизу або в межах туристичної території чи об'єкта:</p> <ul style="list-style-type: none"> - висота та діаметр труб; - середня кількість та види забруднюючих речовин; - час роботи підприємства чи виробництва; - ефективність очисних споруд. <p>б) забруднення пересувними джерелами (облік існуючих транспортних засобів, їх категорії).</p> <p>в) встановлення гранично допустимих викидів для певної туристичної території (ГДВ встановлюються для кожного джерела забруднення атмосфери, а також по кожній забруднювальній речовині, що викидається).</p>

	<p><i>2.6. Відходи:</i></p> <p>а) Побутові відходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальна кількість, що утворилася у в межах туристичної території та об'єкта; - кількість відходів, знешкоджених або переданих іншим організаціям, спрямованих на об'єкти розміщення відходів (полігони), у тому числі розміщених з метою поховання і розміщених з метою зберігання. <p>б) промислові відходи (утилізація, рекуперація, знешкодження).</p> <p>в) характеристика полігону (якщо такий існує) для розміщення відходів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальна площа, відстань від туристичного об'єкта; - розмір санітарно-захисної зони; - проектна місткість та ступінь заповнення об'єкта; - система захисту навколишнього середовища (тип протифільтраційного екрану, захист від впливів атмосферних опадів, збір та очищення дощових, талих і дренажних вод).
	<p><i>2.7. Будівництво</i></p> <p>Наводяться відомості про існуючі або проєктовані об'єкти будівництва (підприємства, фабрики, заводи, кар'єри, шахти, ГЕС, ТЕС, АЕС, дамби, водосховища та ін.).</p>
	<p><i>2.8. Еколого-економічні показники:</i></p> <p>а) витрати на охорону НПС (окремо на охорону атмосферного повітря, водних, лісових, мінерально-сировинних, бальнеологічних ресурсів);</p> <p>б) розмір плати за користування природними ресурсами;</p> <p>в) плата за забруднення навколишнього середовища:</p> <ul style="list-style-type: none"> - понаднормові викиди в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел; - скиди забруднювальних речовин у водні об'єкти, на рельєф або в каналізацію; - забруднення ґрунтів; - розміщення виробничих і побутових відходів на полігонах або санкціонованих смітниках.

<p>Розділ 3</p>	<p>Характеристика туристичних потоків і туристичного обслуговування</p> <p><i>3.1. Відомості про туристичний контингент та туристичну діяльність:</i></p> <p>а) вік туристів, що відвідують територію чи об'єкт; б) рівень освіти, екологічної культури туристів; в) соціальний статус туристів; г) середній час перебування на туристичному об'єкті; д) відомості про види туризму, характерні для території.</p> <p><i>3.2. Особливості туристичного обслуговування:</i></p> <p>а) загальна кількість закладів розміщення; б) кількість закладів харчування; в) кількість гідів (особливо з екологічною освітою); г) екологічний та санітарний стан відвідуваного об'єкту.</p>
<p>Розділ 4</p>	<p>Особливості природоохоронної діяльності</p> <p><i>4.1. Природоохоронна діяльність:</i></p> <p>а) функціонування державної охорони і егерської служби; б) екологічна інспекція, аудит експертиза; в) збереження біологічного різноманіття; г) відновлення порушених територій.</p> <p><i>4.2. Рекреаційна і туристична діяльність:</i></p> <p>а) стан використання рекреаційно-туристичних ресурсів; б) оцінка природних ресурсів з метою визначення максимального туристичного навантаження; в) розробка та встановлення нормативів допустимих антропогенних навантажень; г) рекреаційно-туристичне зонування територій; д) екологізація туристичної діяльності; ж) розробка еколого-туристичної карти території (з нанесенням чітко визначених екологічних маршрутів, відомостями про основні об'єкти, флору та фауну тощо); з) прокладання екологічних стежок.</p> <p><i>4.3. Еколого-освітня діяльність</i></p> <p>а) створення і забезпечення функціонування еколого-просвітніх закладів; б) екологічна освіта та просвіта туристів під час перебування на туристичному об'єкті чи території; в) забезпечення функціонування екологічних стежок; г) видавнича діяльність; д) підготовка еколого-освічених гідів та персоналу.</p>
<p>Розділ 5</p>	<p>Відповідальні сторони та замовники екологічної паспортизації</p>
<p>Розділ 6</p>	<p>Висновки та рекомендації щодо ліквідації негативних впливів</p>

**Нормативи екологічної якості розміщення відпочиваючих у селі
для надання знаку «Зелена садиба»**

Знак має три рівні якості, від першого (найнижчого) до третього (найвищого).

Додаток 2

1. Довкілля

Довкілля садиби повинно бути екологічно чистим та привабливим, господарі повинні стежити за підтримкою та поліпшенням екологічного стану довкілля, сприяти збереженню ландшафтів та біорізноманіття.

- 1.1. Садиба розташована в мальовничому місці, поблизу є привабливі елементи ландшафту
- 1.2. Околиці садиби чисті і доглянуті, бур'яни виполоті, немає сміття
- 1.3. Довкілля садиби не має джерел забруднення (сміттєзвалищ, очисних споруд та ін.)
- 1.4. Навколишні місця відпочинку доглянуті та очищені від сміття
- 1.5. Садиба розташована на безпечній відстані від джерел екологічного ризику
- 1.6. Поблизу садиби є природоохоронна територія

2. Садиба

Садиба не повинна бути джерелом забруднення; використання екологічно-агресивних речовин слід максимально обмежувати; оформлення території має носити ознаки підтримки сталого розвитку регіону та його екологічного стану.

- 2.1. Територія садиби доглянута та не має ознак забруднення
- 2.2. Сміття та відходи збираються в спеціально облаштованому місці
- 2.3. Не застосовуються хімічні засоби захисту рослин
- 2.4. Органічні відходи збираються в компостні ями або згодовуються домашнім тваринам
- 2.5. Не використовуються пластикові садові меблі
- 2.6. Будівельні матеріали не вміщують азбесту
- 2.7. Сміття вивозиться централізовано
- 2.8. Будинок і садиба оформлені у традиційному для даного регіону стилі
- 2.9. В оформленні садиби використовуються місцеві види рослин
- 2.1. Покращені умови для видів місцевої фауни (годівниці, гніздів'я)
- 2.11. Не застосовуються мінеральні добрива
- 2.12. Сміття сортується і вивозиться централізовано
- 2.13. При будівництві будинку та оформленні садиби

використані лише екологічно чисті природні матеріали

3. Кімнати

- 3.1. В оформленні кімнат використовуються елементи традиційного стилю, витвори народних ремесел та мистецтв
- 3.2. Обладнання кімнат виготовлене з використанням натуральних матеріалів місцевого походження
- 3.3. Паління дозволене лише в спеціально визначених місцях
- 3.4. В обладнанні кімнат не використовуються синтетичні матеріали

4. Продукти

Перевага надається екологічно чистим продуктам місцевого виробництва, виготовленим за традиційними технологіями.

- 4.1. Джерело питної води перевірене відповідною лабораторією, довідка про це доступна для туристів
- 4.2. Їжа готується з використанням свіжих сезонних фруктів та овочів
- 4.3. Доступне вегетаріанське меню
- 4.4. Туристам пропонуються продукти лише українського виробництва
- 4.5. Не використовується одноразовий пластиковий посуд
- 4.6. Не використовуються продукти в індивідуальній упаковці
- 4.7. Туристам пропонуються продукти лише місцевого виробництва
- 4.8. Туристам пропонуються сертифіковані продукти органічного землеробства

5. Раціональне використання водних ресурсів

Використання води з водогонів має бути якомога економнішим. Надається перевага природним джерелам.

- 5.1. При наявності водогону встановлені системи місцевої каналізації або обладнані асенізаційні колодязі
- 5.2. Забруднена вода не потрапляє у довкілля
- 5.3. При наявності водогону крани та регулятори не течуть
- 5.4. Асенізаційні колодязі ізольовані від ґрунтових вод
- 5.5. Водогін обладнаний лічильником
- 5.6. Кімнати для гостей обладнані окремим лічильником
- 5.7. У садибі використовується лише вода з природних джерел

6. Раціональне використання електроенергії та палива

Переважна більшість палива та джерел електроенергії належить до не відновлюваних ресурсів, через це їх використання слід зводити до мінімуму.

- 6.1. У садибі встановлені лічильники для електроенергії та газу
- 6.2. Електропобутові прилади (холодильники, електронагрівачі) вимикаються, коли немає туристів

- 6.3. Ведеться розрахунок споживання електроенергії та палива туристами
- 6.4. Електричні нагрівачі та прилади для сушіння рук не використовуються
- 6.5. Опалення кімнат для туристів регулюється індивідуально
- 6.6. Для освітлення використовуються тільки енергоефективні лампи
- 6.7. Для опалення не використовується паливо з не відновлюваних ресурсів
- 6.8. Використовуються альтернативні джерела електроенергії

7. Обмежене використання побутових хімічних засобів

Засоби побутової хімії як правило є синтетичними матеріалами, агресивними до природного середовища, їх виробництво також належить до найбільш екологічно шкідливих. Через це їх вживання слід обмежувати.

- 7.1. Використання побутових хімічних засобів зведене до мінімуму
- 7.2. Миючі та дезинфікуючі засоби не містять хлору та бору
- 7.3. Синтетичні миючі засоби не використовуються
- 7.4. Засоби побутової хімії не використовуються
- 7.5. Холодильники та аерозолі, що містять фреон не використовуються

8. Туристична інформація

Туристи повинні бути забезпечені екологічно-орієнтованою інформацією, що сприяє збереженню довкілля та сталому розвитку регіону.

- 8.1. Знак “Зелена садиба” демонструється туристам
- 8.2. Програма “Зелена садиба” доступна туристам
- 8.3. У садибі розміщені “Поради для гостей”, що стосуються екологічно-прийнятної поведінки
- 8.4. Є інформація про місцеві природні, культурні та історичні цінності, охорону довкілля та біорізноманіття
- 8.5. Туристам доступна карта місцевості
- 8.6. Туристам доступна карта місцевості з позначеними природоохоронними об’єктами та територіями
- 8.7. Спеціалізована екологічна преса передплачується або купується
- 8.8. Власники садиби мають добрі знання місцевих традицій, добре поінформовані щодо місцевих природоохоронних територій, стежок, пам’яток історії та культури.

9. Транспорт

Надається перевага громадському та екологічно-чистим видам транспорту.

- 9.1. Туристам доступна інформація про маршрути та розклад громадського транспорту

- 9.2. Туристи забезпечені транспортними послугами між садибою та найближчою зупинкою громадського транспорту
- 9.3. Є можливість оренди екологічно-чистих транспортних засобів (велосипедів, коней)
- 9.4. Облаштовані місця стоянки для автотуристів
- 9.5. Пішим, вело- та кінним туристам пропонуються пільгові умови
- 9.6. Господарі пропонують туристам оренду екологічно-чистих транспортних засобів

10. Рекомендована туристична діяльність

Рекомендована діяльність, яка найменше впливає на довкілля: піші, кінні та велосипедні прогулянки, плавання, сонячні ванни, веслування, віндсерфінг, гірські лижі, збирання грибів та ягід, риболовля, спостереження за птахами та тваринами.

- 10.1. Господарі надають туристам інформацію про можливість екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку
- 10.2. Господарі пропонують туристам оренду спорядження для екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку
- 10.3. Господарі активно сприяють розвитку екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку у своїй місцевості

11. Підтримка народних традицій

Підтримується збереження та розвиток традиційних для даної місцевості побуту, ремесел та мистецтв.

- 11.1. В оформленні будинку і садиби використані елементи традиційного стилю та декору
- 11.2. Будинок і садиба цілком оформлені в традиційному стилі
- 11.3. Туристи мають можливість ознайомитись чи придбати вироби народних ремесел та мистецтв
- 11.4. Розміщення та побут туристів організовано згідно зі старовинним укладом селянського життя
- 11.5. Господарі володіють традиційними ремеслами чи мистецтвами і можуть запропонувати туристам свої вироби та продемонструвати традиційну технологію
- 11.6. Туристам пропонуються тури та екскурсійні заходи, орієнтовані на підтримку та розвиток місцевих традицій, ремесел та мистецтв

12. Досвід роботи

- 12.1. Більше двох років діяльності під знаком «ЗЕЛЕНА САДИБА»
- 12.2. Більше чотирьох років діяльності під знаком «ЗЕЛЕНА САДИБА»

Забезпеченість ґрунту поживними речовинами

№	Назва садиби	Кислотність (рН)	Гумус (%)	Вміст легкогідролізованого азоту, мг/кг	Рухомий фосфор, мг/кг	Обмінний калій, мг/кг
		$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$
1	Дора	6,09±0,08	3,18±0,002	133,4±3,54	55,3±1,84	43,7±2,02
2	Зеленсад	4,16±0,04	2,58±0,004	77,7±2,51	144,6±2,6	115,1±1,91
3	Біля річки	6,84±0,04	4,23±0,006	124,2±3,14	78,05±1,5	70,7±1,47
4	У Лесі	5,23±0,07	3,88±0,005	185,4±3,37	22,8±1,96	15,0±0,64
5	4 сезони	6,84±0,04	5,76±0,006	168,7±2,69	399,2±1,7	216,8±1,10
6	Ручай	6,71±0,06	1,76±0,007	123,8±3,35	77,6±1,65	69,4±0,97
7	У Наталки	6,55±0,04	3,44±0,005	147,2±2,60	595,9±2,7	199,3±0,80
8	Прутець	7,03±0,08	5,1±0,04	173,4±2,17	143,4±2,3	197,8±1,34
9	Анастасія	7,89±0,04	6,58±0,006	171,0±4,2	876,7±1,8	341,8±1,52
10	Файна	6,17±0,06	4,31±0,01	124,7±3,72	165,2±2,2	214,7±0,99
11	Райський куточок	6,82±0,04	3,18±0,006	128,7±3,01	456,3±2,4	206,6±0,95
12	У Івана	6,61±0,06	2,86±0,008	107,7±2,94	175,8±1,9	154,5±0,63
13	Квітучий сад	6,81±0,02	4,02±0,02	120,8±2,20	184,8±2,9	136,5±1,15
14	У Галини	6,53±0,03	6,11±0,03	207,1±2,96	807,1±2,2	226,7±0,88
15	Підкова	6,33±0,04	6,22±0,01	209,1±2,14	837,1±1,9	233,2±1,07
Норматив [77-82]		6,5–8,5	<1–>5	За Корн-фільдом <100–>200	За Чиріковим <50–>200	За Чиріковим <40–>180

Віст забруднювальних речовин у ґрунті, мг/кг

№	Назва садиби	Важкі метали (рухомі форми)				Залишки пестицидів
		Мідь	Цинк	Кадмій	Свинець	ГХЦГ
		$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$
1	Дора	1,94± 0,02	1,26± 0,01	0,07± 0,01	0,60±0,02	0,003± 0,0007
2	Зеленсад	1,22± 0,01	1,32± 0,02	0,075± 0,01	0,40±0,02	0,002± 0,0005
3	Біля річки	1,35± 0,02	2,12± 0,01	0,09± 0,03	0,70±0,01	0,001± 0,0002
4	У Лесі	0,34± 0,01	1,14± 0,02	0,07± 0,03	0,04±0,01	0,002± 0,0008
5	4 сезони	2,25± 0,01	3,87± 0,03	0,06± 0,01	0,83±0,01	0,003± 0,0007
6	Ручай	1,87± 0,02	4,16± 0,02	0,08± 0,01	1,03±0,02	0,001± 0,0002
7	У Наталки	1,52± 0,02	2,45± 0,01	0,15± 0,02	0,65±0,03	0,004± 0,0002
8	Прутець	1,83± 0,01	2,89± 0,02	0,07± 0,03	0,08±0,01	0,001± 0,0002
9	Анастасія	1,31± 0,01	2,19± 0,01	0,02± 0,02	0,82±0,02	0,002± 0,0007
10	Файна	1,60± 0,01	1,90± 0,02	0,05± 0,03	0,02±0,01	0,001± 0,0002
11	Райський куточок	0,66± 0,02	9,20± 0,02	0,08± 0,01	1,11±0,03	0,003± 0,0003
12	У Івана	1,03± 0,01	3,42± 0,02	0,06± 0,02	0,11±0,02	0,004± 0,0002
13	Квітучий сад	1,27± 0,01	4,40± 0,01	0,08± 0,02	0,75±0,02	0,003± 0,0003
14	У Галини	2,01± 0,02	6,40± 0,01	0,05± 0,01	0,92±0,02	0,002± 0,0004
15	Підкова	1,44± 0,01	3,42± 0,02	0,12± 0,01	0,62±0,02	0,004± 0,0002
ГДК	3,0	23,0	0,7	2,0	0,1	

Санітарний стан ґрунтів

№	Назва садиби	Санітарне число	Титр-Солі (індекс БГКП)	Титр-Perfringens	Кількість яєць гельмінтів	Кількість личинок та лялечок мух
1	Дора	0,98	0,001	0,12	0	0
2	Зеленсад	0,98	0,001	0,12	0	0
3	Біля річки	1,0	0,01	0,15	0	0
4	У Лесі	0,99	0,05	>0,1	0	0
5	4 сезони	0,98	>1,0	>0,1	0	0
6	Ручай	0,98	>1,0	>0,1	0	0
7	У Наталки	0,99	0,001	>0,1	0	0
8	Прутець	0,98	>1,0	>0,1	0	0
9	Анастасія	0,99	>1,0	>0,2	0	0
10	Файна	1,0	>1,0	>0,1	0	0
11	Райський куточок	0,99	0,001	>0,2	0	0
12	У Івана	0,98	>1,0	>0,1	0	0
13	Квітучий сад	0,99	0,001	0,11	0	0
14	У Галини	0,98	0,001	>0,1	0	0
15	Підкова	0,98	>1,0	>0,1	0	0
Норматив [127]		0,98 - 1	1 і більше	1 і більше	0	0

Додаток 6

Якість питної води

№	Назва садиби	Водневий показник (рН)	Загальна твердість мг.екв/л	Вміст нітратів мг/л	Хлориди, мг/л	Сульфати мг/л
		<i>M±s</i>	<i>M±s</i>	<i>M±s</i>	<i>M±s</i>	<i>M±s</i>
1	Дора	6,65±0,02	6,02±0,01	28,3±0,2	67,5±0,6	132,5±0,9
2	Зеленсад	6,71±0,02	7,0±0,02	24,8±0,7	73,6±0,8	88,05±0,7
3	Біля річки (джерело №1)	6,09±0,03	2,6±0,01	сліди	28,37±0,5	103,4±0,4
4	Біля річки (джерело №2)	7,28±0,03	4,5±0,01	сліди	63,82±0,4	125,7±0,4
5	У Лесі	7,23±0,02	5,9±0,01	сліди	42,55±0,6	145,8±0,7
6	4 сезони	6,69±0,03	5,8±0,01	сліди	28,57±0,3	17,3±0,5
7	Ручай	6,71±0,02	6,40±0,01	сліди	34,45±0,5	99,5±0,6
8	У Наталки	6,19±0,02	6,40±0,01	36,2±0,4	88,4±0,5	86,2±0,6
9	Прутець (джерело №1)	6,10±0,03	3,60±0,01	сліди	49,6±0,9	102,3±0,7
10	Прутець (джерело №2)	7,44±0,02	4,60±0,01	сліди	78,0±0,5	97,6±0,5
11	Прутець» (джерело №3)	6,69±0,02	6,80±0,01	сліди	70,9±0,4	120,3±0,5
12	Анастасія	6,96±0,02	5,50±0,01	сліди	49,6±0,8	136,2±0,7
13	Файна	6,81±0,02	6,70±0,02	сліди	76,43±0,6	138,2±0,5
14	Райський куточок	6,33±0,02	5,60±0,02	сліди	28,37±0,5	15,5±0,8
15	У Івана	6,60±0,01	5,60±0,02	27,3±0,6	42,55±0,5	114,1±0,7
16	Квітучий сад	6,71±0,01	6,40±0,03	27,6±0,4	58,2±0,6	44,7±0,6
17	У Галини	6,71±0,01	4,70±0,02	33,2±0,4	285,7±0,7	257,3±0,6
18	Підкова	5,66±0,03	2,40±0,02	39,4±0,3	64,5±0,8	78,4±0,6
Норматив		6,5 – 8,5	<= 7	<= 45	<=250	<=250

Якість питної води за вмістом забруднювальних речовин мг/дм³

№	Назва садиби	Важкі метали				Залишки пестицидів
		Мідь	Цинк	Кадмій	Свинець	
		$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	$M \pm s$	
1	Дора	0,15± 0,02	0,68± 0,03	0,0007±0, 0001	0,008± 0,002	0,00035± 0,0001
2	Зеленсад	0,75± 0,03	0,54± 0,01	0,0006± 0,0001	0,0075± 0,002	0,0003± 0,0001
3	Біля річки	0,73± 0,04	0,85± 0,02	0,0003± 0,0001	0,006± 0,002	0,0004± 0,0001
4	Біля річки (джерело №2)	0,56± 0,1	0,80± 0,07	0,0005± 0,0001	0,0019± 0,001	0,00035± 0,0001
5	У Лесі	0,82± 0,03	0,71± 0,08	0,00025± 0,0002	0,003± 0,001	0,0004± 0,0002
6	4 сезони	0,60± 0,06	0,72± 0,09	0,0004± 0,0001	0,002± 0,002	0,00015± 0,0001
7	Ручай	0,40± 0,07	0,51± 0,07	0,0002± 0,0001	0,003± 0,002	0,0004± 0,0001
8	У Наталки	0,07±0,0 4	0,85± 0,06	0,0004± 0,0002	0,0055± 0,001	0,0001± 0,0001
9	Прутець (джерело №1)	0,42± 0,05	0,50± 0,08	0,0002± 0,0002	0,004± 0,002	0,00025± 0,0001
10	Прутець (джерело №2)	0,34± 0,04	0,20± 0,05	0,0004± 0,0001	0,006± 0,002	0,00025± 0,0001
11	Прутець (джерело №3)	0,30± 0,04	0,45± 0,05	0,0003± 0,0001	0,003± 0,002	0,0003± 0,0001
12	Анастасія	0,06± 0,01	0,70± 0,03	0,0006± 0,0001	0,0035± 0,002	0,00025± 0,0001
13	Файна	0,55± 0,06	0,63± 0,06	0,0002± 0,0001	0,006± 0,001	0,0001± 0,0001
14	Райський куточок	0,30± 0,01	0,50± 0,04	0,0004± 0,0002	0,007± 0,001	0,00015± 0,0001
15	У Івана	0,35± 0,07	0,80± 0,08	0,0004± 0,0001	0,005± 0,001	0,002± 0,0001
16	Квітучий сад	0,35± 0,01	0,73± 0,04	0,00015± 0,0001	0,0075± 0,001	0,00025± 0,0001
17	У Галини	0,34± 0,01	0,20± 0,01	0,0003± 0,0001	0,005± 0,002	0,0004± 0,0001
18	Підкова	0,23± 0,02	0,50± 0,05	0,00075± 0,0001	0,003± 0,001	0,00025± 0,0001
ГДК		<=1,0	<=0,001	<=0,010	<=0,0005	<=1,0

Додаток 8
Таблиця 8.1

Відносні ознаки якості продукції рослинництва (огірки)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ру чай	У Ната лки	Прут ець	Анас тасія	Файн а	Райсь кий куточок	У Іван а	Квітуч ий сад	У Галин и	Під кова
Відносний вміст нітратів в огірках															
	0,104	0,095	0,083	0,143	0,087	0,167	0,132	0,120	0,153	0,175	0,079	0,105	0,149	0,188	0,208
Відносний вміст важких металів в огірках															
Pb	0,020	0,010	0,060	0,140	0,020	0,500	0,020	0,008	0,080	0,600	0,040	0,600	0,120	0,200	0,300
Cd	0,833	0,333	0,333	0,667	0,033	0,100	0,667	0,233	0,133	0,200	0,100	0,133	0,300	0,333	0,067
Cu	0,106	0,172	0,230	0,252	0,216	0,372	0,320	0,310	0,260	0,218	0,220	0,270	0,170	0,210	0,214
Zn	0,075	0,090	0,125	0,109	0,119	0,159	0,112	0,058	0,148	0,122	0,108	0,128	0,145	0,068	0,138
Миш'як	0,150	0,010	0,150	0,400	0,300	0,150	0,200	0,005	0,035	0,050	0,025	0,030	0,045	0,300	0,020
Ртуть	0,005	0,200	0,500	0,500	0,500	0,400	0,300	0,010	0,005	0,500	0,025	0,250	0,150	0,450	0,050
Відносний вміст залишків пестицидів															
Арцери д	0,06	0,24	0,06	0,28	0,08	0,04	0,2	0,12	0,24	0,26	0,2	0,24	0,14	0,16	0,1
ДДТ	0,01	0,2	0,01	0,04	0,02	0,02	0,15	0,02	0,07	0,02	0,02	0,03	0,01	0,1	0,02

Таблиця 8.2

Вагові коефіцієнти ознак якості продукції рослинництва (огірки)

Ознака	Вміст нітратів	Важкі метали						Залишки пестицидів		Σ
		Cu	Zn	Cd	Pb	Миш'як	Ртуть	Арцерид	ДДТ	
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,05	0,05	0,15	0,15	0,05	0,05	0,15	0,2	1,0

Таблиця 8.3

Індекси якості продукції рослинництва (огірки) (Іог)

	Садоби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Наталки	Прутець	Анастасія	Файна	Райський куточок	У Івана	Квітучий сад	У Галини	Підкова
Нітрати	0,016	0,014	0,012	0,021	0,013	0,025	0,020	0,018	0,023	0,026	0,012	0,016	0,022	0,028	0,031
Pb	0,003	0,002	0,009	0,021	0,003	0,075	0,003	0,001	0,012	0,090	0,006	0,090	0,018	0,030	0,045
Cd	0,125	0,050	0,050	0,100	0,005	0,015	0,100	0,035	0,020	0,030	0,015	0,020	0,045	0,050	0,010
Cu	0,005	0,009	0,012	0,013	0,011	0,019	0,016	0,016	0,013	0,011	0,011	0,014	0,009	0,011	0,011
Zn	0,004	0,005	0,006	0,005	0,006	0,008	0,006	0,003	0,007	0,006	0,005	0,006	0,007	0,003	0,007
Миш'як	0,008	0,001	0,008	0,020	0,015	0,008	0,010	0,000	0,002	0,003	0,001	0,002	0,002	0,015	0,001
Ртуть	0,0003	0,010	0,025	0,025	0,025	0,020	0,015	0,001	0,000	0,025	0,001	0,013	0,008	0,023	0,003
Арцерид	0,009	0,036	0,009	0,042	0,012	0,006	0,030	0,018	0,036	0,039	0,030	0,036	0,021	0,024	0,015
ДДТ	0,002	0,040	0,002	0,008	0,004	0,004	0,030	0,004	0,014	0,004	0,004	0,006	0,002	0,020	0,004
Іог	0,171	0,165	0,133	0,256	0,094	0,179	0,229	0,095	0,127	0,234	0,086	0,202	0,134	0,204	0,126

Таблиця 8.4

Відносні ознаки якості продукції рослинництва (буряк)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Ната лки	Пруте ць	Анас тасія	Файна	Райськи й куточок	У Івана	Квітуч ий сад	У Галин и	Підко ва
Відносний вміст нітратів в буряках															
	0,089	0,101	0,056	0,202	0,131	0,082	0,342	0,464	0,184	0,259	0,886	0,570	0,136	0,380	0,302
Відносний вміст важких металів в буряках															
Pb	0,040	0,060	0,060	0,080	0,040	0,800	0,050	0,006	0,010	0,700	0,040	0,700	0,120	0,300	0,400
Cd	1,000	0,667	0,333	0,667	0,033	0,100	0,667	0,167	0,100	0,200	0,100	0,133	0,233	0,333	0,067
Cu	0,260	0,174	0,284	0,232	0,256	0,360	0,304	0,266	0,340	0,262	0,136	0,242	0,182	0,222	0,214
Zn	0,121	0,040	0,105	0,093	0,047	0,108	0,083	0,049	0,102	0,096	0,074	0,180	0,140	0,063	0,134
Миш' як	0,150	0,010	0,150	0,400	0,300	0,150	0,200	0,005	0,035	0,050	0,025	0,030	0,045	0,300	0,020
Ртуть	0,005	0,200	0,500	0,500	0,500	0,350	0,300	0,015	0,005	0,500	0,025	0,275	0,150	0,400	0,050
Відносний вміст залишків пестицидів															
Бетанал	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Актеллік	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Таблиця 8.5

Вагові коефіцієнти ознак якості продукції рослинництва (буряк)

Ознака	Вміст нітратів	Важкі метали						Залишки пестицидів		Σ
		Cu	Zn	Cd	Pb	Миш'як	Ртуть	Бетанал	Актеллік	
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,05	0,05	0,15	0,2	0,05	0,05	0,15	0,15	1,0

Таблиця 8.6

Індекси якості продукції рослинництва (буряки) (Ібур)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезон	Ручай	Наталки	Прутець	Анастасія	Файна	Рай. куточ	У Івана	Квіт. сад	Галини	Підкова
Нітрати	0,013	0,015	0,008	0,030	0,019	0,012	0,051	0,069	0,028	0,039	0,133	0,086	0,020	0,057	0,045
Pb	0,008	0,012	0,012	0,016	0,008	0,160	0,010	0,001	0,002	0,140	0,008	0,140	0,024	0,060	0,080
Cd	0,150	0,100	0,050	0,100	0,005	0,015	0,100	0,025	0,015	0,030	0,015	0,020	0,035	0,050	0,01
Cu	0,013	0,009	0,014	0,012	0,013	0,018	0,015	0,013	0,017	0,013	0,007	0,012	0,009	0,011	0,011
Zn	0,006	0,002	0,005	0,005	0,002	0,005	0,004	0,003	0,005	0,005	0,004	0,009	0,007	0,003	0,007
Миш'як	0,008	0,001	0,008	0,020	0,015	0,008	0,010	0,001	0,002	0,003	0,001	0,002	0,002	0,015	0,001
Ртуть	0,0003	0,010	0,025	0,025	0,025	0,018	0,015	0,001	0,001	0,025	0,001	0,014	0,008	0,020	0,003
Бетанал	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Актеллік	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ібур	0,198	0,148	0,122	0,208	0,088	0,236	0,206	0,113	0,069	0,254	0,169	0,282	0,105	0,216	0,156

Таблиця 8.7

Відносні ознаки якості продукції рослинництва (картопля)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Ната лки	Пруте ць	Анас тасія	Файна	Райсь кий куточ ок	У Івана	Квітуч ий сад	У Галин и	Підко ва
Відносний вміст нітратів в картоплі															
	0,188	0,132	0,229	0,086	0,054	0,142	0,328	0,413	0,445	0,554	1,169	1,07	0,917	0,728	0,337
Відносний вміст важких металів в картоплі															
Pb	0,03	0,04	0,06	0,12	0,04	0,7	0,02	0,008	0,09	0,62	0,04	0,6	0,12	0,2	0,3
Cd	0,06	0,333	0,333	0,667	0,033	0,1	0,667	0,2	0,117	0,2	0,067	0,1	0,267	0,333	0,067
Cu	0,266	0,172	0,23	0,252	0,216	0,372	0,32	0,31	0,26	0,218	0,044	0,27	0,17	0,21	0,214
Zn	0,185	0,09	0,125	0,109	0,119	0,159	0,112	0,058	0,148	0,122	0,236	0,13	0,145	0,068	0,138
Миш'як	0,15	0,01	0,15	0,4	0,3	0,15	0,2	0,005	0,035	0,05	0,025	0,03	0,045	0,3	0,02
Ртуть	0,01	0,2	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,01	0,005	0,5	0,025	0,25	0,15	0,45	0,05
Відносний вміст залишків пестицидів в картоплі															
Конфідор	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Таблиця 8.8

Вагові коефіцієнти ознак якості продукції рослинництва (картопля)

Ознака	Вміст нітратів	Важкі метали						Залишки пестицидів	Σ
		Cu	Zn	Cd	Pb	Миш'як	Ртуть	Конфідор	
Ваговий коефіцієнт	0,2	0,05	0,05	0,2	0,2	0,05	0,05	0,2	1,0

Таблиця 8.9

Індекси якості рослинницької продукції (картопля) (Ікарт)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Наталки	Прутець	Анастасія	Файна	Райськ. кут.	У Івана	Квіту чий сад	У Галини	Підкова
Нітрати	0,038	0,026	0,046	0,017	0,011	0,028	0,066	0,083	0,089	0,111	0,234	0,214	0,183	0,146	0,0674
Pb	0,006	0,008	0,012	0,024	0,008	0,14	0,004	0,002	0,018	0,124	0,008	0,12	0,024	0,04	0,06
Cd	0,2	0,067	0,067	0,133	0,007	0,02	0,133	0,04	0,023	0,04	0,013	0,02	0,053	0,067	0,013
Cu	0,013	0,009	0,012	0,013	0,011	0,019	0,016	0,016	0,013	0,011	0,002	0,014	0,009	0,011	0,011
Zn	0,009	0,004	0,006	0,005	0,006	0,008	0,006	0,003	0,007	0,006	0,012	0,006	0,007	0,003	0,0069
Миш'як	0,008	0,001	0,008	0,02	0,015	0,008	0,01	0,001	0,002	0,003	0,001	0,002	0,002	0,015	0,001
Ртуть	0,001	0,01	0,025	0,025	0,025	0,02	0,015	0,001	0,001	0,025	0,001	0,013	0,008	0,023	0,0025
Конфідор	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ікарт	0,275	0,125	0,175	0,238	0,082	0,242	0,249	0,143	0,153	0,319	0,271	0,387	0,286	0,304	0,162

Таблиця 8.10

Відносні ознаки якості продукції рослинництва (морква пізня)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Ната лки	Пруте ць	Анас тасія	Файн а	Райськ ий куточо к	У Івана	Квітуч ий сад	У Галин и	Підков а
Відносний вміст нітратів в моркві															
	0,135	0,084	0,097	0,150	0,171	0,095	0,065	0,046	0,126	0,081	0,062	0,212	0,172	0,165	0,104
Відносний вміст важких металів в моркві															
Pb	0,040	0,060	0,060	0,100	0,040	0,800	0,050	0,006	0,010	0,700	0,040	0,700	0,120	0,300	0,400
Cd	1,000	0,667	0,333	0,667	0,033	0,100	0,833	0,167	0,117	0,200	0,067	0,133	0,233	0,333	0,067
Cu	0,186	0,134	0,262	0,212	0,196	0,350	0,286	0,206	0,254	0,238	0,090	0,230	0,146	0,202	0,174
Zn	0,150	0,065	0,115	0,103	0,069	0,120	0,103	0,050	0,112	0,106	0,140	0,180	0,140	0,063	0,134
Миш' як	0,150	0,010	0,150	0,400	0,300	0,150	0,200	0,005	0,035	0,050	0,025	0,030	0,045	0,300	0,020
Ртуть	0,010	0,200	0,500	0,500	0,500	0,400	0,300	0,010	0,005	0,500	0,025	0,250	0,150	0,450	0,050
Відносний вміст залишків пестицидів															
ГЦХГ	0,001	0,000 1	0,001	0,000 1	0,000 1	0,000 4	0,0002	0,002	0,0001	0,000 1	0,002	0,002	0,0001	0,0002	0,0001
Промет рин	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Децис	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Таблиця 8.11

Вагові коефіцієнти ознак якості продукції рослинництва (морква пізня)

Ознака	Вміст нітратів	Важкі метали						Залишки пестицидів			Σ
		Cu	Zn	Cd	Pb	Миш' як	Ртуть	ГЦХГ	Прометрин	Децис	
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,05	0,05	0,2	0,2	0,05	0,05	0,2	0,02	0,03	1,0

Таблиця 8.12

Індекси якості продукції рослинництва (морква пізня) (Іморкв)

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Наталки	Прутець	Анастасія	Файна	Райський куточок	У Івана	Квітучий сад	У Галини	Підкова
Нітрати	0,020	0,013	0,015	0,023	0,026	0,014	0,009	0,007	0,019	0,012	0,009	0,032	0,026	0,025	0,016
Pb	0,008	0,012	0,012	0,02	0,008	0,16	0,01	0,001	0,002	0,14	0,008	0,14	0,024	0,06	0,08
Cd	0,2	0,133	0,067	0,133	0,007	0,02	0,167	0,033	0,023	0,04	0,013	0,027	0,047	0,067	0,013
Cu	0,009	0,007	0,013	0,011	0,009	0,018	0,014	0,010	0,013	0,012	0,005	0,012	0,007	0,010	0,009
Zn	0,008	0,003	0,006	0,005	0,004	0,006	0,005	0,003	0,006	0,005	0,007	0,009	0,007	0,003	0,007
Миш'як	0,008	0,001	0,008	0,02	0,015	0,008	0,01	0,001	0,001	0,003	0,001	0,001	0,002	0,015	0,001
Ртуть	0,001	0,01	0,025	0,025	0,025	0,02	0,015	0,001	0,001	0,025	0,001	0,013	0,008	0,0225	0,0025
ГЦХГ	0,0002	0,00002	0,0002	0,00002	0,00002	0,00008	0,00004	0,0004	0,00002	0,00002	0,0004	0,0004	0,00002	0,00004	0,00002
Прометрин	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Денис	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Іморкв	0,268	0,185	0,145	0,00002	0,05	0,00008	0,231	0,056	0,065	0,237	0,045	0,233	0,120	0,202	0,128

Індекс якості продукції рослинництва по садибам Ір

	Садиби														
	Дора	Зелен сад	Біля річки	У Лесі	4 сезони	Ручай	У Наташки	Прутець	Анастасія	Файна	Райський куточок	У Івана	Квітучий сад	У Галини	Підкова
Індекс якості рослинницької продукції по садибам Ір															
Ір	0,91	0,62	0,58	0,70	0,31	0,66	0,92	0,41	0,41	1,05	0,57	1,10	0,65	0,93	0,57

Бабікова К.О.

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
АГРАРНОГО ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ
(монографія)**

Матеріали подані в авторській редакції

Підписано до друку 26.09.2016 р. Формат 60x84/16.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 9,88. Обл.-вид. арк. 5,34

Тир. 300 прим. Зам. № 308.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26